

ДУХОВНА СПАДЩИНА СВЯТИХ ОТЦІВ Том 1 СВЯТИЙ АНТОНІЙ ВЕЛИКИЙ

Видання четверте
«МІСІОНЕР» ЛЬВІВ-2006

ББК 3 371,1

А 724 УДК 276 (081)

Переклад з російської ієрмн. Дам'яна Кічі, ЧСВВ На обкладинці: ікона св. Антонія Великого (XVI ст.)

А 724 Святий Антоній Великий. Настанови про життя у Христі/Пер. з рос. Дам'яна Кічі. — Львів: Місіонер, 2006. - 192 с.

ISBN 966-7086-12-7

Життя і твори зачинателя пустинного подвижництва святого Антонія Великого (IV ст.) — це ідеал богоугодництва і водночас дорога, що нею кожна душа, якщо захоче, може йти до повної досконалості.

ББК Э 371,1

ISBN 966-7086-97-6 (Повне зібр.) ISBN 966-7086-12-7

(Том 1) © Видавництво "Місіонер", 2006

ПЕРЕДМОВА

Філокалія (по-грецьки: *Φιλοκαλία τὸν ἱερὸν νεπτυκόν*, по-українськи *Добротолубіє*) вперше була опублікована у Венеції 1782 року завдяки старанням румунського князя Йоана Маврогордата. Цю збірку аскетичних та містичних текстів зібрав атоський монах Никодим Агіорит (1749-1809) та єпископ Макарій з Корінту (1731-1805). Видання складалось з одного тому обсягом XVI-1207 сторінок,

назва якого була запозичена зі збірки вибраних творів Оригена під титулом *Філокалія*, що її уклали свв. Василій Великий та Григорій Назіянський.

Майже в тому ж часі Паїсій Величковський (1722-1794) уклав слов'янську *Філокалію* під назвою *Добротолубіє* (п'ять томів), що була видана в Москві 1793 року і неодноразово перевидавалась до ХХ століття. Паїсій не лише переклав збірку Никодима, але й уклав її в іншому хронологічному порядку. Окремі тексти грецької *Філокалії* не ввійшли до слов'янського видання. Автор книги *Щирі розповіді Прочанина своєму духовному отцеві*, добре знаої і на Заході, носив зі собою саме *Добротолубіє*, укладене Паїсієм.

Старець Паїсій, родом з Полтави, повернувся до традицій святих Отців. Закінчивши студії у Київській Академії, що не задовольнили його, він 1746 року відійшов на Атос, де збирав рукописи й вивчав твори Отців Церкви. Повернувшись з Атосу 1763 року, він перебрався до Молдови, де почав відновляти монаше життя.

На основі *Добротолубія* Паїсія Величковського та грецької *Філокалії* (виданої у Венеції) єпископ Теофан Затворник (1815-1894) упорядкував та видав 1877 року повніше *Добротолубіє*, вибравши для нього переважно ті тексти зі святих Отців, що стосувалися молитви серця. Саме ця удосконалена редакція зібрання аскетичних творів святих Отців послужила зразком для перекладу і видання *Добротолубія* українською мовою.

Сьогодні *Філокалія* стає все популярнішою і на Заході. Її перекладають французькою, англійською та іншими західноєвропейськими мовами, що допомагає краще пізнати духовність християнського Сходу. Тривалий час перекладали лише невеликі витяги з *Філокалії* на основі грецького тексту чи російського перекладу Теофана Затворника: у виданні Faber and Faber, *Writings from the Philokalia on Prayer of the Heart* та *Early Fathers from the Philokalia* (переклад Е. Кадлубовського та G. E. H. Palmer), у виданні du Seuil, *Petite Philocalie de la priere du coeur* (редакція J. Gouillard); також *Kleine Philokalie* у виданні Benzinger, та по-італійськи *Filokalia per la LEF* в редакції P. Vannucci.

Никодим Агіорит і духовне відродження XVIII століття

Після тривалого та складного періоду турецького панування, з Атоської гори починається велике духовне відродження завдяки Никодимові Агіориту та його творам, зокрема *Філокалії*. Никодим підніс з пороку забуття фундаментальні тексти християнської духовної традиції про постійну молитву та тверезіння духа, з яких і укладена *Філокалія*.

Ця книга мала надзвичайний вплив на відродження монашого життя серед греків, слов'ян і румунів. Головними темами вибраних текстів є *внутрішня молитва, чування та постійна пам'ять про Бога*, а також - *наполегливий пошук Бога, боротьба проти демонів та безнастанне призивання Ісусового імені*, що визволяє людину від пристрастей і чинить сином Бога. Ціла людина - думками, серцем, тілом - покликана відновитись у Святому Дусі. У Христі, новому Адамі, вона може знову стати подібною до Бога, що втратила через гріх. Треба тільки вірно йти Господнім шляхом під проводом духовного отця (старця), очиститися й безстрашно боротися з демоном, щоб досягнути мир - дар Божий - передусім у чистій молитві. У цій віднові людини у Христі активну участь бере ум; чоловік мусить постійно боротись, щоб до серця не проникали злі думки, неухванно чувати й відкидати всі обманні яви. Доки людина не панує над помислами своїми, не відрізняє, які приймати, а які відкидати, доти не може досягнути істинної молитви, у якій передусім бере участь серце. Думка людини мусить проникнути аж до глибини серця, до найпотаємніших сховків сумління, щоб досягнути свого духовного ядра. Тільки тоді розвинеться у серці глибокий сенс Бога та відчуття гріховного стану, що в ньому так довго перебувала людина. В цьому і є значення Ісусової молитви: *Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного*. В покірному та скрушеному серці часто зроджуються правдиві сльози - дар Божий на шляху молитви: це перемога Духа над закам'янілістю людського серця.

Ісусова молитва й тверезіння духа

«Хто ж ти є, людино?» - таке питання недавно поставив Папа Іван Павло II і сам відповів на нього: «Християнство у своїй західній та східній традиціях завжди дуже поважно ставилось до цього запитання, з чого зродилась глибока і гармонійна наука - антропологія, що ґрунтується на принципі:

найглибшу правду про людину треба шукати в Тому, хто сотворив її. Під цим оглядом *східна духовність* зосереджує увагу свою на серці людини і розрізняє три типи самопізнання: *перше* стосується біологічно-психічної сфери, *друге* - морального життя людини, але найвище з них - це *споглядання*, що завдяки ньому людина, заглиблюючись, розпізнає в собі божественну подобу і, очищаючись від гріха, бачить живого Бога і, за Його благодаттю, сама стає *божественною*.

Цей аспект важливий не тільки щодо релігійного, а й для всього людського життя. Сьогодні, більше ніж будь-коли, людина потребує великого серця, віднови своїх християнських перспектив...» (Папа Іван Павло II, Слово перед молитвою *Ангел Господній*. 29.09.1996 року).

Постійна, безупинна молитва не є понад людську спроможність, бо Сам Господь заповідав: *Треба молитися завжди і не падати духом* (Лк. 18:1).

Моліться безупинно (1 Сол. 5:17). Святі Отці розуміли цю заповідь про постійну молитву, як про мистецтво людського ума, що повинно стати щоденною дійсністю, а не тільки послужити загальною вказівкою про важливість молитви.

Уже з перших століть відомі різні короткі молитви, переважно прохальні, котрими послуговувались християнські подвижники, щоб полегшити безперервність молитви. Серед монахів була добре відома коротка формулка вірша з псалма, поширена святим Касіяном: *О Боже, рятуй мене, о Господи, мені на допомогу поспіши* (Пс. 70:2), що про нього він сам говорить: «Цей стих не даремно вибраний з усього *Писання*: він виражає усе, що потрібне в молитві, і відповідає усім нуждам того, хто молиться. Він містить покірне визнання своєї безпорадности, визнання Бога єдиним помічником, завжди готовим допомогти».

Ісусова молитва¹ поступово була прийнята як засіб до досягнення постійної молитви тому, що вона містить у собі найсвятіше Ім'я Господа Ісуса, перед Котрим схиляється кожне коліно на небі, на землі й під землею (Флп. 2:9-11).

Цей спосіб постійної молитви був прийнятий і широко розвинувся між гезихастами на Сході, протягом століть поширився і серед мирян Сходу, а в наші дні також і на Заході.

Сам Папа закликає вірних до *тихої молитви*, тобто молитви серця, щоб у тишині могли вони почути голос Духа Святого.

Ось слова Івана Павла II:

«З великою побожністю східний обряд ставиться до так званої Ісусової молитви: *Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного*, що також поширилась і на Заході за посередництвом книги *Щирі розповіді Прочанина своєму духовному отцеві*. Ці побожні благання, часто повторювані, неначе перемінюються у подих душевний. Це допомагає людині відчутти присутність Спасителя у всьому, що її оточує, усвідомити, що Бог її любить, незважаючи на всі її вади. І хоч цю молитву промовляємо в душі, - вона має таємничий вплив на всю спільноту. Отці Церкви називали її маленькою молитвою. Ця молитва - великий скарб. Вона об'єднує усіх тих, що моляться перед лицем Христа!»

Часто думають, що Ісусова молитва - це медитаційний метод, рівноцінний будь-якій іншій формі молитви, що є навіть у нехристиянських релігіях, особливо в ісламі, буддизмі та індуїзмі. Якщо тут і простежується якась зовнішня аналогія, то суттю своєю вона абсолютно відмінна. В ісламі достатньо лише повторювати молитву, в християнстві ж Ісусова молитва є містичним пошуком, що впливає з реальності, даної у Святих Тайнах.

Ісусова молитва неодмінно пов'язана з тверезінням духа. Останніми роками на Заході між християнами, що намагаються практикувати Ісусову молитву, зауважується тенденція повторювати цю формулку в магійний спосіб, що викликає хвилювання в душі, ум же собі свobodно блукає в суєтних помислах. Зрозуміло, що це не має нічого спільного з Ісусовою молитвою, ані з будь-якою іншою. До того ж така „молитва" не сумісна з християнським життям. Людина, що не панує над своїми помислами і почуттями, не може правдиво молитися.

¹ Ісусова молитва сягає перших віків східної духовности. Ця безупинна молитва, «шукаючи місця в серці», творить основу гезихазму (зовнішнього та внутрішнього спокою).

Прийнято називати її *Ісусова молитва*, хоча насправді це молитва до Ісуса (дослівний рос. переклад – молитва Ісусова - походить з гр. *εὐχή* Іґсоѳ, де іменник Ісус вжитий у родовому відмінку).

ВСТУПНЕ СЛОВО

Пропонуючи любителям духовного читання широко відоме *Добротолюбіє* в українському перекладі, передусім скажемо декілька слів про те, що таке *Добротолюбіє*.

Цим словом перекладена його грецька назва - *Філокалія*, що означає: *любов до прекрасного, високого, доброго*. *Добротолюбіє* містить у собі пояснення істинного життя у Господі Христі Ісусі. Таємне, істинно християнське життя в Христі Ісусі починається, розвивається і досягає досконалости в кожному по-різному - з благодати Бога Отця і благодате Пресвятого Духа, завдяки самому Христу Господу, що обіцяв невідступно бути з нами по всі дні. Божа благодать кличе всіх до такого життя, що є не тільки можливим для усіх, а й обов'язковим, бо воно є суттю християнства.

Мандрівники пишуть подорожні нотатки про все, що вважають гідним уваги в своїй подорожі. Власні спостереження залишили також Божі вибранці, що різними стежками пройшли всіма щаблями духовного життя. Але дієвість і значення подорожніх і духовних записів - неоднакова. Ті, що не мають нагоди подорожувати, можуть і, не рушаючи з місця, мати достатні уявлення про чужі країни - завдяки подорожнім нотаткам інших мандрівників. По-іншому є в духовному житті. Зрозуміти його можуть тільки ті, що самі прямують вузькою дорогою істинного життя. Ті ж, котрі не вступили на неї, не завжди можуть відразу зрозуміти його, їхні поняття та уява поглиблюються настільки, наскільки проникають вони в країну духа. І лише власний досвід духовного життя робить ясними й зрозумілими вказівки Отців.

Відтворення різних виявів духовного життя у писаннях святих Отців дають потрібні поради тим, що, вступивши на дорогу до ліпшого й досконалого життя, все ще сумніваються чи вагаються у чомусь. Ось тому серед християн завжди була, є і буде потреба в писаннях святих Отців про духовне життя, що й увійшли в *Добротолюбіє*. Ця книга складена для духовних потреб ревнителів, їхнього поступу в духовному житті. Хто читав цю книгу, той знає, які скарби мудрости заховані в ній.

Помістити писання святих Отців у повному обсязі неможливо, тому з їхніх творів вибираємо найпотрібніше для духовного життя, бо часто одне речення може замінити цілий том. Отже, наше *Добротолюбіє* - це збір богомудрих настанов святих Отців, переважно про боротьбу з пристрастями для очищення серця - остаточної мети християнського подвижництва².

Добротолюбіє розпочинається збіркою писань, що їх традиція приписує святому Антонію Великому. Далі йдуть вибрані тексти зі святих Отців (Єфрема Сирійського, Макарія Великого, Евагрія Понтійського, Йоана Касіяна та інших) про внутрішню молитву та зберігання серця у чистоті, або тверезіння духа.

Цією першою книжечкою розпочинаємо видання *Добротолюбія*, яке матиме серію томиків.

СВЯТИЙ АНТОНІЙ ВЕЛИКИЙ

Декілька слів про життя і твори

Життя святого Антонія Великого - зачинателя пустинного подвижництва - це ідеал боговгодництва і водночас дорога, що нею кожна душа, коли захоче, може йти до повної досконалости.

Божа печать проявилась на Антонієві ще в дитинстві. Тиха, щиросердечна вдача, схильність до усамітнення відводили його від дитячих забав та пустощів і тримали вдома, на очах батьків, що бергли свого сина, як зіницю ока. Так і виріс він у віддаленні від людей, виходячи з дому лише до церкви. За такого життя благодать Божа, одержана під час Хрищення, без перешкод формувала його дух. Тому природно, що він дуже швидко відчув насолоду життя в Бозі й загорівся, як каже святий Атанасій, божественним бажанням.

Та незабаром Антонієві батьки відійшли до Бога, тож він був змушений узяти на себе турботи, пов'язані з маєтком і вихованням сестри. Це відразу дало йому відчути велику різницю між життям у Бозі та життям у земних клопотах. Тому, почувши в церкві слова Господні: *Якщо хочеш бути досконалим, піди продай, що маєш, дай бідним, і будеш мати скарб на небі* (Мт. 19:21) і: *Не*

² Християнське подвижництво - цільова і вольова діяльність, скерована на освячення особи, що подвизається і вірить у Бога.

журитьсья завтрашнім днем (Мт. 6:34), Антоній за сердечним покличком вирішив покинути мирське життя і, роздавши все майно бідним, почав жити єдино для Бога.

Перші роки свого життя у відреченні од світу святий Антоній провадив так, як це робили інші відомі тоді подвижники, всього навчаючись від них. Відомо, що подвиг відречення од світу [коли подвижники дбають лише про те, як *подобатися Господеві* (1 Кор. 7:32)] у Церкві Божій існує з самого її заснування - як суттєва необхідність в її будові, від святих Апостолів отримавши перші основоположні закони. Але спочатку аскети (так називались люди, що присвячували себе такому способу життя), зрікшись світу і житейських турбот, залишались у своїх домах, усамітнюючись де-небудь у затишному кутку і там віддавались молитвам, роздумам про Бога, постові, чуванням та іншим подвигам. З часом, коли християнство поширилось територіально й численно, багато подвижників почало кидати свої сім'ї та, віддаляючись за місто чи поселення, самітньо жило в якій-небудь природній печері, запустілій гробниці або в зробленій невеличкій келії. До святого Антонія найревніші подвижники жили переважно саме так. Бажанням наслідувати їх загорівся і святий Антоній Великий.

Початок подвижницького життя - *послух*. Антоній почав наслідувати послух тогочасних подвижників. Християнські чесноти виніс він з виховання: тепер йому належало пізнати подвиги, необхідні для тих, що бажають жити в Бозі. Тому Антоній відвідував знаних тоді подвижників, навчався у них і повертався з набутим досвідом до свого усамітнення. Таким чином, як зауважує святий Атанасій, він, як мудра бджола, звідусіль збирав духовний мед до свого серця, як до вулика. Від одного переймав він стриманість у їжі, спання на голій землі, тривале чування; в іншого навчався невтомності в молитві, уваги до помислів і богомислення; ще в іншого брав приклад працелюбности, вірности правилам і терпеливості; у всіх же запозичав той дух твердої віри в Христа Господа і братньої любови до всіх, стараючись поєднувати в собі одному все, чим особливо відрізнявся кожен зі знаних йому отців.

Без перевірки свого життя життям інших і без стороннього наставництва ніхто не досягав вищих ступенів подвижницького життя. Життям старців святий Антоній перевіряв своє життя. Під їхнім проводом неухильно прямував дорогою досконалости. У такому послуші він прожив п'ятнадцять років: спочатку недалеко від свого селища, у гробниці, куди приходив до нього один щиросердний селянин, що приносив йому хліба - єдину поживу Антонія - і забирав у нього рукоділля. Святий жив з праці рук своїх. Увесь свій час Антоній ділив між рукоділлям, молитвою і роздумами про божественні істини *Писання*; в цих дійствах утвердив його Ангел Божий, що з'явився йому, коли одного разу мучив його дух нудьги. (*Достопам'ятні розповіді*, п. 1)

Ось що пише про святого Антонія Созомен (*Церковна історія*, кн. 1, гл. 13): «Пізнавши, що добре життя з часом стає приємним (хоча спочатку буває і важким), Антоній придумував різні досвіди подвижництва, все більше й більше суворі, з кожним днем стаючи стриманішим і завжди, немовби тільки починаючи, надавав нової сили пориву та ревності своїй; тілесні бажання приборкував працею, проти душевних пристрастей озброювався богомудрою ненавистю до них. Поживою його був хліб із сіллю, питтям - вода, а часом обіду - захід сонця; нерідко два дні і більше він взагалі нічого не їв. Чував же цілими ночами й на молитві зустрічав день, а якщо і долав його сон, то на короткий час. Спав переважно на голій землі й тільки її вважав своїм ложем. Намащуватися ж олією, митися чи користуватися іншими вигодами він собі не дозволяв, тому що від цього розніжується тіло. Не міг терпіти ледарства, а рукоділля не покидав майже весь день».

Таким важким шляхом ішов святий Антоній. Але, як відомо, життя без боротьби не буває, як і світла без тіней. Якби не було в нас гріха і не мали б ми ворога, розвивалось би в нас і росло без перешкод тільки добро. Оскільки ж гріх і ворог наш, диявол, обидвоє, пред'являють на нас свої права, то ніхто не обходиться без боротьби з ними. Потрібно знесилити їх та перемогти, щоб вільно йти далі. Інакше вони завжди будуть в'язати руки й ноги тим, що хочуть ступати правильним шляхом. Ось чому благодать Божа, що кріпила дух святого Антонія, кидала його у вир боротьби, щоб, випробувавши його, як золото в горнилі, скріпити моральні сили і дати простір для їхнього діяння. Ворог мав вільний доступ до нього, але подвижника підтримувала сокровенна Божа поміч.

Святий Атанасій детально описує цю боротьбу. Ворожі стріли, - каже він, - були дуже відчутні, але мужній борець відбивав їх, нітрохи не вагаючись.

Спочатку ворог намагався розбудити в Антонієві жаль за покинутим світом, за знатністю роду,

намарно запропашеним багатством і, особливо, - за сестрою, покинутою без нічого на чужі руки. Тут же приводив на гадку безмірну трудність і жорстокість безутішного самотнього життя, непризвичайність та невитривалість тіла, якому важко встояти проти усіх випробувань і витримати таке життя (якому не видно кінця) далеко від людей, без усяких потіх, у неперервному самовмертвінні. Такими підступами ворог збуджував цілу бурю помислів, але був відкинутий не тільки твердістю святого Антонія, що непохитно стояв у своєму намірі й своїй рішучості, але й переможений великою його вірою, що все покинуте і всі теперішні терпіння - ніщо порівняно з безконечними благами, що їх приготував Бог для вибраних Своїх, бо Господу набагато угодніший той, хто вільний від усіх житейських турбот і земних пут. - Тож врешті ворог повержений був у порошок безперервними Антонієвими молитвами, що зроджували в серці його найсолодші потіхи.

Лукавий, переможений у наступі з одного боку, нападає на молодого борця з іншого: починає випробовувати його тілесною похитливістю, бентежачи вдень та вночі. Боротьба була жорстокою і тривалою, що не втаїлась навіть від сторонніх. Ворог навіював нечисті думки, а святий Антоній відганяв їх молитвою; коли ворог розпалював тілесну похоть, той охолоджував її постом, чужанням і всяким томлінням тіла; уночі диявол прибирав на себе жіночий вигляд, намагаючись викликати похитливе бажання, - Антоній же поривався вгору і спогляданням тамтешньої краси та живим усвідомленням святости, що її удостоюється єство наше в Господі Ісусі Христі, розвіював оманну підступність. Спокусник намагався викликати в ньому почуття насолоди від задоволення, а блаженний протиставляв йому почуття страшної гіркоти мук у вічному вогні - й залишався неушкодженим. Надокучливість та потворність нападів врешті виробили в Антонієві відразу до всіх нечистих порухів, гнів та сильну досаду на них: це позбавляло ворога можливості не лише наблизитися до Святого, а навіть здалеку як-небудь спокушати і тривожити його. Бо ненависть до пристрасних порухів є вогненними стрілами, що спопеляють ворога. Так старий досвідчений змії був переможений юністю, що мала пристрасну плоть, і відступив засоромлений, бо слугі Божому співдіяв Сам Господь, що заради нас воплотився і переміг усю ворожу силу, як це визнає кожен істинний подвижник, кажучи з Апостолом: *Не я, але благодать Божя, що зі мною* (1 Кор. 15:10).

Однак диявол не відступив від святого Антонія. Бачачи Божий покров над молодим борцем, що осіняє тільки смиренних, ворог задумав позбавити Антонія цього покрову збудженням гордості та зарозумілості. Тому з'являється йому малим чорним підлітком і принижено каже: «Ти переміг мене», гадаючи, що Антоній припише цю перемогу собі й тим самим прогнівить Бога. Але святий Антоній спитав його: «Ти хто такий?». Той відповів: «Я дух розпусти, що збуджує в людині розпалення похоті й кидає її у тілесний гріх. Я обманув багатьох, що дали обіт невинности; немало тих, що тривалий час умертвляли своє тіло, довів я до падіння, але ти всі мої сіті порвав, стріли поламав, - і ось я переможений». Тоді святий Антоній, дякуючи своєму Богові Спасителю, закликав: *Господь зі мною, моя допомога, і я дивитимусь на тих, що мене ненавидять* (Пс. 118:7), а потім, відважно поглянувши на ворога, сказав: «Чорним допустив тобі мій Бог явитися мені на доказ чорноти злих задумів твоїх, і підлітком - на викриття твого безсилля. Тому і гідний ти всілякої зневаги!». Від цих слів дух утік, мов обпалений вогнем, і вже більше не наближався до Антонія.

Перемога над пристрастями наближає до безпристрасности; безпристрасність же утверджується настільки, наскільки приносить душевний мир із солодким відчуттям, що дає молитва й богомисліє, збуджує в серці духовну теплоту, яка, збираючи в собі всі сили духа, душі й тіла, веде людину до самозаглиблення, до невимовної потреби бути на самоті з єдиним Богом. Це нездоланне стремління до внутрішнього предстоювання перед Богом є другим ступенем духовної зрілості, й саме до нього підійшов на той час святий Антоній.

Жив Святий один, але до нього навідувався один щирий добродій із села, та й сам він ходив до старців, у сільську церкву на богослужіння, особливо - на Літургію. Все це було пов'язане з усякого роду розсіянням, хоч як він не старався уникати його. Дух святого Антонія, що потребував внутрішнього самозаглиблення, почав домагатися рішучого усамітнення, щоб нічого не бачити й не чути.

До цього, як мовилось, душа доходить сама собою, прямим шляхом подвижництва, але прискорюють його і надають йому вирішального поштовху всілякі сильні пориви самозречення. Виявити такий порив святому Антонію допоміг випадок, коли на нього явно напали біси. Демони, позбувшись можливості впливати на очищену душу через помисли, починають підступати ззовні, являються відкрито, чим сподіваються пошкодити подвижникові або ж захитати його добрі наміри. Благодать

же Божа допускає це задля поступу подвижника, відкриваючи йому тим вихід на вищий ступінь і водночас наділяючи особливою владою над самими духами-спокусниками. Так сталося і зі святим Антонієм.

Опам'ятавшись якось у притворі сільської церкви, святий Антоній, ледве дихаючи, сказав до свого друга: «Неси мене знову в моє усамітнення». Цим він виявив готовість віддати себе на смерть, щоб тільки жити боговгодним життям. Це означало те саме, що й на ділі померти заради Господа, бо готовість на це була цілковита.

Готовість на смерть заради Господа і служіння Йому є всепереможною зброєю, бо чим ще можна спокусити або злякати того, хто її має? Вона вважається і первнем подвижництва, і твердинею його. Господь і Спаситель, Засновник нашого подвижництва, всі дні Свого земного життя бачив перед Собою смерть, але в Гетсиманському саду під час молитовного боріння Він остаточно перемиг її; страждання і хресна смерть лише довершили те, що там було висловлено. За цим слідувало триденне суботування перед славним Воскресінням. Цей шлях долають усі душі, що йдуть слідом за Господом. Першим кроком на цьому шляху є самовідречення, і в яких би малих зачатках воно не було, в ньому завжди є якась частка готовости на смерть. Наскільки зростає самовідречення - росте і ця готовість, бо вона є душею самовідречення. Хто дійде до такого ступеня готовости, що й у Спасителя в саду, того одразу ж у душі очікує сходження на хрест, а відтак - духовне суботування, за котрим слідує й духовне воскресіння у славі Господа Ісуса. Ось це і звершилось тоді в душі святого Антонія. Словами до друга (щоб ніс його знову туди, де його так випробовувано) він показав, що в його душі було те саме, що у Спасителя, коли Він, після молитви в саду, сказав учням: *Уставайте, ходімо! Ось наблизвся мій зрадник!* (Мт. 26:46). Відразу після цього Антоній пішов углиб пустині, де двадцять років перебував у безмовності, що й було розп'яттям його і суботуванням у душі.

Жив він у старому покинутому капищі, де був колодязь із водою, а хліб приносив йому раз на півроку його друг. Як Антоній трудився і подвизався та що з ним там діялося, - ніхто не знає. Але судячи з того, яким він вийшов із затвору, можна зробити висновок, що це був час витворення його духа Духом Святим. Там сталося те саме, що стається з гусеницею, коли вона загортається у кокон. Ніхто не бачить, що з нею робиться тоді: вона ніби завмирає. Але всеоживляюча сила природи діє в ній і свого часу із кокона вилітає прекрасний різнобарвний метелик. Так і зі святим Антонієм. Ніхто не бачив, що діялося з ним, однак Дух Божий невидимо для всіх витворював у ньому нову людину на образ Божий. Коли закінчився час творення, йому звелено було вийти на служіння вірним. І він вийшов, зодягнений різноманітними благодатними дарами Духа Святого. Як Христос воскрес із мертвих у славі Отця, так святий Антоній вийшов тепер обновлений у душі.

На тому закінчилось творення духа святого Антонія. Усе подальше його життя було нічим іншим, як роздаванням плодів, що дозріли у ньому за два попередні періоди. Це був час служіння для добра Церкви. Антоній володів даром чудотворення і влади над бісами, силами природи і тваринами, даром читання думок і видіння того, що відбудеться у майбутньому, але найпліднішим з усіх його дарів був дар слова. І найбільше з усіх інших дарів саме ним послужив він меншій братії своїй.

Святий Атанасій пише, що Бог дав святому Антонію могутнє слово, яке проникало до глибин людських сердець. Він умів говорити з такою силою і переконливістю, що багато знатних заможних людей (військових і цивільних) скидали з себе життєві тягарі та ставали монахами. Та й хто, йдучи до нього засмученим, повертався непотішеним? Хто, приходячи до нього в сльозах за померлими, відходив непотішеним; хто з гнівливих не змінював відразу гніву на лагідність? Монахи, що впали в недбальство, після зустрічі з ним знову ставали ревними і дужими у подвигах. Юнаки, побачивши святого Антонія і послухавши його, відрікалися утіх і починали любити невинність. Скільки дівиць, що були вже зарученими, лиш узрівши здалеку святого Антонія, переходили у стан наречених Христових!

З цього свідоцтва видно, що святий Антоній не приховував джерела свого, Богом дарованого, пізнання. Та й приходили до нього переважно послухати слово істини й знайти собі потрібну настанову. І всіх їх, як научав Апостол, Антоній повчав, картав, умовляв. Інколи щедрим потоком виливалось його слово, деколи говорив він не так розлого, але завжди змістовно й сильно. Антонієві короткі афоризми передавались потім із уст в уста, творячи своєрідне усне правило подвижництва й увійшли відтак у збірники достопам'ятних повчань святих Отців. Інколи святий Антоній писав і послання своїм духовним дітям, ченцям різних обителей, окреслюючи загальні правила життя у

Христі Ісусі або лікуючи якісь немочі братії.

Усе, що вийшло з уст святого Антонія і закарбоване на письмі, принесе багату поживу душі, що шукає повчань. Дійшли до нас, крім обширного Слова, поміщеного у життєписі, двадцять послань до ченців, двадцять коротких слів про чесноти і пороки, сто сімдесят глав про добру мораль, правило для монахів з двома додатками, а також багато повчальних і корисних висловів та оповідань про святого Антонія, розсіяних по різних патериках.

Для побожних читачів пропонуємо такі твори:

1. Настанови з Послань і Промов.

Перші 15 пунктів узяті з життєпису святого Антонія, що його написав святий Атанасій. Настанови 16-68 вибрані з листів святого Антонія. Настанови 69-82 взяті з його двадцяти промов до монахів.

2. Сто сімдесят розділів про добру мораль.

3. Устав життя на самоті.

У 40-му томі грецької *Патрології* Мінь поміщені *Настанови Антонія* у 80 пунктах. За ними слідує *Духовні послання*, додані до *Правил* (вислови та різні писання); перше й друге, очевидно, доповнення до попереднього *Правила*. Оскільки всі вислови, вміщені під цими назвами, є однотипними за змістом й характером викладу, то вони зведені тут в одне і розміщені під особливими рубриками, в яких прослідковується природний хід усамітненого життя під назвою: *Устав життя на самоті*.

4. Вислови святого Антонія Великого і розповіді про нього.

Такі численні вислови і розповіді поміщені в *Достопам'ятних розповідях*, а також в *Алфавітному Патерику*. Інші подає святий Касіян; декілька з них містяться у різних статтях збірників батьківських повчань. Тут вони розміщені за порядком, подібним до попередніх правил. Дається початок розповідям, що стосуються відречення од світу і якими починається подвижництво, а потім йдуть усі інші вислови та розповіді, за порядком усамітненого життя.

5. Питання учнів і відповіді одного старця про деякі вислови святого Антонія Великого.

1. Настанови святого отця нашого Антонія Великого про життя в Христі, вибрані з його «Слова» в «Життєписі» святого Атанасія, та з двадцяти «Послань» і двадцяти «Промов»³

1. Нехай кожен турбується про те, щоби, почавши, не сповільнюватися, не журитись у трудах і не казати: «Довгий вже час перебуваємо ми у подвизі»; але краще, немовби починаючи щодня, помножувати свою ревність. Життя людини - дуже коротке порівняно з майбутніми часами, і все, що ми маємо, - ніщо перед вічністю. Якщо у світі кожна річ має свою ціну, і кожний вимінює рівне на рівне, - обітниця вічного життя купується за безцінь. Бо написано: *Дні віку нашого сімдесят років, а як при силі - вісімдесят років, і більшість з них - то труд і марність* (Пс. 90:10). Отож, якщо й усі вісімдесят або навіть сто років перебудемо у подвизі, то не дорівнюватиме це літам царювання, бо замість ста років будемо царювати віки вічні; притому, потрудившись на землі, одержимо обіцяне спадкоємство на небесах; зложивши тлінне тіло, приймемо його нетлінним. Не журімся і не думаймо, що задовго перебували ми в подвизі чи сповнили щось велике, *бо страждання нинішнього часу негідні майбутньої слави, що має нам з'явитися* (Рим. 8:18).

2. Дивлячись також на світ, не думаймо, наче ми відмовились од чогось великого, бо навіть уся земля замала перед цілим небом. Тому, якби ми навіть були господарями над усією землею і зреклись б усіх її благ, то і в цьому не було б чогось рівноцінного Небесному Царству. Бо як той, що кидає одну драхму міді, аби придбати сто драхм золота, - отримує в сто разів більше; так і той, хто, будучи господарем усієї землі й відмовляючись од неї, втрачає небагато. Коли й уся земля не рівноцінна небесам, то хто залишає кілька її десятин, нехай вважає, наче б нічого не лишив. А хоч би покинув дім і багато золота, то й тоді не повинен хвалитися або виявляти малодушність. До того ж треба пам'ятати: якби ми не покинули того, що маємо, заради чеснот, то все одно після смерті залишили б усе, нераз навіть тим, кому не бажаємо, про що згадав Проповідник (4:8)⁴. То чому б не покинути нам

³ 1-15 пункти взяті з Життєпису святого Антонія, який написав святий Атанасій.

⁴ Проповідник (4:8) - *Людина собі самотня, нікого другого не має; ні сина в неї, ані брата, а праці її нема краю, очі*

земного задля чеснот, аби успадкувати Царство Небесне?

3. Тому ніхто з нас не повинен стреміти до майна. Бо яка користь нагромаджувати те, чого не візьмеш з собою? Чому б нам не набувати краще того, що можна взяти з собою: справедливість, чистоту, мужність, розсудливість, любов до ближніх й до убозтва, віру в Христа, незлобливість, гостинність? Чесноти, набуті на землі, випередять нас у вічності, де чекатиме нас Божа нагорода за чеснотливе життя.

4. Такими думками нехай кожен себе переконує, щоб не бути безвольним, особливо, коли розмірковує про те, що він - слуга Господній і повинен служити своєму Владиці. Як раб не відважиться сказати господареві: «Оскільки я працював учора, сьогодні не буду», - але кожного дня, як написано в *Євангелії*, виявляє ту саму ревність, щоб догодити панові своєму й не потрапити в халепу, так і ми щодня будемо з терпеливістю перебувати у подвизі⁵, бо як один день проведемо у недбальстві, Господь не простить нам того (хоч ми перед тим і трудилися), але прогнівається на нас. Про те ж каже і Єзекиїл (18:26): *Коли праведник відступає од своєї справедливості й чинить кривду, й через те вмирає, то він умирає за кривду, яку чинив*. Так і Юда за одну ніч втратив труд усього свого попереднього життя.

5. Візьмімось, отже, до подвигу і почнімо діяти. Бо в цьому маємо підмогою самого Господа, як написано: *Ми знаємо, що тим, які люблять Бога, усе співдіє на добро* (Рим. 8:28). Щоб не бути легкодушними, завжди треба пам'ятати такий вислів Апостола: *Щодня я наражаюся на смерть* (1 Кор. 15:31). Коли ми почнемо жити так, щоб завжди бути готовими до смерті, то не згрішимо. Вислів цей спонукає нас до того, аби ми кожного дня, прокидаючись, пам'ятали, що можемо не дожити до вечора, а перед сном думали, що не встанемо вже більше. Бо невідомі нам межі життя нашого, незнаний нам і день сьогоднішній, що приготувало нам у ньому Провидіння. Живучи так щодня, не будемо ні грішити, ні похитливо бажати чогось, ні палати гнівом на когось, ані збирати собі скарбів на землі, але, очікуючи щодня смерті, станемо безкорисними і будемо всім усе прощати. Похоти до жінки або іншої якоїсь нечистої втіхи ні на хвилину не будемо в собі утримувати, але негайно відвертатимемось од неї, як від чогось минушого, перебуваючи завжди у передсмертній борні й пам'ятаючи про день суду. Бо сильний страх перед будучими стражданнями нищить уявну приємність від дочасних утіх і відновлює душу, яка схиляється до падіння.

6. Отож, почавши діло спасіння і вступивши на шлях чеснот, прямуймо *вперед*, щоб досягнути мети (Флп. 3:14). І ніхто хай не оглядається назад (подібно до жінки Потової), передусім тому, що Господь сказав: *Ніхто, що поклав руки на плуг і озиряється назад, не здатний до Царства Божого* (Лк. 9:62). Озиратися назад не означає нічого іншого, як жалкувати про те, що ми покинули світ, і почати знову по-світському мудрувати.

7. Не лякайтеся, почувши про чесноту⁶, і не дивуйтеся з цього слова. Вона - не далеко чи поза нами, але в нас самих і нам під силу її сповнити, якщо захочемо. Греки відправляються до чужих країв і перепливають море, щоб вивчати науки. Нам же не потрібно від'їжджати до чужих країн заради Царства Небесного, ні перепливати моря задля чеснот, бо Господь запобіг цьому, кажучи: *Божеє Царство всередині вас* (Лк. 17:21). Треба тільки забажати чесноти: вона є в нас і постає з нас. Бо як тільки розумна душа⁷ перебуває у своєму природному стані, то одночасно є в ній і чеснота. Душа ж тоді перебуває в своєму природному стані, коли є такою, якою була створена напочатку. Створена ж вона цілковито доброю і праведною. Тому Ісус Навин заповідав народові: *Викиньте геть богів чужоземних, що між вами, і прихиліть ваше серце до Господа, Бога Ізраїля* (І. Н. 24:23); а Йоан: *Вирівняйте стежки ваші* (Мт. 3:3). Праведною ж душа буває, коли розумність її відповідає своєму природному станові. Коли ж вона відхиляється куди-інде і відрікається стану, що диктує її єство, тоді це називається злом у душі. Отже, необтяжлива це річ -чеснота. Бо якщо ми є такими, як створені, то перебуваємо в чеснотливому стані; а якщо задумуємо погане, то нас справедливо називають злими. Якщо би ззовні належало переймати чесноту, то, звичайно, було б це важко, але якщо вона є в нас, то нам залишається тільки берегти її від злих помислів і зберігати душу свою для

її не насичуються багатством. Для кого я працюю та позбавляю себе щастя? Це теж лиш марнота й лихий клопіт.

⁵ Перебувати у подвизі - чинити діла християнського подвижництва, подвизатися у духовній боротьбі, вправлятися в особистому освяченні.

⁶ Чеснота - схильність до добра.

⁷ Розумна душа - та, що прагне вічного добра.

Господа - як дану від

Нього заставу, аби Він визнав її Своїм творінням, бачачи, що вона така, якою її сотворив.

8. Будемо боротися із собою, щоб гнів не став нашим тираном і не панувала в нас похоть, бо сказано: *Гнів людини не чинить справедливости Божої... Пожадливість, завагітнівши, породжує гріх; гріх же здійснений породжує смерть* (Як. 1:20; 15). Живучи так, потрібно постійно бути насторожі, як і написано: *Більш ніж що інше, пильнуй своє серце* (Прип. 4:23), бо маємо страшних і вселукавих ворогів - злих демонів.

9. Саме проти них, як сказав святий Апостол, ми й повинні боротися: *Нам бо треба боротися не проти тіла і крові, а проти начал, проти властей, проти правителів цього світу темряви, проти духів злоби в піднебесних просторах* (Еф. 6:12). Велика юрба їх кружляє в довколишньому повітрі, і вони недалеко від нас. Істотна також між ними різниця. Але довго довелось би говорити про їхнє єство і відмінність (а говорити про це більше личить не нам, а тим, що стоять вище від нас). Нас же нині невідкладна потреба спонукує тільки пізнати їхні підступи проти нас.

10. Отож передусім знаймо, що демони не були створені лихими, через що називаються демонами, бо Бог не створив нічого злого. Добрими були сотворені також і вони, будучи ангелами, але, відпавши від небесного споглядання і кружляючи вже коло землі, греків спокусили примарами, нам же, християнам, заздрячи, всіляко шкодять, бажаючи, щоб ми не ввійшли на небеса, звідки вони самі впали. Тому потрібно багато молитися й подвизатися, щоб, прийнявши від Духа *дар розпізнавати духів* (1 Кор. 12:10), розрізняти їх, які є менше злі, а які - більше; на яке діло кожний із них призначений і як кожного з них можна поборювати і проганяти. Бо багато в них підступів і небезпечних зрад. - Блаженний Апостол і його послідовники знали це, коли казали: *Задуми його нам добре відомі* (2 Кор. 2:11). У чому ж вони нас спокушували, про те ми повинні взаємно один одного застерігати. - Ось і я, сам почасти зазнавши їхніх підступів, говорю вам про це, як дітям.

11. Коли демони побачать якогось християнина (особливо ж - монаха), що перебуває у труді й досягає поступу, то насамперед, випробовують його, намагаються покласти на дорозі його спокуси: злі помисли. Але нам не треба боятися їхніх лукавих навіювань, тому що молитвами, постами й вірою в Господа відразу позбудемось ворогів своїх. Зрештою, навіть подолані, вони не заспокоюються, але зараз же наново приступають і з підступом і хитрістю. Коли не можуть спокусити серце подвижника відверто нечистими бажаннями, то нападають на нього видіннями: різними примарами пробують настрахати його і для того прибирають вигляд жінок, звірів, плазунів, велетнів і воїнства. Але і таких привидів не треба боятися, бо вони - ніщо і зараз же щезають, як тільки захистити себе вірою і знаменням хреста. Проте демони сміливі та вкрай безсоромні, тож якщо і в цьому бувають переможені, то нападають ще іншим способом: набирають вигляду пророків і звіщають, що буде через декілька днів; також показують себе величними, щоби тих, кого не могли звести помислами, зловити хоча б такими привидами. Але не будемо слухати демонів, чужих нам; не станемо зважати на них, хоч би й говорили вони про молитву чи пости, але уважно дивитимемось на мету нашого подвигу - і не будемо спокушені ними, що все роблять з лукавством. Жახатися їх не потрібно, хоч би здавалось, що вони наступають на нас, хоч би навіть погрожували смертю, тому що вони німічні й нічого більше вчинити не можуть, як тільки погрожувати.

12. Піклуватися треба більше про душу, а не про тіло, віддаючи йому якнайменше часу, решту ж - присвячувати передусім душі й шукати для неї користи, щоб не захоплювалась вона тілесними насолодами, але якнайбільше підкоряла собі тіло. Про це сказав і Спаситель: *Не турбуйтеся вашим життям, що вам їсти та що пити, ні тілом вашим, у що одягнутись* (Мт. 6:25). - *І не побивайтесь, що вам їсти та що пити, і не клопочіться! Бо того всього шукають народи цього світу; Отець же ваш знає, що вам воно потрібно. Отож шукайте передусім Його Царства, а це вам додасться* (Лк. 12:29-31).

13. Віруй у Господа і люби Його. Остерігайся нечистих думок і тілесного задоволення, як і написано в Приповідках: *не спокушайся насиченням черева, уникай марнославства, безнастанно молися, співай псалми перед сном і після сну, вивчай заповіді, дані тобі в Писанні, а також діяння Святих, щоб, пам'ятаючи про заповіді, душа твоя мала ревність Святих - як зразок для себе. Особливо намагайся зберігати апостольське наставлення: Сонце хай не заходить над вашим гнівом* (Еф. 4:26) і знай, що це сказано про всі заповіді: щоб не заходило сонце не тільки над гнівом, але й над кожним нашим гріхом. Бо добре, щоб не осуджувано було нас навіть за погану гадку.

14. Щоб так воно було, добре є слухати й дотримувати апостольське слово: *Досліджуйте самих себе* (2 Кор. 13:5). Тому кожний нехай щоденно здає собі звіт з денних та нічних своїх діл. Якщо грішив, нехай перестане грішити, якщо не згрішив, хай не хвалиться тим, але перебуває в добрі та не піддається недбалству, ближнього хай не осуджує і себе не почитає праведним, - *поки Господь не прийде і не освітить те, що скрите в темряві* (1 Кор. 4:5). Нерідко і від нас самих буває прихованим те, що робимо. Але хоч цього ми не бачимо, та Господь бачить усе. Тому, віддаючи себе судові Господньому, будемо співчувати один одному, *носити тягарі один одного* (Гал. 6:2) й випробовувати самих себе; у чому ж немічні, постараємось це надолужити.

15. Щоб хоронити себе від гріха, нехай кожен з вас зауважує і записує вчинки свої й порухи душевні немов із наміром сповістити про них один одному і, будьте певні, що, соромлячись розголосу, неодмінно перестанете грішити, ба, навіть тримати в думках що-небудь погане. Бо коли хтось грішить, чи ж бажає він, аби про це знали інші? Або хто, згрішивши, не воліє краще сказати неправду, щоби тільки утаїти гріх? І як спостерігаючи один за одним, перестаємо чинити розпусту, так само і записуючи свої думки з наміром сповіщати їх один одному, легше вбережемо себе від нечистих помислів, соромлячись розголосу. Отож записування нехай замінить нам очі наших сподвижників⁸, щоб, записуючи, ми відчували такий же сором, який відчуваємо, коли дивляться на нас, і навіть у думці не тримали чогось негідного. Таким формуванням самих себе дійдемо до стану, в якому будемо поневолювати тіло своє, догоджати Господу й топтати підступи ворога.

16⁹. Думаю, що благодать Духа Божого скоріше наповнить тих, що з усього серця подвизаються і з самого початку постановили собі вистояти й нізащо не поступитись місцем ворогові в жодній борні, аж поки не переможуть його. Втім, Дух Святий, покликавши їх, спочатку робить для них усе можливим, полегшуючи їм приступити до подвигу покаяння, а вже потім показує їм дороги їхні у повній правді. Помагаючи їм у всьому, Він викарбовує в них труди покаяння (тілесні й душевні), поки досконало не наведе їх до Бога Творця. Для того постійно заохочує їх трудити тіло своє й душу, щоби освятилися вони і стали гідними спадкоємства життя вічного: тіло утруднювати постійним постом, працею і частим нічним чуванням, а душу - духовними вправами і старанністю в усіх служіннях (послусі), що їх виконує тіло; кожне діло сповняти з ретельністю і страхом Божим, якщо бажаємо, щоби праця наша була плідною.

17. Прикликавши людину до подвигу покаяння, Дух Божий подає їй утіхи Свої і навчає не оглядатися назад, не чіплятися за речі світу цього. Для того відкриває очі душі та дає їй узріти красу чистоти, що здобувається трудами покаяння, розпалює у людині заохоту до досконалого очищення душі разом з тілом, щоб обидвоє стали одним у чистоті.

Мета навчального проводу Святого Духа в тому, щоб досконало очистити душу людини й повернути їй той первісний стан, у якому вона була перед падінням, знищивши в ній усе, що домішане заздрістю лукавого, аби не залишилось в ній нічого ворожого. Тоді тіло в усьому підкорятиметься велінням розуму, що буде обмежувати його в їжі, напоях, у сні та всілякому іншому діянні, постійно навчаючись у Святого Духа, за прикладом святого Апостола Павла: *Умертвляю своє тіло і поневолюю* (1 Кор. 9:27).

18. Відомо, що тіло має трояке тілесне прагнення. *Перше* - це природне, що нічого грішного не чинить без згоди душі, а тільки дає відчутти, що воно є в тілі. *Друге* походить від надмірного харчування та пиття, коли зроджений з того жар крові підіймає в тілі борню проти душі та схиляє її до нечистих похотей. Тому Апостол і каже: *Не впивайтеся вином, що доводить до розпусти* (Еф. 5:18). Так само і Господь заповідає учням Своїм у Євангелії: *Зважайте на самих себе, щоб часом серця ваші не обтяжилися обжирством та пияцтвом* (Лк. 21:34). Ті ж, що забажали досягнути святости й чистоти (особливо в монашому чині), повинні завжди так себе тримати, щоб можна було з Апостолом сказати: *Умертвляю своє тіло і поневолюю* (1 Кор. 9:27). *Третє* прагнення буває від злих духів, які з заздрости спокушають і намагаються розслабити ченців, що вже набули чистоти, або відхилити з правого шляху тих, що бажають увійти в двері чистоти (цебто тільки вступити до монашества).

19. Якщо людина озброїться терпеливістю і неухильною вірністю заповідям Божим, то Дух

⁸ Сподвижник - товариш у подвижництві, покуті, умертвінні тощо.

⁹ Звідси починаються настанови, вибрані з Послань.

Святий навчить її ум, як очистити душу і тіло від тілесних прагнень. Коли ж вона ослабне чуттям і дозволить собі недбальство щодо заповідей і повелінь Божих, то злі духи насядуть на усе тіло її та почнуть так занечищувати його усіляким тілесним пожаданням, що змучена душа не буде знати, куди подітися, не бачитиме в розпуці, звідки чекати помочі. І тільки після того, як вона, протверезівши, знову стане на шлях заповідей і, прийнявши їхнє ярмо, доручить себе Духові Божому, - знову наповниться рятівним настроєм. Тоді зрозуміє, що спокій і мир душевний повинна шукати вона лише в Бозі.

20. Якщо прагнемо досконалої чистоти, то труди покаяння повинні нести душа й тіло. Коли ум сподобиться такої благодати, щоби без самоспівчуття і потурання боротися з пристрастями, тоді йому знадобляться поради, вказівки і підтримка Духа, з поміччю яких він успішно відбиватиме всі нечисті прагнення, що походять з похитливості серця. Цей Дух, злучившись з умом (або духом людини), задля рішимості строго сповняти пізнані заповіді, спонукує його відганяти від душі тілесні пристрасті, а також її власні, що є в ній незалежно від тіла. Він навчає ум пильнувати все тіло - з голови до ніг; щоби очі дивилися з чистотою; щоби вуха не насолоджувались наклепами, пересудами і наругою; аби язик говорив тільки добре, зважено, без домішок щось нечистого і пристрастного; щоби руки підіймалися тільки в молитвах та служили ділам милосердя і щедро давали милостиню; щоби живіт помірно їв та пив (для підтримки тіла, не дозволяючи похотям та насолодам зваблювати себе понад міру); щоби ноги ходили згідно з волею Божою, прямуючи на службу в добрих справах. Тоді ціле тіло звикне до всілякого добра і, підкоряючись владі Духа Святого, зміниться так, що врешті набуде деяких властивостей духовного тіла, що їх має одержати у воскресінні праведних.

21. Пристрасті душі такі: гордість, ненависть, заздрість, гнів, смуток тощо. Коли душа цілковито віддає себе Богові, тоді всещедрий Господь посилає їй духа справжнього покаяння, очищує її від усіх пристрастей, навчає не піддаватися, а переборювати їх, дає силу перемагати ворогів, що й далі чинять перепони, намагаючись знову спокусити та привласнити її собі. Якщо душа непохитна в своєму наверненні й підкоренні Святому Духові, Який навчає її покаяння, то милосердний Творець змилюється над нею заради трудів її, звершених у всяких невігодах і скруті: в довгих постах, частих чуваннях, у повчаннях у слові Божім, у безнастанній молитві, в зреченні від усіх світських утіх, у чисто-сердечному послусі всім, у покорі та вбогості духом. Якщо перебуде непохитною у всьому тому, то Всещедрий, глянувши на неї милостивим оком, вибавить її від усіх спокус і визволить Своєю милістю з рук ворогів.

22. Бог Отець з благодати Своєї *не пощадив* Єдинородного Сина Свого (Рим. 8:32), але видав Його, щоби визволити нас від наших гріхів і неправд. А Син Божий упокорив Себе заради нас, зцілив нас із душевних недуг і спас нас від гріхів наших. Благаю ж вас, в ім'я Господа нашого Ісуса Христа, завжди пам'ятати про це велике Боже Провидіння, що Бог-Слово ради нас в усьому став подібний до нас, окрім гріха. Належить же тим, що обдаровані розумом, усвідомити це розважливо, щоби у своєму житті стати вільними від гріхів, силою пришестья Господнього до нас. Ті, що зрозуміли і скористалися цим, стали Божими слугами. Але це покликання ще не є досконалістю. Досконалість вводить у синівство й освячує. Коли Господь наш Ісус Христос побачив, що учні Його наблизились до синівства і, навчені Духом Святим, Його самого пізнали, сказав їм: *Тож слугами вже не називатиму вас. Називаю вас друзями Моїми і братами: бо все, що чув від Отця Мого, Я сказав вам* (Йоан 15:15). І ті, що дізналися, чим стали вони в Христі Ісусі, вознесли голоси свої, кажучи: *Не прийняли ми духа рабства, щоби знову підлягати боязні, а Духа усиновлення, яким кличемо: Авва!- Отче!* (Рим. 8:15). Хто ж не виявить повної та щирої готовності повстати проти гріха, той нехай знає, що прихід Господа Відкупителя буде йому на суд. І тому ще на початку Симеон прорік: *Ось Цей поставлений для падіння й підняття багатьох в Ізраїлі; Він буде знаком протиріччя* (Лк. 2:34). А потім й Апостоли проголосили: *Ми для одних запах, що від смерти веде до смерти, а для інших - запах, що від життя веде до життя* (2 Кор. 2:16).

23. Відомо вам, що вороги істини безнастанно намагаються знищити її. Бог же повсякчас відвідував створіння Своє, від самого заснування світу; і тих, що приступили до Творця свого з усією щирістю серця, навчав, як треба Його почитати. Коли ж через грішність тіла й злобу ворогів добрі прагнення душі втратили силу, і люди не могли досягнути навіть того, що їм властиве згідно з їхнім еством та призначенням (а не тільки позбутися гріхів), аби піднятися до первісного стану, - тоді Бог милостиво навчив їх правдивого богочитання через писаний закон. Коли ж і це не допомогло, тоді

Бог, бачачи, що рана збільшується і потребує негайного й рішучого втручання, послав Єдинородного Сина Свого, Який і є нашим єдиним Цілителем.

24. Переможений любов'ю до Ісуса Христа, я, дивлячись на наш час, зазнаю то радості, то смутку і плачу. Дуже багато людей зодягнулися в монашу рясу побожності. Але з них тільки декотрі зробили це зі широкого серця та удостоїлись визволення завдяки пришествю Господа Ісуса. За них я радію. Інші ж, зневаживши силу обіту свого, чинять за волею тіла і схильністю серця свого, через що пришестя Господне викрило їх. Над ними я сумую. Інші, злякавшись довгого подвигу, впали духом, тому скинули з себе одягу побожності й стали ніби безмовними. Це ті, над якими я ридаю, - оскільки пришестя Господа нашого Ісуса Христа буде їм на осудження.

25. З усіх сил молюся за вас Богові, аби запалив Він у ваших серцях вогонь, який Господь наш Ісус Христос прийшов кинути на землю (Лк. 12:49), щоб могли ви керувати почуттями своїми і відрізнити добро від зла.

26. Коли вітер віє рівно, кожен мореплавець може високо думати про себе і хвалитися собою; але тільки раптова зміна вітрів виявляє вміння досвідчених керманичів.

27. Хто боїться Господа й зберігає заповіді Його, той - слуга Божий. Проте це служіння не є рабством, а праведністю, що веде до синівства. Наш Господь вибрав Апостолів і довірив їм благовість Євангелія. Дані їм заповіді - досконале для нас служіння, щоб ми панували над усіма пристрастями й підлягали прекрасним чеснотам. Коли ж приступимо ми ближче до благодати, тоді Господь наш Ісус Христос скаже і нам, як колись Своїм Апостолам: *Я вже не називаю вас слугами, але друзями Моїми і братами: бо все, що чув від Отця Мого, Я сказав вам* (Йоан 15:15). Ті, що наближаться до благодати, на собі відчують дію Святого Духа і зрозуміють духовне призначення своє; зрозумівши ж і пізнавши, взивають, кажучи: *Не прийняли ми духа рабства, щоб знову підлягати боязні, але прийняли Духа усиновлення, яким кличемо: Авва!- Отче* (Рим. 8:15).

28. Бог усіх керує діянням Своєї благодати. Тому не лінуйтесь і не сумуйте, а взивайте до Бога вдень і вночі, щоб вимолити благодать Бога Отця, вишню поміч для того, щоб зрозуміти, як поводитися. *Не давайте очам своїм заснути, ні повікам задрімати* (Пс. 132:4) в готовості принести самих себе в чисту жертву Богові, щоб узріти Господа: бо без чистоти ніхто Господа не побачить, як навчає Апостол (Євр. 12:14).

29. Коли всі Святі бачать, що ми ліниві й недбалі, тоді уболівають, плачуть і сумують; коли ж узрять, що ми стаємо кращими і зростаємо в досконалості, - радіють і безнастанно виливають Творцеві молитви за нас. Господь же тішиться нашими добрими ділами, свідченням і молитвами Святих й ущедрює нас усякими дарами.

30. Хто щирим серцем не зненавидить усього, що властиве тлінній і земній плоті й усім пожаданням та діям її, і не піднесе ума свого вгору до Отця всіх, той не зможе осягти спасіння. Хто ж так зробить, над трудами того змилюється Господь наш і дасть йому невидимий вогонь, що спалить у ньому пристрасті й досконало очистить його ум. Тоді замешкає у ньому Дух Господа нашого Ісуса Христа і перебуде з ним, навчаючи його достойно поклонятися Отцеві. Але поки ми догоджаємо земному тілові своєму, доти залишаємось ворогами Богові, Ангелам і всім Святим Його. Благаю ж вас іменем Господа нашого Ісуса Христа: не будьте недбалі до життя та спасіння вашого і не дозволяйте в цю коротку мить життя викрасти у вас вічності, що не має кінця, а цій тілесній плоті позбавити вас царства світів, безмежного і невимовного. Істинно, бентежитья душа моя і дух мій мертвіє від того, що нам дана свобода вершити діла Святих, а ми, сп'янілі від пристрастей (подібно до п'яних від вина), не бажаємо умом своїм підвестися вгору і шукати вишньої слави, не прагнемо наслідувати діяння Святих та йти їхнім шляхом, щоб разом з ними здобути і вічне спадкоємство.

31. Ви сподобилися великого добра - благодати Бога Отця. Одначе вам потрібно трудитися в ім'я Того, Який є *Світлом з висоти* (Лк. 1:78), щоби стати святою і неоскверненою жертвою Господу. Ми знаємо, як упало ество наше з високости своєї в прірву приниження й убогости і як відвідував її милосердний Бог законами Своїми - через Мойсея та інших Пророків; в останні ж віки - через Єдинородного Сина Свого, Який є верховним Начальником наших первосвященників та істинним Лікарем нашим, єдиним сильним Зцілителем недуг наших, Котрий облечився в тіло наше й віддав Себе самого за нас і гріхи наші; Його смертю ми спасенні. Вникни ж і добре пізнай любов Творця нашого та відвідини Його до зовнішньої і внутрішньої людини, після того, як ми, будучи розумними, стали нерозумними через сповнення волі ворога, злодія та батька брехні.

32. Скільки мірядів злих бісів, які безчисленні підступи їхні! Вони й після того, як ми, пізнавши і засоромившись своїх пристрастей, намагаємось вже уникати злих діл, на котрі вони нас підштовхують, і вуха свого не схиляємо до злих порад, якими нас підмовляють, - не відійшли, але з відчайдушним зусиллям знову наступають на нас, знаючи, що доля їхня вже остаточно вирішена і що спадкоємством їхнім є пекло - за крайню злобу їхню та відвернення від Бога. Хай відкриє Господь очі серцець ваших, щоб ви бачили, які численні підступи демонів і як багато зла завдають вони вам кожного дня. І нехай дарує вам бадьоре серце й духа розсудливості, щоб могли ви принести самих себе в живу й непорочну жертву Богові, повсякчас остерігаючись заздрости демонів та злих шептань їхніх, потаємних підступів та прихованої злоби, оманливої неправди їхньої і богохульних помислів, тонких намов, гніву й наклепів їхніх, аби ми обмовляли один одного, себе самих тільки виправдовували, інших же осуджували; щоб взаємно злословили один одного або, мовлячи солодко язиком, ховали у серцях своїх гіркоту; щоб осуджували зовнішність ближнього, будучи хижими в нутрі своєму, аби сварилися між собою і йшли наперекір один одному, бажаючи домогтися свого і виставити себе чеснішими. Кожна людина, що насолоджується гріховними помислами, падає мимовільно, радіючи з того, що їй привнесли вороги, надіючись виправдатися тільки видимістю виконуваних діл, будучи всередині житлом злого духа, котрий навчає її всякого лиха. Тіло такої людини сповниться ганебним соромом;

бо нею володіють демонські пристрасті, що їх вона не відганяє від себе. Демони не мають видимих тіл, але ми стаємо для них тілами, коли душі наші приймають від них темні думки; бо, прийнявши їхні помисли, ми приймаємо самих демонів і робимо їм житло з тіла свого.

33. Розумна і безсмертна природа в тлінному нашому тілі схована для того, щоб у ньому і через нього виявляти своє діяння. Отож, вчинивши це тіло кадимним жертвником, приносить на нього всі помисли ваші й задуми погані та, поставивши їх перед обличчям Господа, підноситься до Нього серцем і умом, благаючи Його, аби Він зіслав Свій неземний вогонь, який спалив би все те, що буде на тому престолі, й очистив вас. І злякаються противники ваші, служителі Ваалові, і загинуть від рук ваших, як від рук Іллі пророка (1 Цар. 18:25-40). Тоді уздрієте ви Чоловіка, що виходить з вод божественних. Він зішле на вас дощ духовний, тобто зрошення Духа Утішителя.

34. Диявол, упавши з небес через свою гординю, безнастанно намагається потягнути за собою і всіх тих, що з усього серця бажають приступити до Господа, - так, як і сам він упав - гордістю та марнославством. Тим-то воюють з нами демони, сподіваючись віддалити нас від Бога. Знаючи, що той, хто любить брата свого, любить і Бога, демони вкладають у серця наші ненависть один до одного - аж до такої міри, що декотрі не можуть бачити брата свого і промовити до нього слова. Справді, багато людей зробили великий поступ у чеснотах, але через свою нерозумність загинули. Воно не є дивиною і між вами, якщо, наприклад, охолонувши в духовному діянні, будете вважати, що ви добродійці. Бо ось ви уже й упали до тієї хвороби диявольської - зарозумілості, думаючи, що близькі Богові й перебуваєте у світлі, тоді як насправді блукаєте в темряві. Що спонукало Господа нашого Ісуса Христа підперезати бедра рушником і, вливши води до умивальниці (Йоан 13:4), обмити ноги тим, що були нижчі за Нього, як не те, щоб навчити нас смиренності? Усі, що бажають бути прийняті до першого чину, передусім мусять осягнути смиренність, бо гордість і з неба скидає. Тому, якщо не буде в людині повного смирення - смирення серця, ума, духа, душі й тіла, - вона Царства Божого не успадкує.

35. Якщо широко бажаємо приступити до нашого Творця, намагаймося визволити душі наші від пристрастей - згідно з духовним законом. Бо від наших злих діл, пристрастей, від численности диявольських спокус ослабла сила ума нашого і завмерли добрі прагнення душ наших. Пристрасні, ми вже не можемо осягнути краси й вимог нашої духовної природи; і нема нам спасіння ні від кого, крім Господа нашого Ісуса Христа, як написано в апостола Павла: *Як в Адамі всі вмирають, таку Христі всі оживуть* (1 Кор. 15:22). Господь наш Ісус Христос є життям усіх розумних істот, створених на образ і подобу Його.

36. Ми названі іменами Святих та одягнені в їхню одежу, що нею хвалимося перед вірними; наслідувати ж діла їхні не маємо терпеливості. Боюсь, чи це не про нас сказав Апостол: *Мають бо сповид побожності, сили ж її зреклися* (2 Тим. 3:5). Нехай дасть вам Господь зрозуміти, що живете ви для того, аби сповняти настанови Божі, щоб стати гідними невидимого спадкоємства. Вершити усі діла свої згідно з волею Господа, - ось наше покликання! Це властиве природі нашій, тому це

неважко. Хто служить Богові і шукає Його усім своїм серцем, той діє згідно зі своєю природою; а хто грішить, той гідний кари й осуду, бо це чуже його природі.

37. Відтоді, як наш Господь благодаттю Своєю пробудив ум мій від смертної сонливости, безперестанку плачу я і невтішно зітхаю. Думаю собі: чим віддячимося ми Господу за все, що Він вчинив для нас? Ангелам Своїм наказав нам служити, Пророкам - пророкувати, Апостолам - Євангеліє сповіщати. А понад усе те - Єдинородного Сина Свого зіслав для спасіння нашого. Збудімо ж серця наші страхом Божим! Знайте, що Йоан Христитель і Предтеча христив водою на покаєння, приготавляючи до Хрищення Господа нашого Ісуса Христа, Який христив Духом Святим і вогнем, котрий є вогнем ревности до добрих діл. Старанно готуймося до очищення в тілі й душі, а, прийнявши Хрищення Господа нашого Ісуса Христа, будьмо ревнителами добрих діл, щоб тим самим принести себе Йому в приемну жертву. Дух Утішитель, прийнятий у Хрищенні, дає нам силу свято діяти, щоби знову нам піднятися до первісного славного стану і стати гідними вічного спадкоємства. Знайте: ті, *що у Христа христилися, у Христа одягнулися* благодаттю Духа Святого (Гал. 3:27-28). Притому, як тільки дістають вони цю благодать, зараз же уневажнюються усі станові чи тілесні відмінності як у слуги, так і у вільного, як у чоловіка, так і в жінки. Бо Святий Дух тієї ж миті, коли стає для них заставою спадкоємства вічного Царства Небесного, навчає їх тому, як треба *поклонятися Отцю у душі й правді* (Йоан 4:23).

38. Я молився за вас, щоб сподобились і ви дару того великого вогненного Духа, що Його я здобув. Якщо бажаєте прийняти Його і щоб Він перебував у вас, потрудіть тіла та упокоріть серця ваші і, підносячись до неба вдень і вночі, шукайте з праведністю того вогненного Духа, - і Він дасться вам. Так одержав Його Ілля Тесвитянин і Єлісей з іншими Пророками. Хто вдосконалює себе так (вказаними подвигами), тому дасться цей Дух безповоротно, навкі. Моліться, шукайте цілим серцем вашим - і дасться вам. Бо Дух цей оселяється у праведних серцях. І Він, коли зійде на вас, відкриє вам вищі таємниці, оджене від вас страх перед людьми та звірами, і матимете в собі небесну радість вдень і вночі, і будете в цьому тілі як ті, що вже перебувають у Царстві Небесному.

39. Якщо людина бажає удостоїтися любови Божої, вона мусить зодягнутися у страх Божий; страх же викликає плач, а плач породжує мужність. Коли все це дозріє в душі, тоді людина почне приносити плід в усьому доброму. І Бог, узрівши в душі ці прекрасні плоди, притягає її до Себе, як запах добірного тиміаму, тішиться нею з Ангелами повсякчасно, наповнює радістю та охороняє на всіх її дорогах, щоб безпечно досягла місця свого відпочинку. Тоді диявол не нападає на неї, бачачи Найвищого Сторожа, Який опікується душею; навіть боїться приступити до неї - через цю велику силу. Здобудьте собі цю силу, щоб лякалися вас демони, щоб полегшилися вам труди ваші й щоб божественне стало для вас солодким. Солодкість божественної любови набагато солодша від медового стільника. Чимало монахів та дівиць, що жили братством, так і не зазнали цих солодоців божественної любови і не здобули божественної сили (хоча думали, що мають її). Вони бо нітрохи не старалися її придбати, то і Бог не дарував їм. Хто ж намагається сподобитись Божественної любови, той напевно осягне її з милости Божої, бо Господь не зважає на особу. Коли людина бажає мати в собі світло Боже і силу його, тоді з погордою ставиться до наруги світу, як і до почестей його, зневажає усе мирське; спокій тіла і серце своє очищує від усіх поганих помислів, постійно приносить Богу піст і сльози, як і чисті молитви, - тоді Господь ущедрює її силою Своєю. Таку силу намагайтеся здобути, - і ви будете вершити всі діла свої спокійно й легко, сміливо уповаючи на Бога, Який сповнятиме всі прохання ваші.

40. Бог вислуховує тих, що люблять і шукають Його усім серцем своїм, і прихиляється до всіх просьб їхніх. Прохання ж тих, що приступають до Нього з роздвоєним серцем і ділами напоказ (заради слави й похвали людської), Бог не вислуховує. І сповниться на них слово псалма: *Бог розсипав кості чоловікоугодників* (Пс. 53:6). Через те сили Божої нема в них, адже вони нестійкі серцем у всіх ділах своїх. І не знають вони солодкості божественної, спокою й веселости її. Багато в роді нашому таких, що не здобули оцієї сили, яка дає душі солодку втіху, наповнює її день у день усе більшою радістю й веселістю та розпалює в ній божественну теплоту, їх спокушає злий дух, бо вони діла свої виставляють напоказ перед людьми. Ви ж, принісши труди ваші перед обличчя Господне, намагайтеся віддалятися від духа марнославства і постійно проти нього боріться, аби Господь прийняв плоди ваші й зіслав вам силу, що дається вибраним Його. Не переставайте протиставлятися духові злому, бо коли людина приступає до добрих діл та прекрасного подвигу, підбігає і той дух,

щоб домішати до доброго зле або цілком відхилити людину від благих починань. Він не може стерпіти, щоб хтось чинив праведно, і шкодить усім, хто бажає бути вірним Господу. Багатьох він зовсім не допускає до чеснот, втручається в діла інших і губить плоди їхні, навчаючи їх долучати до чеснот і діл милосердя пустий гонор. Про таких людей думають, що вони багаті на плоди, а вони їх зовсім не мають. Подібні вони до смоківниці, про яку здалека думали, що на ній чимало солодких плодів, а коли підійшли ближче, то нічого на ній не знайшли. Господь не тільки позбавляє їх незрівнянної солодкості свого Божества, але й висушує їх за те, що не знаходять у них ніякого доброго плоду. Але ви, взявшись до подвигу, намагайтесь протистояти духові марнославства, опирайтесь йому та перемагайте його. Сила Божа прийде вам на поміч і повсякчас додаватиме вам ревности й теплоти, понад яку немає нічого дорожчого. Якщо хтось із вас зрозуміє, що обділений цією теплотою, то нехай намагається здобути її, - і вона зійде на нього. А схожа вона до вогню, що його люди роздмухують, поки розгориться і набере природної своєї сили, - аж тоді піднімається вгору, палаючи. Коли побачите, що через недбальство і лінивство душі ваші охолоджуються, то поспішайте збудити їх, проливаючи над ними сльози. Без сумніву, прийде той вогонь і з'єднається з душами вашими, і ті, що його здобудуть, скиплять добрими ділами. Ось і Давид, коли спостеріг, що душа його обважніла й охолола, сказав так: *Я згадую дні давні, роздумую над усіма вчинками Твоїми і над ділами рук Твоїх міркую. До Тебе простягаю мої руки; моя душа мов спрагла земля Тебе жадає* (Пс. 143:5-6). Коли, як бачите, обважніло серце Давидове, він дуже стурбувався тим, доки не розпалився знову вогонь в серці його, і він закликав: *Готове серце моє, Боже, -буду співати, у псалмах славити* (Пс. 108:2). І через оцю неустанну ревність і журбу був він поставлений до свого чину. Подібно чинить і ви, щоб були ви однодушні у приготуванні серця з поміччю божественного світла й вогню.

41. Моліться, щоб дарував вам Господь ласку все ясно бачити й розуміти, щоб ви чітко могли розрізняти добро і зло. В апостола Павла написано, що *тверда страва для дорослих* (Євр. 5:14). Це для тих, що довгим і ревним подвигом виховали свої почуття стосовно добра й зла, стали синами Царства і вписані до божественного усиновлення. Бог дарував їм мудрість та розсудливість у всіх ділах їхніх, аби підступом уже не обманула їх ні людина, ні диявол. Знайте, що ворог спокушає вірних видимістю добра і багатьох зваблює тому, що в них немає ні розсудливості, ні мудрости. Тому блаженний Павло, пізнавши ці безмежні багатства розуму, призначені вірним, написав до ефесян: *Згадую вас у моїх молитвах, щоб Бог Господа нашого Ісуса Христа, Отець слави, дав вам духа мудрости та об'явлення, щоб Його добре спізнати; щоб Він просвітив очі вашого серця і ви зрозуміли, до якої надії Він нас кличе, яке то багатство славної спадщини між Святими* (Еф. 1:17-18). Так Апостол написав зі своєї безмежної любови до них, знаючи, що коли вони цього досягнуть, то ні в чому не відчуватимуть ніякої нужди і не матимуть страху ні перед чим. Радість же Господня буде втішати їх удень і вночі, а труди їхні будуть їм солодкими повсякчасно. Чимало з монахів та дівиць, що живуть у кіновіях¹⁰, не досягають такого стану. Ви ж, якщо бажаєте здобути цю вершину досконалости, відступіть від тих, що лишень називаються монахами й монахинями, але розсудливосте їхньої не мають; бо якщо зійдетеся з ними, то вони не лише завадять вашому поступові, а ще й погасять ваш жар, тому що в їхніх душах тільки холод, оскільки вони ходять за бажаннями своїми. Отож, якщо вони прийдуть до вас і заведуть з вами світські розмови, не погоджуйтесь на це. Бо написано в апостола Павла: *Духа не гасіте, пророцтва не легковажте* (1 Сол. 5:19-20). Знайте, що Дух нічим так не гаситься, як суєтними бесідами.

42. У кожній розумній істоті, чоловік це чи жінка, є почуття любови, що ним вони здатні осягати і божественне, і людське. Божі (духовні) люблять божественне, тілесні - тілесне. Ті, що люблять божественне, очищують серця свої від усіх нечистот і справ цього проминаючого світу, нехтують світом і власним життям своїм та, несучи хрест, наслідують Господа, в усьому діючи згідно з Його волею. Тоді у них вселяється Бог і дарує їм блаженство та радість, що живить душі, насичує їх і ростить. Як дерева не зможуть рости без води, так і душа, якщо не прийме небесної втіхи, не може розвиватися. Зростають тільки ті душі, що прийняли Духа та напоєні небесною втіхою.

43. Пам'ятайте, що ви грішники, тож оплакуйте все, вчинене вами у стані недбальства. Тоді благословення Господнє буде з вами, бо Він благий і всім, хто прибігає до Нього, відпускає гріхи і

¹⁰ Кіновія - первісна форма спільного монашого життя.

більше не пам'ятає про них. Однак бажає Він, аби помилувані все ж пам'ятали про відпущені гріхи, щоб, бува, забувши про них, не допустились чогось такого, через що були б змушені дати звіт і з тих гріхів, які були вже їм відпущені. Згадайте того слугу, якому господар простив увесь борг, що той був йому винен. Та коли забув він про цю милість і несправедливо вчинив зі своїм товаришем, то господар зажадав від нього вже весь відпущений йому борг, - за те, що не змилювався над своїм співслужбою й не відпустив йому сто динаріїв - суму нікчемну, порівняно з тією, що йому самому була відпущена¹¹ (Мт. 18:23-34). Погляньмо на пророка Давида. Коли він згрішив з жінкою Урії, а пророк Натан суворо осудив його за це, а також за те, що він вчинив з її чоловіком, то Давид тієї ж миті розкаявся і впокорився. Тому пророк Натан промовив до нього: *Вже відпустив тобі Бог гріх твій*. Але Давид, отримавши відпущення гріхів, не забув про них, і пам'ять про них передав нащадкам з роду в рід: *Вкажу беззаконним дороги Твої* (Пс. 50:15). З Давидового прикладу всі грішники мали б навчитись каяття за свої гріхи і пам'яті про них, коли будуть прощені. Подібне сказав Сам Бог через пророка Ісаю: *Я стираю провини твої заради Мене самого, гріхів твоїх не згадую вже більше. Ти ж пригадуєш, - щоб виправдатись тобі* (Іс. 43:25-26). Прорік Він також і через пророка Єремію: *Повернися, зраднице, Ізраїлева дочко; не покажу тобі мого обличчя у гніві, Я бо милосердний, - не гніватимусь повіки! Визнай лише провину свою, бо ти була невірна Господеві, Богові твоєму: розтринькала еси любов твою, Мого ж голосу не слухала* (Єр. 3:12-13). Тож коли Господь відпускає нам гріхи наші, завжди пам'ятаймо про це, щоб відновити в собі розкаяння.

44. Славним є духовне подвижництво, але багато в нього супротивників. Хто бажає бути досконалим, нехай не робить себе невільником нічого злого. Хто - раб гріха, той - далеко від досконалости.

45. Господь наш Ісус Христос незмірною смиренністю заступив Своє Божество людськістю і, хоч усі дивилися на Нього як на чоловіка, був Він не тільки людиною, але - Богом, як написано: *І Слово стало тілом і оселилося між нами* (Йоан 1:14). Втім, Господь не перебував поза Божеством, воплотившись нашого ради спасіння.

46. Чимало людей з глупоти своєї кажуть: «Ми бачили Господа Ісуса Христа так само, як і Апостоли», хоч обманюють і спокушають самі себе, та й очей не мають, щоб бачити Господа так, як бачили Його Апостоли. Святий апостол Павло бачив Господа, як бачили Його й Апостоли, що були з Ним і увірували в Нього ще тоді, коли Ісус ходив по землі, оточений юрбами народу, що дивилися на Нього як на людину. Коли кровоточива жінка, узрівши Ісуса очима серця, увірувала, що Він є Бог, і з вірою доторкнулась краю одежі Його, в ту ж мить позбулася хвороби. Господь спитав: *Хто доторкнувся Мене*, - не тому, що не знав, але тому, що хотів виявити її віру. Хоч апостол Петро казав: *Наставниче, то люди коло Тебе юрмляться і тиснуться, а Ти питаєши, хто доторкнувся Мене?*- Проте жінка сама призналась і розповіла, як одужала. Тоді Господь сказав їй: *Дочко, віра твоя спасла тебе, йди в мирі!* (Лк. 8:45-48). Бачили Господа і Пилат, і Анна, й Каяфа, але без віри, як і інші з натовпу, що дивилися на Нього, не так, як Апостоли, тому й не мали ніякої користі з того, що бачили Його. Апостол же Павло бачив Господа очима свого серця і сильною вірою своєю, як бачила Ісуса та кровоточива, що доторкнулась до Нього з вірою, - і зцілилася.

47. Коли щезає в людині царство гріха, тоді з'являється в душі Бог і очищає її разом з тілом. Якщо ж гріх живе в тілі, то людина не може бачити Бога, бо душа її знаходиться в тілі й немає в ній місця для світла, що є видінням Бога. Давид каже: *У Твоїм світлі побачимо світло* (Пс. 36:10). Що ж це за світло, в якому людина бачить світло? Господь наш Ісус Христос згадує про нього в *Євангелії*, кажучи, щоб уся людина була світлою і не було в ній нічого темного (Лк. 11:36). Господь також мовив: *Ніхто не знає Сина, крім Отця, і Отця ніхто не знає, крім Сина, та кому Син захоче відкрити* (Мт. 11:27). Син же не відкриває Отця Свого сином темряви, але - тим, що перебувають у світлі та є синами світла, бо очі сердець їхніх просвітив Він пізнанням заповідей.

48. Написано в псалмі: *Перейду до дому Божого посеред гуків радості й хвали* (Пс. 42:5). Це – *перейду* - вказує на досконалий зріст душі, коли вона вже наближається до Бога; раніше ж путь її пролягала ще дуже далеко від Нього. Не будемо сумувати, що дорога наша ще дуже далека, бо ж ми

¹¹ З притчі відомо, що слуга був винен цареві 10 000 талантів (один талант мав вартість 26.2 кг. срібла, отже борг його становив вартість 262 тон срібла). Той самий слуга мав боржника, що винен був йому 100 динаріїв (один динарій мав вартість 4 г. срібла, отже борг становив вартість 400 грамів срібла).

все ще перебуваємо в духовному дитинстві. Навіть великому пророкові Іллі було сказано: *Уставай та їж, бо далека тобі дорога* (1 Цар. 19:7), а йшов він до Боговидіння. Про цю ж саму віддаленість казав і Давид: *Коли б то у мене крила як у голубки, я полетів би і відпочив би* (Пс. 55:7). Тому потрібно пройти свій шлях не в недбальстві, розслабленні й лінивстві, але зосереджено та запопадливо. Вчитель людства Павло радить нам: *Біжіть так, щоб мету досягнути!* - і додає при тому: *Умертвляю моє тіло і поневолюю* (1 Кор. 9:27). Біжим, отже, й ми, доки маємо час і ще у цьому тілі, щоб досягнути досконалості, як досягнув її сам святий Павло, що мовив: *Я боровся добрим подвигом, скінчив біг, віру зберіг: Тепер же приготований мені вінок справедливості, що його дасть мені Господь* (2 Тим. 4:7-8).

49. Як тіло (поки в ньому перебуває душа) проходить три вікові періоди, а саме: юність, середній вік і старість, так і душа проходить три вікові періоди в тілі, а саме: початок віри, час зрілості та досконалості. У першому стані, коли душа починає вірити, вона народжується у Христі, як сказано в *Євангелії*. Святий апостол Йоан показав нам ознаки як цього народження, так середнього стану й досконалості, коли мовив: *Писав я вам, юнаки, писав вам, дітоньки, писав вам, батьки* (1 Йоан 2:12-14). Мав же він на увазі не тілесний вік віруючих, а стан тих, що прямують до духовності, щоб досягнути досконалості та удостоїтись повної благодати.

50. Хто полюбив духовне життя, той мусить наслідувати чистоту і стриманість Йосифа; упорядкувати себе спогляданням та озброїтись проти всіх лихих похотей, що підтримують хитрого ворога, про якого можна сказати словами Іова: *Глянь, що за сила в його крижах, що за потуга в його черева м'язах!* (Іов 40:16). Тому кожний, хто подвизався та озброївся проти цих тілесних похотей, що звичайно виникають від надмірної їжі та пиття, повинен підперезати стегна свої суворою здержливістю, щоб утриматись у чистоті. Написано: Ангел, що боровся з Яковом, сильно стиснув жилу його стегна, від чого ослабло тіло його і він був названий Ізраїлем, тобто тим, що бачить Бога (Бут. 32:25-32). Так само і нам треба умертвляти тіло своє, щоб згасити хтивість. Бо зів'ялість тіла дозволяє нам досягнути досконалості у чесноті чистоти. Душа стає сильною, коли тіло виснажене. Отож приборкаймо своє тіло, щоб зробити лад у своїй душі, бо якщо поневолимо тіло і віддамо його в підлеглисть душі, то тілесні помисли (прив'язання до котрих - це ворожість до Бога) будуть умертвлені через умертвіння тіла. Тоді просвітиться душа і стане храмом Божим. Хто чистий у всіх членах своїх, той справжній духовний подвижник, що панує над усіма почуттями своїми і не дозволяє їм поневолити себе, але стримує їх і віддає чистими під ярмо Господнє. Він не дозволяє очам своїм дивитися на щось недостойне або з пожадливістю позирати на жінок; вухам своїм забороняє слухати пересуди чи диявольські поради і помисли; на уста свої накладає печать, а язикові не дає волі висловлювати пусті думки; руки свої він простягає до прекрасних діл милосердя і взаємної помочі; ноги його швидко сповняти Господні слова: *Хто тебе силуватиме йти мілью, іди з ним дві* (Мт. 5:41); живіт свій і груди тримає так, щоб заради них не впасти і не почати повзати по землі, подібно до змія. Таким є, браття, вірець життя подвижника.

51. Кожен, хто справді бажає бути духовним подвижником, повинен віддалятися від галасливого багатолюддя й не наближатися до нього, щоб і тілом, і серцем, і умом бути поза круговертю людського замішання, бо де багатолюддя - там і замішання. Наш Господь показав нам зразок віддаленості й усамітнення від людей, коли Сам, одинцем, виходив на гору молитися. У пустині переміг Він також і диявола, який наслідився приступити до Нього. Певна річ, Ісус міг перемогти його і серед багатолюддя, але Він зробив це в пустині, аби навчити нас, що в усамітненні й безмовності легше перемогти ворога й досягти досконалості. Також слави Своєї не показав Господь учням Своїм посеред людей, але вивів їх на гору і там явився їм у величчі Своїй. Предтеча також перебував у пустині аж до своєї появи Ізраїлеві. У світі ворогові зручніше тіснити нас своїми знаряддями - як зовнішніми, так і внутрішніми; там він притягає до себе декотрих людей як підручних собі слуг і з їхньою поміччю веде борню проти вірних (будь-яка безсоромна жінка буває у нього дуже сильною зброєю, широко простягаючи спокусливі сіті свої). Єзекиїл, коли бачив чотирьох тварин, що мали чотири обличчя і всі виявляли славу Божу, був не в місті чи селищі, але - поза ними - в полі, бо Бог казав йому: *Вийди на поле і побачиши славу Мою* (Єз. 3:22). І, взагалі, всі великі видіння та об'явлення були показані Святим у горах та пустинях. Пророк Єремія, знаючи, як угодне Богові усамітнення, також сказав: *Добре для людини носити ярмо в юнацтві. Нехай сидить на самоті мовчки*. І, навпаки, відаючи, як багато шкоди приносять людські поголоси тим, що бажають

угодити Богові, промовив: *Хто дасть мені в пустині притулок подорожніх? Я покину тоді народ мій і піду геть від нього* (Єр. 9:1). Також пророк Ілля сподобився їжі від Ангелів не серед юрби народу, не в місті, ані в селі, але - в пустині. Все це, що відбувалося зі Святими, описано для того, аби й ми наслідували тих, котрі полюбили усамітнення, бо воно і нас може привести до Господа. Намагайтеся укріпитися в ньому, щоб воно наблизило вас до видіння Бога, що і є духовним спогляданням.

52. До кого подібна душа, в яку вселився вогонь Божий? До птаха, що возноситься на небеса. Крилами ж душі, підкореної Богові, є рух вогню Божого, що ним вона може вознестися вгору на небо. Якщо ж душа позбудеться тих крил, то несила їй піднестися горі, бо позбавлена вона буде того вогню, що зносить угору. Тоді стане душа подібною до птаха, що втратив крила свої і через те не може літати. Крім того, душа людини подібна до крилатих ще й тим, що теплота є умовою їхнього народження; якщо птах не нагріватиме яєць, то з них не виведуться живі пташенята, що будяться до життя тільки теплом. Так і Бог, обіймаючи і зігріваючи покірні Йому душі, пробуджує їх до духовного життя. Зрозумівши, отже, що душа, пригорнувшись до Бога і ставши покірною Йому, подібна до птаха, джерелом існування якого є теплота, нізачо не позбавляйте себе сили цього вогню. Знайте, що за цей вогонь, Богом вам дарований, диявол готує велику борню, бо добре знає, що доки відчуваєте у собі цей вогонь, - перемогти вас не зможе.

53. Протиставляйтеся дияволу й намагайтеся розпізнавати підступи його. Жовч свою він звичайно приховує під виглядом солодощів; аби не бути викритим, влаштовує різні приманки, гарні на вигляд, але згубні для життя. А все це для того, щоб звабити серця ваші фальшивим наслідуванням істини, що справедливо приваблива. Усе його вміння для того, щоби звести кожную душу, яка істинно служить Христові. Багато різних пристрастей зроджує в душі, щоб згасити в ній божественний вогонь, у якому міститься уся сила; особливо ж подолує нас лінивством тіла і всім тим, що з ним пов'язане. Коли ж, нарешті, побачить, що душі всього цього остерігаються і нічого не приймають від нього, не подають навіть надії на те, щоб коли-небудь послухатись його, - відступає од них із ганьбою. Тоді вселяється в них Дух Божий, приносить спокій у всі діла їхні, і солодким стає для них ярмо Боже, як і написано в Євангелії: *Знайдете полегшу душам вашим* (Мт. 11:29). Тоді стають невтомними як у чеснотах, так і в послуші та нічних чуваннях. Не гніваються на людські наклепи і не лякаються нікого: ні людини, ні звіра, ні духа, тому що радість Господня перебуває з ними вдень і вночі, оживляє розум їхній і животворить їх. Тією радістю зростає душа, виявляється здатною до всього, досконалою - і так сходить на небо.

54. Спочатку дитя споживає молоко матері, потім іншу, та все ж дитячу їжу, і нарешті кожную страву, що нею звичайно живляться люди. Дитина стає сильнішою, мужніє, і серце її сміливо зустрічає ворогів, коли ті хочуть напасти на неї. Однак якщо вона захворіє, то й харчування їй не допоможе: дитя слабне й усякий ворог перемагає його. Щоб одужати і знову набути сили перемагати ворогів, потрібно звернутися за поміччю досвідченого лікаря. Так і душа людська, коли в ній немає радості Божої, стає хворою і зраненою. Якщо вона знайде собі Божого чоловіка, досвідченого у лікуванні людських душ, то він спершу зцілить її від пристрастей, а потім навчить, як з поміччю Божою отримати ту радість, що є життям її душі. Тоді вона підніметься проти своїх ворогів - злих духів, переможе їх, потопче їхні поради і возрадується в Бозі.

55. Остерігайтеся порад злого диявола, коли він прийде у вигляді правдомовця, щоб звабити вас й увести в оману. Хоч би він з'явився перед вами як ангел світла, не вірте йому і не слухайте його; бо вірних він звичайно зваблює видимістю правди. Недосвідчені не знають цих хитрощів диявола, ні того, що він постійно підмовляє їх до лукавства; досвідчені ж розпізнають усе, як каже Апостол: *Тверда страва для дорослих, у яких через звичку почуття вправлене розрізняти добро від зла* (Євр. 5:14). Таких ворог не зведе, але вірних, які мало знають себе, він легко спокушає й ловить, як рибалка рибу, прикриваючи вістря вудки приманкою. Риба не знає, що під приманкою - вудка, тому підпливає, ковтає принаду і тієї ж миті потрапляє на гачок. Якби та риба відала, що буде впіймана, поза всяким сумнівом, не наближалась, а втікала б від тієї принади. Подібно ворог ловить і недосвідчених вірних, як навчає Соломон: *Бувають путі, що здаються простими, але кінець їх - дорога смерті* (Прип. 16:25). Написано також у пророка Амоса: *Що ти бачиш, Амосе? Він відповів: Тенета птахолова*. Щоб не бути спійманими на землі, птахи літають в піднебесі й будують собі гніздечка для відпочинку й сну в найвищих місцях. Там вони безжурні, бо ніхто не може їх досягти або зловити. Але птахолов хитрістю зманує їх. Він приходить до того місця, де може спіймати

пташку, розставляє сіті та посипає навколо них насіння. Тією їжею зманює він пташку з висоти: вона злітає вниз і потрапляє у сильце. Подібно чинить і диявол, уловлюючи недосвідчених християн хитрощами своїми, - і скидає їх з висоти. Так він діяв, коли прикрився змієм і сказав Єві: *Ні, напевно не помрете., але в день, коли скуштуєте, відкриються у вас очі і ви станете як Бог* (Бут. 3:4-5). Почувши ці слова, Єва прихилилась до нього серцем і подумала, що він каже правду і хоче їй добра. Але коли вкусила плід і дала спробувати Адамові, відразу сталося велике нещастя: вони обидвоє впали зі своєї висоти. Так і тепер диявол зводить недосконалих християн, бо вони, не вміючи відрізнити добро від зла, ідуть за похотями свого серця, задовольняючись своїми міркуваннями і поглядами. Досконалих отців (які вміють точно розрізнити добро від зла) не питають, а йдуть за бажаннями свого серця, гадаючи, що вони й самі вже досягли досконалости й одержали благословення своїх отців. Такі уподібнюються до тих птахів, що збудували свої гнізда високо, але, спустившись на землю, потрапили в сіті птахолова і впіймалися. Стається з ними це, бо, будучи самовпевненими, вони завжди діють за схильністю свого серця і, сповняючи бажання свої, не слухають отців своїх і не радяться з ними. Тому диявол влаштовує їм видіння й примари і сповнює серця їхні гордістю; іноді вночі посилає їм сні, котрі здійснюються удень, аби підштовхнути їх до ще більшої спокуси. Деколи показує їм світло вночі, так що світлим стає місце, де вони перебувають, і чимало таких знаків він робить. Усе це диявол чинить для того, щоб замаскуватися під Ангела і щоб приймали його як Ангела. Як тільки вони сприймуть його так, він скидає їх з їхньої висоти - через духа гордості, що ними володіє. Вони стали вважати себе великими і славними в душі, тож не мають потреби звертатися до отців своїх та слухати їх. А насправді, згідно з *Писанням*, вони є блискучими гронами, але незрілими і терпкими. Настанови отців їм обтяжливі, бо вони переконані, що самі вже знають усе.

56. Твердо знайте, що ви не зможете досягнути поступу або зрости й стати досконалими, ні чітко розрізнити добра від зла, - якщо не будете коритися отцям вашим. Отці наші теж так поводитися: корилися своїм отцям і їхніх настанов слухалися, -тому й досягли поступу, вдосконалились і самі стали вчителями, як написано в Премудрості сина Сираха: *Не легковаж бесідами мудрих, вдумуйся в їхні приповідки, бо від них засвоїш освіту, а й як великим слугувати. Не зневажай розмову старих, бо й вони навчилися від пращурів; від них набереши розуму і як треба своєчасно відповідати* (Сир. 8:8-9). Отож ви повинні наслідувати тих, що були покірними отцям своїм та в усьому їх слухали, і яких вони, з поміччю Божою, навчили усього, що самі перейняли у своїх отців і що передали своїм покірним синам. Ісаак слухав Авраама, Яків - Ісаака, Йосиф - Якова, Єлисей - Іллію, Павло - Ананію, Тимотей - Павла. Всі вони слухалися отців своїх, виконували волю їхню і дотримувалися їхніх порад, тому пізнали істину, досягнули правду і нарешті сподобилися Духа Святого. Так стали провісниками істини в усьому, як написано у пророка Єзекиїла: *Я поставив тебе на варті дому Ізраїля: як почувеш з моїх уст якесь слово, то попередши їх від мене* (3:17). Отож, якщо бажаєте досягнути поступу й зрости в досконалості, стати незворушними у серці своєму і в нічому не бути висміяними дияволом, - коріться отцям вашим, слухайтеся їх в усьому - і не впадете повіки.

57. Скажу вам те, що єдине зберігає людину твердою в доброті від початку до кінця, а саме: любіть Бога усією душею своєю, усім серцем та умом своїм і Йому єдиному служіть. Тоді Господь дасть вам велику силу й радість, і всі діла Божі стануть для вас солодкими, як мед, усі труди тілесні, чування, умові заняття і ціле ярмо Боже буде для вас легким і бажаним. Однак, з любови Своєї до людей, Господь часом посилає їм прикрощі, аби не звеличувались, але перебували у подвизі: і вони зазнають замість мужности - втоми і недуги, замість радості - смутку, замість спокою і тиші - збентеження, замість утіхи - розчарування. Це та подібне буває з тими, що люблять Господа, але, борючись і перемагаючи, вони стають щораз сильнішими. Коли ж, нарешті, цілком усе те подолають, тоді в усьому буде з ними Дух Святий, і вони не боятимуться вже більше нічого злого.

58. Святий Дух невинно повіває благовонними пахощами - приємними, солодкими і незрозумілими для людського роду. Але хто пізнав їх та солодкість Духа Святого, крім тих, що удостоїлись Його? Дух Святий вселяється в душах, що каються, і то багатьма трудами. Чимало подібного бачимо і в світі. Дорогоцінні камені, наприклад, не добувають інакше, як тільки великим трудом. Шукаючи Духа, Святи знайшли Його, і Він є правдивою багатоцінною перлиною, про яку згадує *Євангеліє* (Мт. 13:45-46) в притчі про купця, що шукав справжню коштовність, а, знайшовши, пішов, продав усе й купив її. Про шукання Духа засвідчує й інша притча *про скарб, захований в полі, що його чоловік, знайшовши, ховає і, радіючи з того, іде й продає все, що має, і купує те поле* (Мт.

13:44). Нікого так не випробовують спокуси, як тих, що отримали Духа Святого. І наш Господь, коли на Нього після Хрищення зійшов Дух Святий у вигляді голуба, був ведений Духом у пустиню, де диявол спокушував Його всіма спокусами своїми, але нічого не зміг Йому вдіяти, як і записано про це в Євангелії від Луки: *І закінчивши всі спокуси, диявол відійшов від Нього до якогось часу* (Лк. 4:13). Господь же Ісус повернувся до Галилеї в силі Духа. Так і всіх, що прийняли Духа, борються та перемагають, Святий Дух укріплює і дає силу долати кожен спокус.

59. Серафим, якого бачив пророк Єзекиїл (Єз. 1:4-9), є образом вірних душ, що намагаються досягти досконалости. Він мав шість крил, всіяних очима. Мав також чотири обличчя, які дивилися на чотири боки: одне обличчя подібне було до обличчя людини, друге схоже на тельця, третє - на лева, четверте - на орла. Перше обличчя Серафима (людське) означає вірних, що, живучи у світі, зберігають заповіді, покладені на них. Якщо хтось з них увійде до монашества, то стає подібним до тельця, тому що важко трудиться, сповняючи монаші правила і здійснюючи ще більші тілесні подвиги. Хто, вдосконалившись у приписах спільнотного життя, переходить до усамітнення і вступає у боротьбу з невидимими демонами, той уподібнюється до лева - царя диких звірів. Коли ж переможе він невидимих ворогів, опанує пристрасті й підкорить їх собі, тоді буде підхоплений вгору Духом Святим і побачить видіння Божі. Тут уподібниться до орла: ум його тоді буде бачити все, що може статися з ним із шістьох сторін, нагадуючи тим шестикрилого Серафима з численними очима. Так він цілковито стане духовним Серафимом й успадкує вічне блаженство.

60. Чистота, безперервний і незмінний спокій, повне милосердя та інші прекрасні благословенні чесноти є заповідями Божими. Намагайтесь сповнити ці веління Духа, що ними оживляться душі ваші і з поміччю яких приймете ви Господа: вони є безпечним шляхом. Без чистоти тіла й серця ніхто не буде досконалим перед Богом, тому й сказано у святому Євангелії: *Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать* (Мт. 5:8). Досконалість родиться від чистоти серця. У серці причаїлось як природне добро, так і природне зло. Від зла постають душевні пристрасті, такі як: осудження, ненависть, зарозумілість тощо. Добро ж серця родить пізнання Бога (страх Божий), святість, чистоту душі, вільну від усіх пристрастей совість. Якщо людина вирішить поправитись і почне уникати всілякого лиха, озброївшись проти нього подвигами (плачем, стогнанням, зітханням, постом, чуванням, убогістю і багатьма молитвами до Бога), то Господь з благодати Своєї прийде їй на поміч і позбавить її усіх душевних пристрастей. Багато є таких, що, перебуваючи тривалий час у монашестві, не навчилися тієї науки чистоти, бо, занедбуючи настанови своїх отців, пішли за бажаннями свого серця. Тим-то взяли над ними верх злі духи, душогубці, вражаючи їх прихованими стрілами вдень і вночі, не даючи їм спокою на жодному місці, тому серця їхні переповнені то гордістю, то марнославством, то безбожною заздрістю, то осудженням, то гнівом і лютістю, то чварами та багатьма іншими пристрастями. Таких чекає доля п'яти юродивих дів, бо нерозумно проводять увесь свій час: не загнздувають уст, не зберігають очей і тіл чистими від пожадань, ані сердець - від нечистот та інших речей, гідних плачу. А все це тому, що вони нечисті й задовольняються самою лише льняною одежею, котра є тільки образом дівицтва, тому й позбавлені вони небесної оливи для розпалювання лампад своїх, і Жених ніколи не відчинить їм дверей чертогу Свого, але скаже їм, як у притчі юродивим дівам: *Істинно кажу вам: Я вас не знаю* (Мт. 25:12). Пишу це, бо бажаю, щоб усі спаслися, стали вільними й вірними - чистою невістою Христові, Котрий є Нареченим усіх душ, як каже апостол Павло: *Я вас заручив одному лиш чоловікові, появив вас чистою дівою Христові* (2 Кор. 11:2).

61. Золото багато разів очищують вогнем, аби стало якісним. Подібно наш Господь, будучи добрим, очищує людину багатьма спокусами, випробовує її та досвідчує у боротьбі серця, щоб не верталася вона більше думками чи пам'яттю до неправд і принижень людських, але підкорялася Богові і поклала на Нього всю надію свою, будучи завжди готовою до всякого доброго діла перед Господом, як сказав пророк Давид: *Готове серце моє, Боже, - буду співати, у псалмах славити* (Пс. 108:2). Пам'ятайте, що ви будете випробувані наругою й неправдою від близьких вам людей або зазнаєте зневаги від своїх же співбратів. Тож коли станеться з вами щось подібне, стійте твердо, не бійтеся і не журіться, але дякуйте Богові за все це, бо без Нього нічого не діється. Господь допускає усе це, бо слугам Божим необхідно зазнавати борні. Хто ж з благодати Божої не буде випробуваний спокусами, труднощами, скорботами й бідуванням, той не звикне терпеливо перебувати завжди в доброму і не сподобиться від Господа чести.

62. Терпеливо зносьте біди і скорботи, що вас спіткають, і смиренно дякуйте Богові за них, щоб зазнати радості у ваших діяннях, подібно до мужньої у борні блаженної Сусанни, котра перемогла похитливість двох беззаконних старців: від їхнього брехливого наклепу багато витерпіла нещастя і скорбот, але Господь за терпіння і непохитність її в кінці подвигу підніс, а ворогів її - понизив. Уподобіться до Теклі, ще мужнішої духом, яка не настрахалась ані ран, спричинених їй батьками, ні вогню, ні роздирання тіла, ні звірів. І Бог дарував їй накінець радість серця й нагороду за труди - мужня віра її вгасила полум'яний вогонь, загородила пащі кровожерливих левів і засоромила всіх ворогів її. Станьте подібні до смиренного перед Богом і людьми Йосифа, що його вберегла від смерті Божа поміч, коли брати із заздрости й ненависти до нього хотіли пролити кров його. Коли вони продали його в рабство, жінка господаря Потіфара, якому він служив, заподіяла йому багато лиха й довела до того, що Йосифа було вкинуто у в'язницю. Але й там Бог не покинув Свого слугу, бо Йосиф був здержливим, лагідним, чистим, неоскверненим душею й тілом. За Божим благоволінням, не впав він під тягарем усіх тих нещастя, але зніс їх терпеливо, поклавши надію свою на Господа. І Бог звеличив його врешті, поставивши правителем Єгипту та всіх околиць, а братів, що ненавиділи його, підкорив йому під ноги.

Ці згадані та подібні до них особи ніколи не вдостойлись від Бога чести на початку свого подвигу та боротьби, але тільки після того, як Господь випробував їх, очистив бідуванням та скорботами і навчив витримки в боротьбі. І лиш тоді, коли побачив, що вони з мужністю зносять лиха й скорботи та кладуть на Господа усю надію свою, прославив їх божественною поміччю Своєю, посоромивши і підкоривши їм усіх ненависників їхніх.

63. Перебувайте в терпінні й не дозволяйте розслаблюватися серцям вашим у час бідувань, але воздавайте за них подяку, аби отримати відплату од Господа. Нехай мир, істина, любов до Бога і взаємна прихильність один до одного живуть між вами, а розбрат, наклепи, суперечності, лихі заздрощі, непокора, гордість, кривда, осміяння, пиха, ненависть, взаємна неприязнь назавжди покинуть вас. Бо в якій обителі це є, там оселяється гнів Божий. До того ж, життя наше у цьому світі дуже коротке, тому дорожіть ним і не залишайтеся недбалими, аби не застало вас переселення із цього світу в гніві один на одного і через те щоб не були ви зараховані до душоубців, згідно з Писанням: *Кожен, хто ненавидить брата свого – душоубець* (1 Йоан 3:15). Щадіть один одного, щоб Господь пощадив вас. Бо цього навчає Він Сам, коли говорить: *Простіть і вам проститься* (Лк. 6:37). Якщо хтось із вас зазнає наклепу, хай радіє і все своє довірить Господу, Який є справедливим Суддею і Відплатником добра... А хто зведе наклеп на ближнього, нехай впокориться перед Господом і випрошує прощення у ближнього. *Не допускайте сонцю заходити над вашим гнівом*, - вчить нас Писання (Еф. 4:26), але з корінням виривайте із сердець лихі думки один на одного, що гнітять вас, аби таким чином перетинати всілякий зародок неприязні, корінням якої є ненависть та заздрість. Ці дві пристрасті - найворожіші нам, огидні і Богові, і людям. Не допустімо, щоб вони заволоділи кимось із віруючих або слуг Божих. Тому ніхто із нас хай не хвалиться, як останній дурень, і не каже: «Я взяв верх над братом: не буде йому пощади». Той, хто так думає і каже, передав душу свою в руки смерті і спадкоємством його буде місце плачу і скреготу зубів, черв'яка невсипущого і вогню негасимого.

64. Пробудімося зі сну, поки ще перебуваємо у цьому тілі, зітхнімо над собою і оплакуймо себе день і ніч, аби врятуватися нам від тих страшних мук, стогону, плачу й скрути, котрим не буде кінця. Остерігаймося йти просторими воротами й широкою дорогою, що ведуть до загибелі (хоч дуже багато простує ними), а йдімо вузькими воротами й тісною дорогою, що ведуть до життя (хоч і мало таких, що прямують ними). Ті, що простують цією другою дорогою, є справжніми подвижниками, котрі одержать нагороду за труди свої і з радістю успадкують Царство. Хто ж не готовий ще йти нею, того благаю не бути недбалим, аби в останній час не виявилось браку оливи, причому, тоді не буде нікого, хто хотів би її продати. Бо так сталося з тими п'ятьма нерозумними дівами, котрі не знайшли, у кого б її купити. Тоді вони з плачем зивали, кажучи: *Господи, Господи, відчини нам! А Він у відповідь їм мовить: Істинно кажу вам: Я вас не знаю* (Мт. 25:11-12). І сталося це з ними саме через лінивство. Потім вони хоч і пробудились та почали клопотатись, та це вже нічого не дало, бо Господар дому встав і зачинив двері, як написано. Наведу вам і другий, подібний до цього, приклад. Коли Ной увійшов до ковчега разом із своїми синами, невістками і з усім іншим, що Бог наказав йому взяти з собою, і замкнув двері ковчега, то не відчинив їх більше, і синам своїм не дозволив дивитися на потоп, це жахливе видовище, котре було зіслане на покарання тим нечестивцям. Тож і

злі люди (оскільки двері були зачинені) не могли ввійти туди, щоб бути разом з праведними, але всі загинули у воді - через лінивість своє та непокору. Бо Ной цілих сто років, поки будував ковчег, безнастанно закликав їх до поправи, однак вони не послухалися його, -тому й загинули.

65. Живіть братством на одному місці в мирі, одностунності, смиренності, страху Божому та молитвах. Коли будете жити досконало, тоді з'явиться у вас благо дому Божого, радість та веселість. Нехай прикрашає вас також віра, надія, любов, смиренність, страх, розсудливість, побожність, мир, братня любов. Бо хто має усе це, той одягнений у весільну одягу і ходить у заповідях Духа. Перебувайте в смиренномудрості й терпінні, щоб відійшли од вас пристрасті.

66. Хто ходитиме за волею Божою, що солодша від меду і сповнена всіма радощами, тому вона сама буде допомагати, укріпить і дасть змогу душі його сповняти чудові діла та приготує перед ним усі шляхи, любі Господеві. Тоді всі вороги впадуть перед ним, бо ходить він за волею Божою. Але хто любить свою волю, тому Бог ні в чому не допоможе й залишить його на поталу демонам, які кружлятимуть у його серці вдень і вночі, не даючи йому ані найменшого спокою, доки не обезсилять його у всіх ділах його і багато іншого згубного й шкідливого наведуть на нього. Диявол деколи вселяє в них подобу радості і веселості, однак це не справжня радість, а - скрута й сум. Якщо й буває в тому щось подібне до радості, то в ній немає правди, а лишень марево, тінь, бо та радість - не від Бога. Справжня радість походить від Бога і тільки той її зазнає, хто постійно волю свою відхиляє, а сповнює лише волю Божу. Воля в серці людини буває потрібною: перша - від диявола, друга - від людини, третя - від Бога. І лише воля Божа є благодатною. Розгляньте ж самих себе і, відкинувши все стороннє, єдину лише Божу волю полюбіть. Бо важливо людині постійно дотримуватися Божої волі. Коли монах не обмежить волі свого серця, не відкине від себе все земне й не впокориться перед Господом через послух своїм духовним отцям, то не зможе він ні пізнати волі Божої, ні сповняти її і буде позбавлений останнього благословення.

67. Господь не сказав нам, що тут треба сподіватись винагороди, але навпаки: спокус, ущемлень, нужди й скорботи, а у вічності - відплати. Це життя є дорогою подвигів та випробувань.

68. Якщо будете терпеливі, слухняні й покірні отцям своїм, то Бог дасть вам прекрасну нагороду; це той труд, що згадається перед обличчям Господнім. Хто кориться отцям своїм, той Господу кориться, а хто Господу кориться, той і своїм отцям кориться.

69¹². Передусім вірмо в Господа нашого Ісуса Христа, поклоняймося і підкоряймося Йому та смиренно сповняймо Його волю повсякчасно.

70. Будемо ходити в страхі Господньому так, як нам наказано, - з острахом і трепетом сповняти своє спасіння (Флп. 2:12). Страх Господній викорінює з душі всі лукавства й гріхи. Хто ж не боїться Бога, той впадає у множество лих. Страх Господній охороняє людину і береже її, поки не скине вона з себе цього тіла, як написано: *І ми були почали, були в муках, але родили хіба що вітер. Ми не дали землі спасіння, і не народжуються більше мешканці на світі* (Іс. 26:18).

71. Хто невинний, той досконалий і богоподібний, вмістилище Божого Духа і радості. Як вогонь спалює більше лісу, коли його не гасити, так злоба, якщо допустити її до серця, знищить душу твою, опоганить тіло, зродить лукаві помисли, збудить борню, розбрат, поголоски, заздрість, ненависть та інші злі пристрасті, обтяжуючи тіло і спричинюючи хвороби. Спішіть здобути невинність і простосердечність Святих, щоб Господь наш Ісус Христос прийняв вас до Себе і кожен з вас міг радісно сказати: *Мене ж за невинність прийняв і поставив перед Своїм обличчям повіки* (Пс. 41:13).

72. Бог мовить через Пророка: *Ось на кого Я дивлюсь ласкаво: на вбогого й скрушеного духом, і на того, хто тремтить перед Моїм словом* (Іс. 66:2). Господь так закликає в Євангелії: *Навчіться від Мене, бо Я лагідний і смиренний серцем, тож знайдете полегшення душам вашим* (Мт. 11:29). Отож здобудьте смиренність і не ходіть в гордості серця, що властива демонам. Хто має горде серце, той причасник бісівський. Зарозуміла людина всім ненависна, бо діла її хвалькуваті, від чого і впадає вона в багато гріхів. Усі гріхи мерзотні перед Богом, але з усіх наймерзотніший - гордість серця. Хто вмовляє або дає пораду гордому, той подібний до того, що ллє воду у діряву посудину, або до того, що простягає руки до пролітаючого птаха. Люди, горді серцем, -пропащі перед Богом. *Серцем сокрушеним і смиренным Бог не погордить* (Пс. 50:19). Любов Божа, зійшовши до нас із небес,

¹² Звідси починаються настанови, вибрані з двадцяти Промов до монахів.

упокорилися до крайности. Возлюбім, отже, смиренність, щоб можна було взивати: *Споглянь на мою смиренність й на труд мій, і відпусти всі гріхи мої* (Пс. 24:18).

73. Не ходіть за похиттю очей своїх і не розслабляйтеся серцем своїм. Бо лиха похить розбещує серце і потьмарює розум. Чимдуж утікайте від неї, аби не прогнівався на вас Дух Божий, що перебуває у вас. Будемо подвизатися у чистоті аж до смерті і всіляко оберігатися гидких похотей; тому не дивімося на жіночу красу. Не будемо рабами нечистих пристрастей та безсоромних похотей, що їх Бог ненавидить. Ім'я Бога напишіть перед очима ваших сердець, щоби всередині вас безнастанно звучало: *Ви храм Бога живого і місце перебування Святого Духа* (2 Кор. 6:16). Хто захоплений нечистими похотями, той перед Богом подібний до скотини, що позбавлена всілякого розуму, за словом Псалмопівця, святого пророка Давида (Пс. 49:13). Тож зненавидьмо оте розпусне око і здобуваймо чистоту, бо вона є славою Ангелів Божих. Але якщо через намову диявола впадемо, то встаньмо через покаєння і приступімо до Того, що прийшов шукати вівцю, запродану гріхові (Лк. 15:4).

74. Хто не може загнздати своїх уст і язика, хай потурбується принаймні *бути небагатомовним у словах своїх* (Іов 11:3). Пильнуйся, чоловіче, владарюй над язиком своїм і не помножуй слів, аби не помножити гріхів. Поклади палець на уста свої і вуздечку на язик свій, бо велемовна людина не залишає в собі місця Духові Святому. Якщо хтось, ще новачок, попросить у тебе поради про щось рягівне для душі його, дай йому відповідь; якщо ж питає про таке, від чого не отримає користи, будь як глухий, котрий не чує, як німий, котрий не розмовляє.

75. Поставмо собі міцну варту до уст, щоб не сказати чогось поганого, тому що погана мова гірша від отрути. Усі рани заліковуються, а рана від язика - невиліковна. Язик необачного ганителя, спонукуваний дияволом, отруйніший від язика змія, бо він збуджує сварки й гірку ворожнечу між братами, сіє заколот і лиходійство між мирними та розсіває багатолюдні товариства. Отож уникайте осудження інших і докладайте зусиль до мовчання. Хто любить мовчання, той перебуває близько до Бога та Ангелів Його і во вишніх - місце його. Господь тоді збереже дороги твої, коли ти будеш стерегти уста свої (Прип. 13:3)¹³.

76. У *Святому Письмі* сказано, що сором буває двоякий: від першого родиться гріх, а від другого - слава і благодать (Сир. 4:23-25). Сором грішити є справжнім та спасительним соромом; сором же, з котрого породжується гріх, є соромом, що заважає сповняти Божі заповіді. Не соромся робити нічого, що згідне з волею Божою, і з діла правди не роби таємниці; не бійся звіщати науку Господню або слова премудрости і не соромся відкривати гріхи свої духовному отцеві.

77. Наш Господь, співчуваючи душам нашим, каже в святім Євангелії: *Горе вам, коли про вас усі люди будуть добре говорити й прославляти вас, а ви слави, яка від самого Бога, не будете шукати* (Лк. 6:26; Йоан 5:44). Отож намагаймося аж до смерті протистояти марнолюбству і відтинати його небезпечні гілляки, аби не загинути. Утікаймо від марнолюбства, бо чимало від нього пропало. Воно спонукує людину до великих трудів - постів, молитов, частих нічних чувань, милостинь перед людьми, але всім тим воно нічого іншого не досягне, крім сорому і наруги. Не силкуймося виявляти в собі чогось великого, щоб не загинути через це і не заплутатися в численних путах марнославства. Ревно стараймося здобути славу Святих та убозтво їхнє, аби одержати оцю солодку похвалу Божу: *Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне* (Мт. 5:3).

78. Господь наш Ісус Христос у Своім Євангелії сказав: *Вашим стражданням ви спасете душі свої* (Лк. 21:19), і: *Хто витриває до кінця, той спасеться* (Мт. 10:22; 24:13). З якою, отже, ревністю належить нам істинно потрудитися і потерпіти, аби досягнути того, що приготовано нам на небесах? Зрештою, до пролиття крові не будемо хвалитися, тому що жоден художник не хвалиться своїм твором до його завершення. Називаємо блаженним того, хто здобув перемогу терпінням. У свій час він буде прославлений на небесах, як Лазар.

79. Псалмопівець Давид сказав: *Які солодкі слова Твої для мого піднебіння - для уст моїх солодші від меду!* (Пс. 119:103), і: *Суди Господні - правда: всі вони - справедливі; дорожчі від золота найщирішого* (Пс. 19:10-11). Істинно блаженний той, хто не піддається сну і зберігає заповіді Господа нашого Ісуса Христа, поки не досягне правдивого пізнання Бога і зможе сказати: *Що за предивне знання для мене!* (Пс. 139:6). Бійся бути невірним, щоб не прогнівався на тебе Той, що нас сотворив.

¹³ Приповідки (13:3) - *Хто стереже свої уста, той зберігає свою душу; хто ж свого рота невгамовно роззявляє, тому погибель.*

Хто проповідує істину невіруючому, докоряє або вчить його, той подібний до людини, що кидає дорогоцінні перлини в глибину моря. Навпаки, як вода по нахиленій землі стікає вниз і біжить туди стрімко, так слово Господнє наповнює душу віруючого.

80. Перемагаймо сон і постійно підігриваймо ревність у домі ума нашого, аби не назвали нас недбалими і лінивими. Над ревним і бадьорим пристрасті ніколи не візьмуть верх. Якщо і впаде він колись через підступ спокусника, - ревність і бадьорість зараз же відновлять його. Якщо ж упаде від спокус диявола недбалий і безпечний, що не має ревности до діл Божих, то навіть не зауважує вчиненого ним гріха, бо серце його тверде, як камінь, і подібний він до приборканого і загнужданого мула, на котрого кожен сідає без опору з його боку. Таких людей диявол заражує похитливістю та цілковито розбещує, тягнучи кожного з них куди захоче, доки не наповнить їх неправдою і не вмруть вони зі стогоном і плачем. Недбалий подібний до занедбаного, покинутого дому, що стає без мешканців своїх неначе житло єхидни, скорпіонів та звірів; ніхто ним не піклується, занехаяним і запустілим. Такий стан недбалого! Тож зберігайте ревність і ніколи не відкладайте її, щоб не потрапити під владу ворога. Коли в людині є ця прегарна ревність, то вона підносить і остерігає її від усіх падінь та ушкоджень, - така людина стає оселею Святого Духа, щасливо долає свій шлях і удостоюється в мирі увійти в спокій Святих.

81. Чули ми, що блаженний Павло, міркуючи про дівіцтво, так сказав про нього: *Наказу Господнього не маю* (1 Кор. 7:25). Не мав він наказу, бо не всі можуть знести це тяжке ярмо. Тому й залишається воно на вільний вибір тим, кому під силу його нести. Ніхто з дівічів не хвалиться дівіцтвом, оскільки воно є благодаттю Божою. Дівіцтво віддаляє од себе жіночі почуття, тілесні помисли, гордість серця і любов до усього диявольського. Далеко від себе відганяє воно також нетерпеливе нарікання, ненависть до людей і мирську славу; воно належить богослужінню, стримує уста, а живіт карає постами. Коли воно прикрашене усім тим, то стає святою жертвою без вади і скверни. Якщо ти, цнотлива душе, будеш піклуватися про смачну їжу і тільки про себе, то будеш посоромлена в усіх ділах своїх. Якщо не охоронятимеш уст своїх, то будеш порожньою ціле життя твоє і даремними будуть усі твої труди великі.

82. Ідімо праведно тим шляхом, що ним ходили всі Святі, про яких написано: *Блаженні ті, що їх дорога бездоганна, що ходять за Господнім законом* (Пс. 119:1), тобто - у чистоті тіла, в чистоті язика, у чистоті очей, в чистоті рук, у чистоті вух, у чистоті ніг, у праведному перед Богом роздумуванні та в чистоті серця один до одного, як кажемо в молитві: *Серце чисте створи в мені, Боже і духа правого обнови в нутрі моєму* (Пс. 50:12).

2. Повчання про добру мораль і святе життя у 170-ти розділах

1. Звичайно людей вважають розумними у неправильному розумінні цього слова. Не ті розумні, що вивчили вислови й писання стародавніх мудреців, але ті, в яких душа розумна, котрі можуть розсудити, що таке добро, а що зло; злого і шкідливого уникати, а добрим і корисним для душі розумно користуватися з великою вдячністю до Бога. Лише такі повинні б називатися розумними людьми.

2. Справді розумна людина має одну турботу: цілковито коритися і всіляко догоджати Богові. Тому вона повчає душу свою, як би догодити Господу, дякуючи Йому за милосердне Провидіння Його. Бо нерозумно бути нам невдячними як до лікарів - за оздоровлення тіла (навіть тоді, коли вони дають нам гіркі та неприємні на смак ліки), так і до Бога, коли посилає нам щось сумне, не усвідомлюючи, що все походить з Провидіння Його і корисне нам. Таким розумінням і такою вірою у Бога знаходимо спасіння і спокій душі.

3. Стриманість, лагідність, стійкість, терпеливість та інші великі чесноти, наче сили ратні, одержали ми від Бога, щоб ними протистояти випробуванням, які випадають нам, та щоб вони помагали нам у скорботах. Якщо будемо вдосконалюватися у цих чеснотах і мати їх завжди наготові, то що би не сталося з нами, - ніщо не буде для нас важким, болісним, згубним і нестерпним; але усе те буде подолане наявними у нас чеснотами. Цього не усвідомлюють ті, в кого душа нерозумна, бо вони не вірять, що все діється нам на користь, щоб засяяли наші чесноти і ми були увінчані Богом.

4. Якщо, навіть шануючи багатство і насолоджуючись якоюсь однією короткочасною примарною суєтою, водночас бачитимеш, що чеснотливе і боговгодне життя краще від багатства, і твердо

перебуватимеш у цьому переконанні та зберігатимеш це в пам'яті, то не зітхатимеш, не нарікатимеш і не ремствуватимеш ні на кого, коли побачиш, що гірші від тебе шануються за красномовність, вченість та багатство, але за все дякуватимеш Богові.

5. Розумна людина, пізнаючи себе, усвідомлює, що корисне, природне і спасенне для її душі, а що -чуже і згубне. Таким чином уникає того, що шкодить душі, як чужого їй.

6. Що поміркованіше хтось живе, то спокійнішим стає, бо не журиться про багато: про слуг, найманих робітників, майно і худобу. Коли ж прив'язуємось до усього житейського, то, підлягаючи скорботам, що від того настають, починаємо навіть нарікати на Бога. А самовільне бажання багатства бентежить нас, і ми блукаємо в п'їтмі грішного життя, не маючи змоги пізнати самих себе.

7. Не кажи, що людині неможливо провадити цнотливого життя, але, що це - нелегко зробити. Дійсно, не для кожного воно доступне. Лише добросовісні люди, що мають боголюбний ум, здобувають цнотливе життя. Звичайний людський ум є мирським і мінливим, непостійним і схильним до матеріяльного; він зроджує добрі й погані думки, а боголюбний ум є каральником зла, яке постає в людях від свавільної безпечности їхньої.

8. Неосвічені і простаки вважають сміхотворними науки і не бажать слухати їх, тому що через них викривається їхнє неуцтво, - вони ж хочуть, щоби всі були подібні до них. Так само і нестримані бажать, аби всі були гірші від них, гадаючи здобути собі виправдання тим, що багато є злих. Гине і розбещується душа від грішного важкого життя, що вмістило в собі розпусту, гординю, жадібність, гнів, зухвалість, шал, вбивство, нарікання, задрість, хабарництво, хижацтво, нетерпеливість, брехню, ласолубство, лінивство, журбу, боязнь, ненависть, осудження, зледачіння, прогріх, неуцтво, спокушування, забуття про Бога. Цим і подібним покарана нещасна душа, що віддаляється од Бога.

9. Чи хтось дійсно цнотливо й похвально живе, - про це треба судити не з вдачі, яку на себе можна нещиро прибрати, і навіть не зі способу життя, бо і це може виявитися фальшивим, але з того, чи подвижник, подібно до досвідчених мистців та скульпторів, на ділі потверджує своє вміння: цнотливо й богобоязливо живе, відвертаючись од усяких насолод, як від сітей.

10. Людина багата і шляхетського походження, але бездуховна - нещасна в очах тверезомислячих людей; і навпаки, бідний слуга - щасливий, якщо він духовний і доброчесний. Як мандрівники, збившись з дороги, гинуть, так пропадають і ті, що не дбають про цнотливе життя, зваблювані пожаданнями.

11. Людинотворцем можна назвати того, хто вміє злагіднити вдачу неосвічених і змусити їх полюбити науку й освіту. Подібно й тих, що невинно закликають людей до цнотливого й богобоязного життя, також треба вважати людинотворцями, бо вони ніби співтворять їх. Лагідність і стриманість є щастям та доброю надією для людських душ.

12. По правді треба людям влаштовувати своє життя і вдачу. Тоді легше пізнається і Сам Бог. Хто цілим серцем і з вірою шукає Бога, тому Провидіння посилає поміч для приборкання гніву й пристрастей. Похоть же і гнів є причиною усякого лиха.

13. Людиною треба називати або того, хто розумний, або того, хто рішився поправитись. Невиправного не можна називати людиною, тому що ця невинність є ділом нелюдським. Від таких треба втікати, бо хто зживається зі злом, ніколи не буде в числі безсмертних, тобто - блаженних.

14. Тільки через розум ми маємо право називатися людьми; без розуму ми відрізняємося від тварин лише розміщенням членів і даром слова. Отож нехай пізнає розумна людина, що вона безсмертна, - і тоді зненавидить усіляку безсоромну похоть - причину смерті для людей.

15. Як кожен мистець показує уміння своє тим, що надає прекрасних форм якомусь матеріялу: один - дереву, інший - міді, ще інший - золоту й сріблу, так і нам треба виявляти, що ми є людьми, не тілесною будовою, але правдивим розумом у душі, тим, що коримося законові доброго - цнотливого й богобоязного життя. Істинно розумна і боголюбна душа знає, як треба поводитись у житті. Вона з любов'ю умилює Бога і щиро дякує Йому, линуци до Нього всіма бажаннями й помислами своїми.

16. Як керманічі обережно провадять кораблі вперед, аби не натрапити на підводний камінь чи на якусь скелю, так і ті, що змагають до цнотливого життя, нехай пам'ятають і дбають про те, що їм треба робити і чого уникати, нехай вважають корисним для себе лише те, що походить від справжніх і божественних законів, відсікаючи од душі лукаві помисли.

17. Як старанні керманічі й візники досягають вправности в своєму ділі, так і ті, що змагають

до правдивого чеснотливого життя, повинні турбуватися про те, як би його належно й богобоязно прожити. Бо хто цього бажає і переконався у можливості бажаного, той вірою досягає нетлінности чистого життя.

18. Вільними називай не тих, що вважаються такими згідно зі своїм станом, але тих, що вільні у житті та звичаях. Не можна, наприклад, називати вільними знатних і багатих, якщо вони злі й нестримані, бо ж такі - раби чуттєвих пристрастей. Справжня чистота і нехтування дочасним творять свободу й блаженство душі.

19. Нагадуй собі, що безперервно треба виявляти свій розум; а виявиш його доброю поведінкою і благими ділами. Так і хворі визнають лікарів рятівниками й добродійцями не за їхні слова, а за діла.

20. Дійсно розумна й прикрашена чеснотами душа виявляється у всьому: у вигляді, ході, голосі, усмішці, розмовах і поведінці людини. У ній все змінилось і набуло прекрасного образу. Її боголюбний ум, як пильний сторож, зачинає вхід для злих і нечистих помислів.

21. Знай: управителі й володарі мають владу тільки над тілом твоїм, а не над душею. Завжди про це пам'ятай. Тому коли вони наказують, наприклад, убити або щось інше грішне, несправедливе і шкідливе для душі зробити, - не треба їх слухати, хоч би вони й мучили тіло твоє. Бог створив душу вільною і самовладною, і вона чинить як хоче - добре або зле.

22. Розумна душа старається визволитись від нетямущости, зарозумілости, гордості, спокус, заздрости, розкрадання і подібного, що є ділом демонів і злого свавілля. Людина, що не бажає низьких приємностей, встигає всього того позбутись.

23. Ті, що провадять життя навіть у малих і незначних подвигах та визволяються з небезпек, - не мають потреби в особливих пересторогах. Перемагаючи у всьому пожадливість, вони впевнено знаходять дорогу, що веде їх до Бога.

24. Розумним людям не слід слухати всіляких бесід, а лише тих, що приносять користь і ведуть до пізнання Божої волі. Божа воля є шляхом, яким люди знову повертаються до життя і вічного світла.

25. Тим, що намагаються жити чеснотливо й боголюбно, треба позбутися зарозумілости і всякої пустої слави, прагнучи доброї поправи життя й серця. Боголюбний та немінливий ум є вказівником і шляхом до Бога.

26. Нема жодної користі з наук, якщо душа не буде добре і боговгодно жити. Причиною ж усіх бід є заблукання, облуда і незнання Бога.

27. Глибоке роздумування про добре життя й турбота про душі творять добрих і боголюбних мужів. Той, хто, перемагаючи всяку похитливість, безперервною молитвою шукає Бога, знаходить Його. Такий не боїться демонів.

28. Ті, що спокушаються земними благами і тільки на словах провадять добре життя, уподібнюються до тих, що здобули ліки чи лікарські інструменти, а користуватись ними не вміють і навіть не турбуються про це. Тому в гріхах своїх не будемо звинувачувати ні наше народження, ні когось іншого, а тільки самих себе. Бо якщо душа самовільно віддається зледачінню, то, звичайно, буде подолана.

29. Тому, хто не вміє розпізнавати добра і зла, не личить судити, хто з людей добрий, а хто - злий. Людина, що знає Бога, - добра; коли ж вона зла, то це означає, що вона не знає Бога і ніколи не буде знати, бо єдиний спосіб пізнання Бога - доброта.

30. Добрі й боголюбні мужі викривають поганих людей в очі; поза очі не тільки самі не обмовляють, але й іншим не дозволяють цього робити.

31. У розмовах не повинно бути жодної грубости; бо розумних людей звичайно прикрашає скромність і невинність більше, ніж дівственників. Боголюбний ум - це світло, що опромінює душі, як сонце - тіло.

32. Якщо душевні пристрасті постають у тобі, борися з ними. Пам'ятай: люди, що правильно міркують і на відповідній міцній підвалині стоять, вважають для себе солодким не здобуття тлінного багатства, а справжньої слави на небесах. Ось що чинить їх блаженними. Багатство можуть викрасти і відібрати сильніші. Єдина тільки душевна чеснота є безпечним та невикрадальним надбанням і, крім того, по смерті рятує тих, що її здобули. Того, хто так міркує, не потягає примарний блиск багатства та інших утіх.

33. Непостійним і неосвіченим людям не личить випробовувати розумних мужів. Розумним є

той, хто Богові догоджає і більше мовчить; якщо і говорить, то небагато і лише Богові угодне.

34. Ті, що прямують до цнотливого й боголюбного життя, прагнуть душевних чеснот, тобто таких надбань, що є невід'ємною власністю і вічною розрадою. Дочасним же вони користуються лише заради потреби, наскільки дає та хоче цього Бог, вживаючи його з подякою, хоч би воно було і дуже помірковане. Бо багатий годує тлінне тіло, а пізнання Бога (стриманість, доброта, благодотворіння, побожність і лагідність) обожують душу.

35. Могутні світу цього, котрі змушують людей чинити грішні, страшні діла, не мають жодної влади над їхньою душею, що створена самовладною. Вони можуть ув'язнити тіло, але не волю, володарем якої є розум людини - дар Творця, сильнішого від усякої влади й примусу, будь-якої сили.

36. Ті, що вважають нещастям втрату грошей, дітей, слуг чи майна, нехай знають, що насамперед треба бути вдоволеним тим, що дає Бог. Потім, коли зажадають від них чогось із даного їм, нехай з готовістю і благодотвистістю, без обтяження себе скорботою з приводу цього зречення, повертають назад дане їм Богом.

37. Людина розсудлива не повинна позбавляти себе свободи задля багатства, хоч би навіть воно було дуже великим. Життєві блага подібні до сну, багатство має тільки примарний і короткочасний блиск.

38. Люди повинні так змагати до боголюбного і чеснотливого життя, щоби їхня добродійність сяяла між людьми, як пурпур, накинута поверх білих одєж.

39. Розумним людям треба оглядати силу свою і тримати у готовості чесноти душі, аби завжди могли протистояти пристрастям (які на нас нападають) наявною в душі силою (тобто військом чеснот), природно дарованою їй від Бога. Це: стриманість - проти надмірного захоплення красою і всякої шкідливої для душі похоти; терпеливість - проти нужди й біди; негнівливисть - проти дошкудляння й гніву тощо.

40. Доброю і мудрою людиною одразу стати неможливо: досягається доброта і мудрість лише вдумливим обмірковуванням, вправою, досвідом, тривалим подвигом і, головно, сильним бажанням чинити добро. Добрий і боголюбивий чоловік, що справді пізнав Бога, не самозаспокоюється, але робить усе, що вгодне Богові. Проте такі мужі - рідкість.

41. Людям, що не мають природної схильності до добра, не годиться у відчаї опускати руки, але дбати про боголюбиве й добродійне життя, хоч би не знати яким воно видавалося недосяжним для них. Бо хоча й не зможуть осягнути вершин чеснот й досконалости, але, всіляко турбуючись про себе, стануть або кращими, або принаймні не стануть гіршими, а це - немала користь для душі.

42. Розумом людина торкається невимовної божественної сили, а тілом - споріднена з тваринами. Але небагато є таких, що намагаються звертати помисел до Бога і Спасителя та злучитися з Ним і ділами, і цнотливим життям своїм. Більша ж частина несвідомих душею людей, покинувши це божественне і безсмертне всиновлення, схилиються до мертвого, нікчемного й тимчасового споріднення з житейським, і, ніби тварини, мудруючи тільки про тілесне і розпалюючись похиттю, відлучаються від Бога, а душу з небес скидають до провалля тілесних мук.

43. Розумний муж, дбаючи про єдність і спілкування з Божеством, ніколи не опуститься до чогось земного або низького, але спрямовує свій ум до небесного й вічного, знаючи, що воля Божа (причина всякого добра і джерело вічних благ для душі) є такою, аби людина спаслася.

44. Коли зустрінеш людину, що любить сперечатися проти правди й очевидних речей, то, припинивши суперечку, віддались од неї, бо закам'яніла вона умом. Як застоюна вода робить непридатними і найдобрішими вина, так і зла розмова розбещує людей, цнотливих життям і вдачею.

45. Якщо ми всіляко стараємося оминати тілесну смерть, то тим паче повинні прагнути уникати смерти душевної. Бо хто хоче спастися, не матиме щодо цього жодної перешкоди, хіба власне недбалість і зледачіння душі.

46. Про тих, які не хочуть пізнати, що їм корисне і що треба вважати добром, можна сказати, що вони хворі. У тих же, що, пізнавши правду, безсоромно суперечать їй, - пригас розум, вдача їхня стала вдачею худоби. Не знають вони Бога і душа їхня не осяяна світлом.

47. Бог словом Своїм створив для нашої хористи різних тварин: одних - для споживання, інших - для служіння. А людину Бог створив споглядальником і вдячним тлумачем Своїх діл. Про це і треба дбати людям, аби, інакше, - не вмерти їм, не побачивши і не збагнувши Бога та діл Його, подібно до безмовних тварин. Людині потрібно знати, що Бог може усе. Тому ж, хто все може, ніхто інший не

здатен чинити опору. Як Бог словом Своїм сотворив із несущого все, що тільки захотів, так і сьогодні все творить - для спасіння людей.

48. Небесні істоти - безсмертні, бо мають у собі доброту; а земні стали смертними через самовільне зло, що в нерозумних помножується від їхнього зледачіння і незнання Бога.

49. Смерть для людей, що її правдиво розуміють, є безсмертям; а для простаків, що не розуміють її, - кінцем. І боятися треба не тілесної смерті, а лиш душевної загибелі, тобто незнання Бога. Ось що є страхіттям для душі.

50. Гріх знайшов собі опору в матеріальному, і тіло стало вмістилищем його. Але розумна душа, збагнувши це, скидає з себе матеріальне ярмо і, визволившись від нього, пізнає Бога всіх і пильно стежить за тілом (як за ворогом і протиборцем), не довіряючи йому. Так душа, перемігши злі пристрасті та тілесність, увінчується Богом.

51. Душа, пізнавши гріх, ненавидить його, як найогиднішого звіра; а любить гріх хіба той, хто не пізнав і не усвідомив собі його злоти. Гріх поневолює свого любителя і тримає у своїм полоні. А нещасна й бідна людина не бачить, що для неї спасенне, навіть і не думає про це; але, гадаючи, що гріх прикрашає її, тішиться ним.

52. Чиста душа, будучи доброю, освячується і осяюється Богом. Тоді ум думає про добро і породжує боголюбиві наміри й діла. Але коли душа осквернюється гріхом, тоді Бог відвертається од неї або, краще мовити, сама душа віддаляється від Бога. Тоді лукаві демони, ввійшовши в помисел, нашіптують душі негідні діла розпусти, вбивства, розкрадання і подібні демонські злі діяння.

53. Ті, що знають Бога, сповнені всяких добрих помислів і, бажаючи небесного, нехтують житейським. Але такі люди небагатьом подобаються, тож за це бувають не тільки зненавидженими, але й підлягають нарузі багатьох немудрих. Ті, що мають чисті помисли, готові терпіти крайню вбогість, знаючи: те, що для багатьох видається лихом, для них є добром. Хто розуміє небесні речі, той вірить Богові, що всі творіння є ділом Його волі; а хто не розуміє цього, той ніколи не пізнає, що світ є Божим ділом і створений для спасіння людини.

54. Сповнені гріха і нещастя не знають Бога, бо не тверезіють вони душею. Бог же пізнається розумом. Господь хоч невидимий, але цілком явний у видимому, як душа - в тілі. Як тіло не може жити без душі, так усе видиме й суще не може існувати без Бога.

55. Чому була створена людина? - Щоби, споглядаючи творіння Божі, пізнавала вона Сушого і прославляла Того, Котрий створив усе те для людини. Ум, що приймає любов Божу (боголюбивий і боголюб'язний), є невидимим добром, дарованим самим Богом тим, що удостоїлися його за добре життя.

56. Вільним вважається той, хто не служить насолодам, але панує над тілом своїм завдяки розсудливості й невинності та з вдячністю задовольняється тим, що подає йому Бог, хоч би це було й дуже помірковане. Коли боголюбивий ум і душа дійдуть згоди між собою, тоді тіло стає приборканим і вільним від похитливості, бо душа, діянням ума, погашає усякий тілесний порух.

57. Хто не вдовольняється тим, що має для підтримки життя, але домагається більшого, поневолює себе пристрастям. Вони ж бентежать душу помислами та мріями все гіршими й гіршими, що все, мовляв, недобре, тож треба здобувати нове й краще. Як занадто довгі одежі перешкоджають в ході подорожнім, так і надмірне бажання майна не дає душі подвизатися і спастись.

58. Хто перебуває десь з примусу і без бажання - сприймає те як в'язницю та кару. Отож будь вдоволений тим, що маєш, бо, будучи незадоволеним, станеш тираном собі самому, не усвідомлюючи цього. Але дорога до цього вдоволення завжди одна - знехтування життєвими благами.

59. Як зір дав Бог людині, щоб розпізнавати видиме (біле і чорне), так і розум дарований нам від Бога, щоб розрізнати, що корисне для душі, а що - шкідливе. Пожадання, що відкидає розсудливість, породжує пристрастність до чуттєвих утіх, а це не дозволяє душі спастись, або приступити до єднання з Богом.

60. Гріхом вважається не те, чого потребує людська природа, але те, коли людина своєю волею поповнює зло. Споживати їжу не є гріхом, але споживати її без дяки і нестримано - це вже гріх. Не є гріхом просто дивитись; гріх - у тому, коли дивимось заздрісно, гордо, ненависно. Не гріх - слухати мирно, але гріх - слухати з гнівом; не гріх - змушувати язик дякувати й молитися, але гріх - дозволяти йому зводити наклепи й осуджувати; нема гріха в тому, щоби простягати руки для милостині, але

гріх - красти й вбивати. Кожний член тіла грішить, коли згідно з нашою свобідною волею чинить зло замість добра - всупереч волі Божій.

61. Якщо сумніваєшся, чи кожне діло твоє бачить Бог, розміркуй, що і ти - земля та порох - можеш подумки відразу й одночасно оглядати всі знані тобі місця і думати про них. Чи не тим більше Бог, Який створив усе і годує згідно з волею Своєю, не бачить зерна гірчиці?

62. Коли зачиниш двері житла твого і залишишся сам, то й тоді знай, що коло тебе завжди є призначений Богом для кожної людини Ангел. Греки називають його домашнім духом. Він не дримає, а завжди, будучи при тобі, все бачить. Обманути його неможливо, навіть темрява не сховається перед ним. Усвідом собі, що разом з ним і Бог присутній на всякому місці. Бо немає такого сховку, де б не було Бога: Він бо понад усіма і все утримує в руці Своїй.

63. Якщо воїни вірно служать цареві за плату, то наскільки більше ми повинні безнастанно благодарити Бога своїми немічними устами за все, що Він сотворив для нас.

64. Вдячність Богові й добре життя - угодний плід людини для Господа. Але як земні плоди не відразу дозрівають, а потребують часу, дощу і догляду, так і плоди людини вимагають подвигу, розсудливості, терпеливості, стриманості й терпіння. Зрештою, якщо завдяки їм будеш видаватись деколи комусь побожним, не вір собі, поки перебуваєш у цьому тілі, і нічого свого не вважай вповні угодним Богові, знаючи, що важко людині до кінця зберегти безгріховність.

65. У людей ніщо не цінується вище за чесні слова. Слово настільки важливе, що ним ми почитаємо і благодаримо Бога. Вживаючи непотрібних або нечесних слів, ми виявляємо зіпсутість своєї душі. Тупоголовій людині, коли вона добровільно говорить погані слова або чинить недобрі діла, властиво звинувачувати або своє народження, або щось інше.

66. Якщо ми намагаємося лікувати різні тілесні хвороби задля того, щоб не сміялися з нас люди, то набагато більше потрібно докласти нам зусиль для лікування душевних недуг, щоб не виявитись безчесними й осміяними перед Богом на страшному судилищі Христовому. Бо, маючи владу над собою, ми можемо не чинити поганих діл навіть тоді, коли бажаємо. Нам підвладно також жити угодно перед Богом, й ніколи ніхто не примусить нас зробити щось погане, якщо самі цього не захочемо. Так подвизаючись, будемо людьми, гідними Бога, живучи, як Ангели на небі.

67. Якщо захочеш, можеш стати рабом пристрастей, і якщо захочеш - можеш залишитись вільним, не підпадаючи під їхнє ярмо. Бог створив тебе вільним. Той, хто перемагає тілесні пристрасті, вінчається нетлінням. Якщо б не було пристрастей, не було б і чеснот, ні вінців, дарованих від Бога достойним людям.

68. Ті, котрі не знають, що для них корисне і що це - добро, сліпі душею, їхній розум осліп. Не наслідуймо їх, щоб і нам з необачности не уподібнитись до них, сліпих.

69. Не гніваймося на тих, що прогрішуються, хоч би їхні провини й були гідні покарання. Винних треба наvertати на істинний шлях задля самої правди й опам'ятовувати - або самим, або через інших. А гніватися на них або нарікати не можна, бо гнів у нас діє лише від пристрасти, а не через суд і правду. Не треба вихваляти милостивих, але й злих треба покарати (не задля власної пристрасти гніву, а в ім'я добра й правди).

70. Тільки одне душевне надбання є безпечним і невикрадальним. - Це цнотливе та боговгодне життя, знання і добрі діла. Багатство є сліпим дорадником, і той, хто необдуманно вживає багатство тільки для свого задоволення, губить зморену душу свою.

71. Людям треба або зовсім не набувати нічого зайвого, або, маючи щось, твердо усвідомити, що все житейське за своєю природою є тлінним і може бути віднятим, втраченим і знищеним, тому той, кого це спіткає, не повинен занепадати духом.

72. Знай, що тілесні хвороби природно властиві тілові - як тлінному й матеріальному. Отож душі, що навчена добру, треба з вдячністю виявляти мужність і терпеливість під час хвороби та не докоряти Богові, чому Він створив тіло.

73. Тих, що змагаються на олімпійських іграх, увінчують не тоді, коли переможуть того чи іншого, але коли переможуть усіх. Так і кожному, хто бажає бути увінчаний Богом, треба навчати душу свою бути чистою не тільки від тілесних пристрастей, але й від користолюбства, бажання посісти чуже, заздри, ласолубства, марнославства, докорів, небезпек смерті тощо.

74. Будемо дбати про добре, чеснотливе й боголюбне життя не задля людської похвали, а ради спасіння душі; ми щоденно повинні мати смерть перед очима і бачити, яким ненадійним є усе люд-

ське.

75. Жити невинно - під силу людині, але стати багатою - невіддільне їй. То що ж? Чи не осуджувати душу нашу за бажання короткочасного й примарного блиску багатства, здобуття котрого від нас не залежить? О, як нерозумно ми поводимось, бажаючи багатства! Чи не знаємо, що понад усі чесноти є смиренномудрість, а понад усі пристрасті - обжерство та ненаситне бажання життєвих благ?

76. Розсудливим людям треба постійно пам'ятати, що, небагато й коротко потрудившись у цьому житті, вони після смерті одержать найвеличнішу втіху і вічне блаженство. Той, хто бореться з пристрастями і бажає бути увінчаним Богом, якщо впаде, хай не буде малодушним і не залишається в упадку, зневірюючись у собі. Але, вставши знову, нехай бореться і прагне одержати вінець, до останнього подиху підіймаючись з усіх падінь своїх. Тілесні труди є знаряддям чеснот, вони - рятівні для душі.

77. За зречення життєвих вигод мужні борці удостоються вінців від Бога. Отож треба в цьому житті умертвити члени свої до всього житейського, бо мертвий не буде вже турбуватися ні про що земне.

78. Розумній душі, що подвизається, не треба одразу падати духом і лякатися, як тільки випаде щось скорботне, щоб не бути осміяною за боязливість. Душа, що захоплюється житейським блиском, виходить із свого чину¹⁴. Душевні чесноти роблять нас достойними вічних благ, добровільні ж людські гріхи є причиною вічних мук.

79. Людину часто поборюють душевні пристрасті через тілесні чуття, що притаманні мислячим істотам. Органів чуття - п'ять: зір, слух, нюх, смак, дотик. Коли ці п'ять органів чуття спричиняють виникнення чотирьох пристрастей, бідна душа потрапляє в полон. Ось ці чотири душевні пристрасті: марнославство, жадоба втіх, гнів і страх. Однак коли людина мудро і розсудливо перемагає ці пристрасті, вже не буває подолувана, але заспокоюється душею й вінчається Богом як переможець.

80. Декому в заїздах дістаються ліжка, інші ж лягають на підлогу й засинають так само міцно, як і ті, що сплять на постелях. Ранком ті й інші покидають свої лежанки і всі однаково виходять із заїзду, несучи зі собою тільки своє, власне. Так і всі ті, що простують шляхом цього життя (і ті, що жили помірковано, і ті, що купались в славі й багатстві), покидають цей світ, не беручи зі собою нічого з майна та життєвих насолод. Єдине, що вони несуть із собою, це свої діла, вчинені за життя - добрі чи злі.

81. Маючи велику владу, не погрожуй нікому смертю, знаючи, що і ти не безсмертний та що кожна душа скине з себе тіло своє, як останній одяг. Зрозумівши це, намагайся бути лагідним, творячи добро, і завжди дякуй Богові. Хто немилосердний, той не має в собі жодної чесноти.

82. Неможливо уникнути смерті, й нема на це жодної ради. Знаючи це, справді розумні люди, що досвідом набули чеснот і боголюбних помислів, зустрічають смерть без стогонів, страху й плачу, розуміючи, що вона, з одного боку, неминуча, а, з другого, визволяє від лих, яким підлягаємо в цьому житті.

83. Тих, що забули про сумлінне й боговгодне життя та мудрують по-своєму, не ненавидьмо, а радше жаліймо - зубожіли бо вони на розсудливість і сліпі серцем та розумом. Вважаючи зло за добро, гинуть вони від незнання. І Бога вони не знають - заблукані, окаянні та нерозумні душею.

84. Не з кожним розмовляй про побожність і добре життя, щоб не виявитися смішним перед нерозумним. Подібний подібному співчуває, але для побожних розмов знайдеться небагато слухачів, бо вони - рідкість. Тому краще для спасіння людини говорити тільки те, що угодне Богові.

85. Душа співстраждає тілові, а тіло не співстраждає душі. Коли тіло, наприклад, розтинають, страждає з ним і душа, а коли тіло міцне й здорове, його здатностями користуються душевні почуття. Коли ж роздумує (розкаюється) душа, не роздумує (не розкаюється) разом з нею і тіло, а перебуває саме собою, залишаючись осторонь: бо роздумування (розкаювання) є болісним почуттям душі; так само, як - незнання, гордість, зневіра, зажерливість, ненависть, заздрість, гнів, марнолюбство, чванливість, честолюбність, незгода, нечутливість на добро тощо.

86. Думаючи про Бога, будь побожним, незаздрісним, добрим, невинним, покірним, по змозі щедрим, товариським, несварливим, бо все те подобається Богові та є невикрадальним багатством

¹⁴ Чин - тут треба розуміти зусилля щодо освячення душі.

душі. Не осуджуй нікого, але краще замислюйся над своїми поганими ділами та досліджуй своє життя, чи угодне воно Богові. Яке нам діло до того, що хтось інший поганий?

87. Істинний чоловік намагається бути благочестивим. Благочестивий той, хто не бажає чужого своїй природі; чуже ж людині все створене людьми. Отож знехтуй усім, бо ти - образ Божий. У людині відтворюється образ Божий, якщо живе вона справедливо і богоугодно, а це можливо тоді, коли відсторониться вона від усього пристрасного. У кого ум боголюбивий, той досвідчений у всьому побожному, що є спасенним для душі. Боголюбний муж не судить нікого, бо знає, що й сам прогрішується. Це є прикметою душі, що спасається.

88. Ті, що сильно прагнуть тимчасових надбань, і, забувши про смерть та погибель своєї душі, перебувають у хтивості злих діл, а про спасенне для себе не турбуються, - не уявляють собі, нещасні, що чекає на них після смерти.

89. Бог не є винуватцем зла. Він дарував людині розум, здатність розрізняти добро від зла і свобідну волю. А злі пристрасті породжуються або від недбайливості, або із необачности людей. Бог у жодному разі не є причиною того. Через вільний вибір волі демони стали злими, як і більшість людей.

90. Людина, що живе побожно, не дозволяє злу ввійти до душі. А коли немає зла в душі, тоді їй не загрожує небезпека і шкода. Над такою людиною не мають влади ні злбний демон, ні випадковості, тому що Бог визволяє її від лих і живе вона береженою від шкоди, як богоподібна. Якщо похвалить хтось таку людину, вона подумки засміється з того, що її похвалили; якщо зневажать її, вона не борониться і не обурюється на те.

91. Зло псує людську природу, як іржа роз'їдає метал, а бруд прилипає до тіла. Але як метал не витворює іржі й від батьків не передається бруд, так і зло не походить від Бога. Господь обдарував людину совістю і розсудливістю, щоб вона могла уникати зла, знаючи, що воно шкідливе для неї і готує їй вічні муки. Будь же обачний, побачивши якогось щасливого в силі й багатстві, в жодному разі не улещуй його, будучи спокушений демоном. Але зараз же смерть хай постане у тебе перед очима - і ніколи не забажеш чогось поганого або житейського.

92. Наш Господь Бог обдарував небожителів безсмертям, землян створив підвладними змінам, решті ж створінь дарував дихання й рух, - і все це для людини. Отож хай не перемагають тебе спокуси, коли диявол буде навіювати злі помисли душі, але зараз же згадай про небесні блага і скажи собі: «Якщо змушу себе, то зможу перемогти і цей порух пристрасті; але несила мені опанувати себе, якщо задовольнятиму бажання свої». Ось таким подвигом подвизайся, що може спасти душу твою.

93. Життя - це поєднання ума (духа), душі й тіла; натомість, смерть - це не знищення цих складових частин, а розрив їхнього союзу; всіх їх Бог зберігає і після їхнього роз'єднання.

94. Ум - це не душа, але дар Божий, що спасає душу. Богоугодний ум іде попереду душі й радить їй знехтувати дочасним і тлінним та полюбити вічні, нетлінні, нематеріальні блага, аби людина, живучи в тілі, уявляла і споглядала умом небесне й божественне. Отже, боголюбивий ум є добродійцем і спасителем людської душі.

95. Душа, потураючи тілу, затьмарюється втіхами й гине. Боголюбивий ум діє протилежно: він через тілесні скорботи рятує душу, як лікар, котрий розтинає і припалює тіло у хворих місцях.

96. Душі, не приборкані розумом і не керовані умом, - гинуть, як нерозумні тварини, тому що їхній розум керований пристрастями, як візник кінями, що вийшли у нього з-під влади.

97. Найбільша недуга, руїна і згуба душі - незнання Бога, Котрий усе створив для людини, обдарував її умом та словом, якими, підносячись вгору, вона може спілкуватися з Богом, споглядати й прославляти Його.

98. Душа перебуває в тілі, ум - у душі, слово - в умі; ними споглядуваний і прославлений Господь обезсмертнює душу, дарує їй нетлінність і вічну насолоду. Бо ж Бог дарував буття усьому суцшому єдино через Свою доброту.

99. Бог, всещедрий і благий, створив людину самовладною та дав їй можливість подобатись Йому своїм чеснотливим життям. А угодним Богові є те, щоб у людині не було зла. Бо якщо ми хвалимо добрі діла й чесноти, а вчинки безсоромні й злі осуджуємо, то чи не тим більше робить це Бог, Котрий хоче спасіння людини?

100. Добро людині посилає Бог; а злу піддається вона добровільно від пануючого в ній зла, від похотей та нечутливості.

101. Нерозважна душа - за природою безсмертна - стає рабою смертного тіла через чуттєві насолоди, не розуміючи, що тілесна втіха - це згуба душі. Ставши нечутливою і звироднівши, душа дбає та журиться лише про тіло.

102. Бог - добрий, людина - зла. На небі немає зла, на землі - важко відшукати справжнє добро. Проте розумна людина вибирає краще: пізнає Бога всіх, дякує Йому і пам'ятає про Нього; тілом же нехтує ще перед смертю, а його злим пожаданням¹⁵ протриває, знаючи їхню згубність і лихі наслідки.

103. Грішна людина живе жадобою і не дбає про правду, не задумується над непевністю, несталістю і короткочасністю життя, забуваючи про непідкупність і неминучість смерті. Якщо ж і в старості хтось безсоромний та безглуздий, - то він, як зігниле дерево, непридатний до будь-якого діла.

104. Втіхи й радості ми досягаємо після того, як зазнали скорботи, бо неохоче п'є той, кого не мучить спрага; без смаку їсть той, хто не відчуває голоду; несолодко засинає той, кого не здолала дрімота; не радіє той, хто раніше не був у журбі. Так і ми не відчуємо насолоди вічних благ, якщо не знехтуємо короткочасними.

105. Слово є слугою ума. Що хоче ум, те й виражає слово.

106. Ум усе бачить, навіть те, що на небі, і ніщо не затьмарює його, крім одного - гріха. Для чистого немає нічого незрозумілого, як для слова його - невисловленого.

107. Тілом людина смертна, а умом і словом - безсмертна. У мовчанні починаєш розуміти; зрозумівши, - говориш: бо в мовчанні ум породжує слово. Вдячне ж слово, принесене Богові, є спасінням для людини.

108. Той, хто говорить беззмістовно, - нерозумний, бо говорить, не думаючи. Чини тільки те, що корисно тобі робити для спасіння душі.

109. Розумне й корисне слово для душі - дар Божий; навпаки, пустопорожнє слово, що намагається визначити віддаль неба від землі, величину сонця й зір, - це винахід людини, яка даремно трудиться і з пустої зарозумілості шукає того, що не

приносить їй жодної користи. Така людина бажає зачерпнути воду решетом, шукає те, що не можливо знайти.

110. Неба небес ніхто не бачив, і того, що на ньому, ніхто не може пізнати, крім людини, яка змагає до чеснотливого життя, благодарить та прославляє Того, хто створив це небо на спасіння й життя людини. Такий боголюбивий муж, безсумнівно, знає, що без Бога, всюди і в усьому необмеженого Господа, не існує нічого.

111. Як із материнського лона дитина нагою приходить на світ, так і душа нагою виходить з тіла. Одна виходить чистою та світлою, інша - заплямленою від падінь, а ще інша - чорною від багатьох гріхів. Тому розумна і боголюбива душа, пам'ятаючи й міркуючи про карі після смерті, живе побожно, щоб не бути засудженою і не терпіти мук. А невіруючі не відчувають цього і грішать. Безумні душею нехтують тим, що їх чекає після смерті.

112. Як, вийшовши з лона, не пам'ятаєш того, що було в лоні, так вийшовши з тіла, не пам'ятатимеш того, що було за життя.

113. Як, вийшовши з лона, ти став кращим і більшим тілом, так, вийшовши з тіла чистим і неоскверненим, будеш кращим і нетлінним, перебуваючи на небесах.

114. Як тіло, дозрівши та розвинувшись у лоні, мусить народитись, так і душа, коли досягне Богом покладеної межі свого життя в тілі, мусить вийти з нього.

115. Як будеш ставитися до душі, поки вона в тілі, так і душа поставиться до тебе, вийшовши з тіла. Той, хто послужив тут тілові своєму, всіляко догоджаючи йому, сам собі зробив погану послугу після смерті (як відомо з притчі про багача й Лазаря), бо нерозважно засудив душу свою.

116. Як тіло, що вийшло з материнської утроби недосконалим, не може жити, так і душа, що вийшла з тіла, не досягнувши боговидіння через добре життя, не може спастися чи злучитися з Богом.

117. Тіло, злучившись із душею, виходить на світло з мороку утроби, а душа, з'єднавшись з тілом, огортається темрявою його. Тому не жаліти, а приборкувати треба тіло як ворога й супротивника душі. Надмірність харчів і солодоців викликають злі пристрасті в людях, стримане ж

¹⁵ *Пожадання* - бажання пристрастних насолод.

череву втихомирює пожадання та спасає душі.

118. Орган тілесного бачення - очі, а орган душевного бачення - ум. Як тіло без очей - сліпе, не бачить сонця, що освітлює всю землю й море, і не може насолоджуватися світлом його, так і душа без належного ума і доброго життя - сліпа, не споглядає і не прославляє Бога, Творця й Добродійця усіх створінь, і не може насолоджуватися Його нетлінням і вічними благами.

119. Незнання Бога постає від нечутливості та безумства душі. Від цього незнання і породжується зло, від богопізнання ж прибуває людям добро, що спасає душі. Отож якщо, перебуваючи у тверезінні й богопізнанні, зрікаєшся своїх пожадань, тоді ум твій звернений до чеснот. Якщо ж, сп'янівши від задоволення, стараєшся задовольнити лихі бажання свої, то загинеш, як тварина, забувши про ті кари, що стрінуть тебе після смерті.

120. Промисел згідно з непорушним порядком, визначеним Богом для світу, - у тому, що сонце щодня сходить і заходить, а земля приносить плоди. Все ж оте створене для людини.

121. Усе, що творить Бог яко благ, - для людини творить, а що людина робить - те робить сама для себе - як добре, так і зле. Щоб не дивувався тебе добробут лихих людей, знай, що як міста тримають катів не для того, аби заохочувати їхню злу волю, але для того, щоб завдяки їм карати злочинців, так і Бог допускає, щоб лукаві мали перевагу в житейському, аби за їхнім посередництвом карати нечестивих. Пізніше їх самих віддасть Господь суду, бо не Йому служили, а власній злобі своїй, причиняючи людям зло.

122. Якщо б ті люди, що почитають ідолів, знали і серцем бачили, кого почитають, то, нещасні, не збились би з дороги побожності; але, споглядаючи красу, чин і задум у всьому, що створене й походить від Бога, пізнали б Того, Котрий створив усе те для людини.

123. Людина, будучи злою і несправедливою, може когось убити; Бог же безперервно дарує життя, навіть негідним людям. Будучи до всіх щедрим і добрим з природи, Він захотів, аби був світ, - і він постав для людини та її спасіння.

124. Справжньою людиною є той, хто зрозумів, що таке тіло, його тлінність і короткотривалість. Такий і душу розуміє як належить, що вона божественна та безсмертна, і, будучи подихом Бога, сполучена з тілом для випробування і піднесення до богоподібності. Хто істинно зрозумів, що таке душа, - живе праведно й боговгодно, не довіряючи і не потураючи тілу. Споглядаючи Бога умом своїм, він водночас подивляється і розуміє вічні блага, даровані Господом душі нашій.

125. Бог, будучи добрим і щедрим, створив людину свобідною щодо добра і зла, обдарував її розумом, аби, споглядаючи світ і те, що в світі, пізнавала вона Того, Котрий створив усе те для людини. Але несправедна людина може бажати, не розуміючи того, що бажає, і, на своє нещастя, не вірити й не думати по правді. Таку бо має людина свободу щодо добра і зла!

126. Боже призначення є таким, щоб, зростаючи тілом, душа сповнювалась умом, аби людина із добра і зла вибирала їй відповідне, тобто добро. Душа, що не вибирає добра, нерозумна. Тим-то, хоч кожне тіло має душу, але не кожна душа повною мірою посідає ум. Боголюбивий ум буває у невинних, преподобних, праведних, чистих, добрих, милостивих і побожних. Ум - це помічник людини в її відносинах з Богом.

127. Одне тільки непідвладне людині - обминути смерть. За добре життя у вірі й любові людина стає співбесідником Бога.

128. Око бачить видиме, а ум осягає невидиме. Боголюбивий ум є світлом душі. Хто має боголюбний ум, той просвічений серцем і бачить ним Бога.

129. Жодна добра людина не є безсоромною. Хто недобрий у житті, той звичайно злий і тілолюбний. Першою чеснотою людини є знехтування своїм тілом. Зречення (по волі своїй, а не через бідність) дочасного добра, тлінного і матеріального, робить нас спадкоємцями вічних і нетлінних благ.

130. Хто має ум, той знає себе самого, а саме те, що він є тлінною людиною. Той, хто пізнав себе, про все інше теж знає, що воно - творіння Боже і створене для спасіння людини. Так усе розуміти й правильно вірити - людині підвладне. Такий муж твердо знає: ті, що нехтують життєвими благами, докладають маленьких зусиль, а одержують за те від Бога вічний спокій і розраду після смерті.

131. Як тіло без душі - мертво, так душа без ума - бездіяльна і не може посідати Бога у

спадкоємство.

132. Лише людину Бог вислуховує, тільки їй з'являється; Господь бо - чоловіколюбний, і де б не була людина, там є і Він. Лиш людина може гідно прославляти Бога, для неї Бог переображується.

133. Бог сотворив для людини небо, прикрашене зорями; для неї сотворив Він землю; і люди обробляють її для себе. Ті, що не відчувають такого Божого задуму, - неосвічені душею.

134. Добро - невидиме, як невидиме те, що в небі; а зло - видиме, як видиме те, що на землі. Добро неможливо ні з чим порівняти; людина ж, котра має ум, вибирає краще. Лише людина здатна пізнавати Бога і створіння Його.

135. У душі діє ум, а в тілі - природа. Ум обожує душу, а природа розкладає тіло. У кожному тілі діє природа, але не в кожній душі діє ум, тому не кожна душа спасається.

136. Душа у світі - як народжена; а ум понад світом - як ненароджений. Душа, розуміючи, що таке світ, і бажаючи спастися, має невідкладний закон - повсякчасно думати про себе, що ось нині *подвиг смертний*¹⁶ і *випробування діл*, на якому не витерпиш погляду Судді. Так думаючи, вона збереже себе від нікчемних та безсоромних задовольень.

137. На землі від Бога і народження, і смерть, а на небі - повнота всього і незмінність. Усе ж сотворене для людини та спасіння її. Бог, що не потребує жодних благ, облаштував для людини небо, землю і стихії, щоб людина черпала з них усіляку насолоду.

138. З великої любови Бога Сотворителя до людини і з невимовної благости Його - смертне підлягає безсмертному і служить йому.

139. Убогий, що не може зашкодити, не залічується до числа діяльно благочестивих; той же, хто може спричинити шкоду, проте не вживає своєї сили на зло, а щадить упосліджених через благоговіння перед Богом, удостоїться доброї відплати після смерті.

140. Багато доріг ведуть до спасіння, наvertsають душі й підносять їх на небеса, бо Господь, що нас сотворив, - чоловіколюбний. Людські душі за чесноту отримують нагороду, за гріхи ж - покарання.

141. Син в Отцеві, Дух в Сині, Отець в Обох. Вірою людина пізнає усе невидиме і те, що можна розумом збагнути. Віра є добровільною згодою душі з тим, що сповіщається від Бога.

142. Ті, що змушені перепливати великі ріки, - залишаються живими, якщо тверезі. Бо хоч би й настав сильний приплив вод чи вода зачерпнулася у човен, - вони спасаються. Якщо ж п'яні, то хоч би й безліч разів пробували доплисти до берега, - все ж занурюються у хвилі й гинуть. Так і душа, плывучи течією життя, якщо сама не визволиться від тілесного лукавства, не розпізнає сама себе і, будучи божественною і безсмертною, з'єднається з матеріальним, ненадійним, багатопристрасним і смертним тілом, дозволить собі захопитись тілесними пристрастями на власну згубу, то, знехтувавши собою, сп'яніла від незнання й байдужости, - гине, залишається поза спасінням. Бо тіло, подібно до ріки, часто захоплює нас зайвими втіхами.

143. Розумна душа, залишаючись непохитною у своєму доброму намірі, загнздує, як коня, гнів і похоть - ці свої найнерозумніші пристрасті. І за те, що бореться з ними, приборкуючи та перемагаючи їх, вінчається й удостоюється життя на небесах - відплати за посів і труди від Бога, Котрий її сотворив.

144. Справді розумна душа, не заздрить щастю злих і добробуту нечестивих, не обурюється на це. Її не бентежать їхні насолоди у цьому житті (як це буває з безглуздими людьми), бо така душа добре знає і нестійкість щастя, і короткотривалість цього життя, і безсторонність суду та вірить, що Бог подбає про все необхідне для неї.

145. Тілесне життя, велике багатство та світська влада буває смертю для душі; навпаки, праця, терпеливість, убогість з подякою і умертвіння тіла є життям душі та шляхом до вічної розради.

146. Розумна душа, нехтуючи матеріальним надбанням і короткочасним життям, вибирає небесну втіху та вічне життя, що їх одержить від Бога за праведність свою.

147. Ті, що мають на собі брудну одіж, забруднюють одяг і тих, до котрих торкаються. Так і люди злої вдачі та невірної поведінки, спілкуючись з побожними і кажучи їм непристойні речі, як грязюкою, заплямовують душі їхні, якщо ті слухають їх.

¹⁶ *Подвиг смертний* - смерть людини. Тут ясно бачимо вплив стоїків, які вважали, що спасіння досягається за посередництвом розуму.

148. Початком гріха є похіть, через котру гине розумна душа. Початок спасіння і Царства Небесного для душі - це любов.

149. Як метал, що його довго не вживають, стає іржавим і ні до чого непридатним, так і бездіяльна душа, що не турбується про добре життя та не пам'ятає про Бога, позбавляє себе Божого покрову через негідні діла свої, роз'їдається злом, зродженим у тілі від такого недбальства, - і через те стає непотребом, нездатним для спасіння.

150. Бог - добрий, безпристрасний та незмінний. Якщо хтось, визнаючи благословенним та правдивим те, що Бог не змінюється, - все ж не певний того, як Він, будучи таким, добрими радіє, від злих одвертається, на грішників гнівається (а коли вони каються - милує їх), то на це треба сказати, що Бог не радіє і не гнівається, бо радість і гнів - це пристрасті. Неправильно думати, що Божеству - добре або погано через людські вчинки. Бог добрий і творить тільки добро; шкодити ж - нікому не шкодить, перебуваючи завжди однаковим. А ми, коли добрі, то лучимося з Богом через подібність до Нього; коли ж злі, то віддаляємося од Бога через неподібність із Ним. Живучи чесно, ми наближаємось до Бога, а стаючи злими, робимо Його своїм ворогом. Це не означає, що Господь має гнів на нас, але те - що наші гріхи не допускають Богові засяяти в нас, а, навпаки, лучать з демонами, нам на кару. Якщо потім молитвами і добрими ділами випросимо відпущення гріхів, то це не тому, що ми Бога ублажили і Його змінили, але тому, що за посередництвом таких діянь та нашого звернення до Бога ми зцілилися від зла, яке було в нас, і знову зазнали Божої доброти. Отож сказати: «Бог відвертається від злих», є те саме, що мовити: «Сонце ховається від тих, що позбавлені зору».

151. Благочестива душа знає Бога всіх, бо бути благочестивим означає сповняти волю Божу, що водночас і означає - знати Бога, тобто намагатися бути незаздрисним, поміркованим, лагідним, щедрим по спроможності, товарицьким, несуперечливим і робити все, що відповідне волі Божій.

152. Знання Бога і страх Божий є ліками проти пристрастей тіла. Коли душа не знає Бога, тоді пристрасті доконують душу. Вона розбещується лукавством, що в ній живе, і стає невиліковно хворою. Але Бог непричетний до цього, бо ж Він дарував людям знання і розум.

153. Бог сповнив людину знанням і розумом, бажаючи очистити її від пристрастей та лукавства, і з благоді Своїї бажає перевести смертне у безсмертність.

154. Ум, перебуваючи в чистій і боголюбивій душі, правдиво бачить Бога - несотвореного, невидимого, невимовного, Єдиного чистого - для чистих серцем.

155. Вінцем нетління, чеснотою і спасінням людини є вдячно зносити нещастя. Приборкання гніву, язика, черева і ласолубства буває справді великою поміччю для душі.

156. Провидіння Боже тримає світ і нема жодного місця, якого б воно не охоплювало. Провидінням Божим є самозвершуване слово Боже, що надає форми матерії (яка входить у склад цього світу), і творить та прикрашає все, що існує. Ніяк неможливо матерії набути досконалої форми без розсудливої сили Слова, що є образом, умом, мудрістю і Провидінням Божим.

157. Похіть, що викликається згадуванням грішного, є коренем пристрастей, властивих темряві. Перебуваючи в цьому похитливому згадуванні, душа не знає, що вона є подихом Бога, й поринає у гріх, не думаючи про страшне лихо, в якому, безумна, буде перебувати після смерті.

158. Найбільша й невиліковна недуга душі, її згуба - це забуття про Бога та марнославство. Зла похіть є позбавленням добра; добро ж наше полягає в тому, аби охоче виконувати всіляке благодіяння, що миле Богові усіх.

159. Лише людина здатна приймати Бога. І з нею єдиною розмовляє Бог (уночі - через сновидіння, а вдень - через ум) і всіляко передрікає їй Свої будучі блага.

160. Для того, хто вірить і бажає, зовсім не важко пізнати Бога. Якщо ж хочеш побачити Його, глянь на влаштування всього, бо Провидіння охоплює все, що було і є Його словом. І все це - для людини.

161. Святим називається той, хто чистий від лукавства і гріхів. Тому найбільшою досконалістю душі та ділом, вельми вгодним Богові, є те, коли немає лукавства в людині.

162. Ім'я є означенням одного з числа багатьох. Але нерозумно думати, що Бог, Який є Одним-Єдиним, має співіменних собі, бо слово «Бог» означає безначального, Котрий усе сотворив для людини.

163. Якщо чуєш за собою лихі діла, - відсічи їх та очікуй будучих благ, бо Бог - праведний і чоловіколюбний.

164. Та людина знає Бога і Бог знає її, яка завжди намагається бути невідлучною від Бога. Такою є людина добра в усьому, що стримується від усякого чуттєвого задоволення (не через брак можливостей, а добровільно).

165. Якщо будеш дякувати тому, хто ображає тебе, - Бога будеш мати другом. Нікому не наговорюй на свого ворога. Подвизайся в любові, поміркованості, терпеливості, стриманості тощо; бо це і є пізнанням Бога, аби за посередництвом смиренномудрости й подібних чеснот наслідувати Бога. Але такі діла не кожному під силу, а тільки розумній душі.

166. Проти тих, які осмілюються говорити, що рослини мають душу, написав я цю главу для повчання простих. Рослини мають фізичне життя, але душі не мають. Людина називається розумною істотою, бо має ум і здатна пізнавати. Тварини, земні й повітряні, у котрих є голос, - мають дихання і посідають душу. Все, що збільшується чи зменшується, можна назвати живим (тому що живе і росте), але не можна сказати, що все те має душу. Є чотири різновиди живих істот: перший з них - безсмертні й обдаровані душею - це Ангели; другий різновид має розум, душу й духа (такими є люди); третій має дихання і душу - такими є тварини; четвертий має тільки життя - такими є рослини. Життя в рослинах триває як без душі й віддиху, так і без розуму та безсмертя.

167. Коли прийде помисел про якесь чуттєве задоволення, оберігайся, аби не одразу ним захопитися; але, трохи відсторонивши його, згадай про смерть і подумай, наскільки краще усвідомити себе переможцем цієї спокуси сластолюбства.

168. Бог найприроднішим способом заклав у людях перешкоду для зла, дарувавши їм ум, знання, розум та здатність розпізнавати добро, аби ми зла уникали, пізнавши, як воно нам шкодить. Але безумна людина йде вслід за злом і навіть величається тим, і, якби в сіть потрапивши, б'ється, будучи обплутана ним зсередини. І не має навіть сил розірвати пута ці, аби побачити й пізнати Бога, Який все сотворив на спасіння й обоження людини.

169. Смертні повинні турбуватися про себе, пам'ятаючи, що їх очікує смерть. Бо блаженна безсмертність - це спадкоємство святої душі за те, що була доброю, а вічна погибель - покарання душі злиденній та безглуздій.

170. Коли йдеш на спочинок, з вдячністю пригадуй в собі благодіяння і Провидіння Боже. Тоді, сповнений цим благим помислом, ти вповні звеселишся духом - і буде для тебе сон тіла тверезінням душі, стулення очей твоїх - правдивим видінням Бога, а мовчання твоє (сповнене відчуттям добра) з усієї душі й сили воздасть сходячу вгору щирі славу Богові всіх. Бо коли немає лукавства в людині, тоді й одна подяка, більше від усілякої багаточінної жертви, - приємна Богові.

Йому ж слава навіки-віків. Амінь.

3

Устав життя на самоті¹⁷

1. Подаю ці правила так, як прорік їх Господь устами моїми для тих, що бажають узяти на себе важке ярмо пустельництва. Треба підкоритися цим заповідям, а хто порушить хоча б одну з них, *той найменшим назветься у Царстві Небеснім* (Мт. 5:19).

а) Зовнішній хід і порядок такого життя

а) Віддалення од світу і співжиття з людьми

2. Хто хоче спастися цілковитим відреченням од світу, нехай не залишається у домі своєму й не живе в тому місті, де грішив; також нехай не відвідує батьків і рідних своїх, бо це приносить шкоду, і

¹⁷ У 40-му томі *Грецької Патрології* Мінь на сторінках 1065-1082 поміщені *Настанови Антонія* у 80-ти пунктах. За ними йдуть *Духовні послання*, додані до *Правил* (вислови та різні писання), перше й друге, очевидно, - як доповнення до попереднього правила. Оскільки всі вислови, вміщені під цими назвами, є однотипними за змістом і формою, то вони зводяться тут в одне і розміщуються під окремими рубриками, віддзеркалюючи природний хід усамітненого життя під загальною назвою: *Устав життя на самоті*. Наприкінці кожного правила подається, де його знайти в оригіналі. Перші числа означають: 1 - Правило у 80-ти пунктах; 2 - Перший додаток - *Духовні послання*; 3 - Другий додаток - *Вислови*. Другі числа означають пункт кожного зібрання правил. Ці другі (в оригіналі) є тільки в першій статті 80-х правил; нумерація пунктів робиться для двох додатків, бо всі вислови йдуть окремими пунктами. Їх у першому додатку 100, а в другому - 73.

гинуть плоди життя. (3,16)

3. Не повертайся до міста, в якому ти колись грішив перед Богом. (3,25)

4. Не ходи дивитися, як живуть твої рідні, ані не дозволяй їм приходити дивитися, як ти живеш; і навіть зовсім не зустрічайся з ними. (1,11)

б) Вибір пустельництва

5. Наші отці духовні твердять, що пустиня є придатним місцем для роздумів про смерть і надійним захистом від захоплення світськими справами, що турбують плоть. (2,82)

6. Хто живе в пустині у мовчанні, той визволений від трьох видів боротьби: зі слухом, язиком, та огляданням того, що може уражати серце¹⁸. (3, 15)

7. Пильнуй, аби не спокусив тебе помисел, що пустиня - це місце для байдикування. (2,91)

в) Келійна самота

8. Віддаляючись од житейського гамору, залитися на самоті й станеш прочанином. Сидіння в келії¹⁹ буде для тебе те саме, що вирушати до чужої країни. (2,49)

9. Якщо кудись підеш, - намагайся якнайшвидше повернутись до усамітнення свого, щоб віддатися молитвам своїм. (3,10)

10. Коли підеш на жнива, - не барися там, але скоро повертайся до усамітнення свого. (1,42)

11. Коли відвідуєш якогось брата, - не затримуйся довго в келії його. (1,24)

г) Келійні заняття і порядки

12. У келії своїй займайся рукоділлям, читай псалми й молися. (1, 65)

13. Отож, перебуваючи в келії, читай писання, молися до Бога і займайся рукоділлям. (3,45)

14. Щодня дотримуй посту до дев'ятого Часу, окрім суботи і дня Господнього. Коли настане дев'ятий Час, іди до келії своєї (внутрішньої)²⁰ і перед їдою прокажи молитву свою. Опісля читай або молися поперемінно. (1,3)

г) Молитвослов'я і коліноприклоніння

15. Читай молитви в установлені години, не роблячи винятку для жодних, аби за це не довелось відповідати. (1, 6)

16. Перед тим, як підеш до церкви, прокажуй уночі молитву свою²¹. (1,13)

17. Молися у келії своїй перед тим, як підеш до церкви. (1,45)

18. Перед спільною молитвою з братами і після неї завжди молися у келії своїй і ніколи не лінуйся цього робити. (3,68)

19. Часто схиляй коліна і не лінуйся цього робити, аби не вмерти лихою смертю. (3,61)

20. Коли молишся, не лінуйся, бо лінива молитва - порожні слова. (2,63)

21. Коли молишся і думаєш про Бога, - будь як птах, що легко і високо ширяє. (1,59)

д) Читання і богомисленні роздуми

22. Читай святі писання - вони визволять тебе від нечистоти та розженуть нечисті помисли. (3,27)

23. Якщо будеш постійно і старанно читати писання та зберігати заповіді, то милосердя Боже перебуватиме з тобою. (3,66)

24. Роздумуй над ділами Божими і не будь лінивим у молитві. (2,63)

25. Монах, що сидить у келії своїй із замкненими устами й не пам'ятає про Бога, схожий на зруйнований дім за містом, повний всякої нечистоти; бо хто тільки хоче винести сміття з дому свого, туди його відносить. [Суть: мовчить устами, марить умом, потурає помислам і захоплюється серцем, -усе це є тим гріховним сміттям, що його біси вкидають до душі]. (3,67)

¹⁸ В інших джерелах кінець цього вислову такий: у *Достопам'ятних розповідях*: «Одна тільки у нього спокуса - спокуса в серці»; в *Алфавітному Патерику*: «Очі сердечної уваги хай будуть скеровані до однієї мети».

¹⁹ *Келія* - відокремлене місце, де проживає монах, місце усамітнення.

²⁰ Піддашся, або сіни називались інколи зовнішньою келією, де монах переважно займався рукоділлям.

²¹ У монастирі св. Сави за годину перед Утреною вдаряють у клепало - і монахи по келіях б'ють призначені поклони: 1500 поясних і 150 доземних з Ісусовою молитвою.

е) Рукоділля і всяка інша праця

26. Тіло треба поневолювати й томити довготривалою працею. (3,60)
27. Працею у келії своїй - і серце твоє буде смиренне. (2,50)
28. Спонукуй себе до рукоділля - і вселиться в тебе страх Божий. (3,35)
29. Будь старанним у рукоділлі - й зійде на тебе страх Божий. (3,35)
30. Перебуваючи в келії, працею руками, але притому не залишай імени Господнього, а постійно май його у думці своїй, повчайся ним у серці своєму й хвали його устами своїми, промовляючи: «Господи Ісусе Христе, пошли мені поміч Твою» або: «Славлю Тебе, Ісусе Христе, Господи мій». (3, 28)

є) Їжа

31. Установи собі час для їди і споживай їжу для підкріплення тіла свого, а не для насолоди. (3,60)
32. Їж просту і дешеvu поживу. (2,83)
33. Споживай хліб свій безмовно й помірно; пильнуй, щоб сидів ти за столом скромно. (3,7)
34. Не їж досита. (1, 52)
35. Не будь жадібним і ласим до їжі, щоб не відновились у тобі попередні гріхи твої. (1,67)
36. У середу і п'ятницю не звільняй себе від посту, хіба через важку недугу. (1,21)
37. М'яса зовсім не їж. (1,20)
38. Не підходи до місця, де точать вино. (1,19)
39. На зібрання та гостини не спіши. (1,30)
40. Якщо прийдеш до якогось місця, де готують спільну трапезу²², спожий її та віддай подяку Богові. (1,35)
41. До трьох чарок вина не додавай четвертої, хіба під час якоїсь важкої хвороби²³. (3,23)
42. Не відразу простягай руку до того, що пропонується тобі. (1,68)
43. Якщо ти молодий, - не простягай руки своєї поперед інших, бо це нескромно. (1,79)

ж) Сон

44. Спи мало - і Янголи відвідають тебе. (1, 53)
45. Коли ти здоровий, - не здимай пояса свого. (3,22)
46. Коли лягаєш спати, - не тримай руки при тілі, щоб навіть несвідомо не згрішити. (3,21)

з) Одежа

47. Удень і вночі будь у каптурі та мантиї і в усій одежі своїй, як в'язень і затворник. (1,37)
48. Не носи одягу, яким міг би ти величатися і хвалитися. (1,43)
49. Одежу свою бережи, щоб у день суду не виявитися тобі нагим серед збору інших²⁴. (3,5)

и) Убогість

50. Не тримай нічого понад те, що тобі потрібне, ані не даруй більше від того, що можеш. (1, 12)
51. Убогість - це ніщо інше, як поміркованість у всьому, або такий стан, коли задовольняються малим. (2,49)
52. Люби наругу більше від пошани, скорботи тіла більше від спокою, а нестачу (потрібних) речей - більше від достатку. (2,52)

²² Коли хтось збирав усіх самітників і пригощав їх біля церкви.

²³ Це не в келії, а на спільних трапезах. Вино, звичайно, виноградне, домашнього виробу, невеликої кріпости.

²⁴ Цим повчається жити так, як зобов'язує одежа.

і) Церковне богослужіння²⁵

53. Церковні справи [доглядання церкви й богослужінь] слід доручити вірній і богобоязливій людині. (1,11)
54. Як тільки задзвонять, не лінуйся негайно йти до церкви. (3,9)
55. Не покидай богослужінь, аби не стало це тобі каменем спотикання і сіткою. (3,26)
56. У церкві ніколи не розмовляй. (1,25)
57. Не заходь до такої церкви, в якій збирається багато народу. (1, 28)
58. У церкві не ховай свого мерця [тобто не думай, як улаштувати життєві справи свої]. (1,29)

й) Взаємини

аа) Відносини з аввою, отцем духовним, старцями і тими, що досягнули поступу

59. Не приступай до жодного діла, яке б незначне воно не було, не порадившись з аввою [настоятелем] монастиря²⁶. (1, 32)
60. Перед аввою і вищими від себе не помножуй слів. (2,37)
61. Візьми собі до серця ось це: слухати отця свого, - тоді вселиться у тебе страх Божий. (3,38)
62. Досконалістю подвигу твого є послух; добре людині, якщо вона несе ярмо Господнє від молодости - служить і підкоряється. (2,92)
63. Не будь неслухняним, бо будеш знаядям і посудиною всього зла й неправди. (3,37)
64. Зі смиренністю та плачем проси отця свого, аби він навчив тебе того, чого ще не вмієш, - і не будеш засоромлений. (3,47)
65. Пам'ятай завжди про того, хто тебе навчає на спасіння, і від нього старайся пізнати животворні заповіді, тоді життя твоє буде згідне з волею Господа, як написано у блаженного апостола Павла: *Про це міркуй, будь увесь у цьому, щоб поступ твій усім був очевидний* (1 Тим. 4:15). (2,48)
66. Якщо ти щиро схилив шию під ярмо послуху, - то уважно слухай, що тобі говорять і потім добросовісно сповняй усе так, як від тебе вимагають. (2,53)
67. Не приховуй від отця гріха свого. (3,54)
68. Щодня навчайся добрих звичаїв від старших своїх. (1,31)
69. Духовних отців своїх шануй більше, ніж батьків тілесних, тому що вони займаються тобою ради Бога. (2,38)
70. Живи так, щоб отці монастиря, які тебе духовно породили, раділи славою твоєю у зборі Святих. (3,6)
71. Усіляко дбай про те, щоб благословення старців монастиря спочивало на тобі. (3,3)
72. Не всім відкривай помисли свої, а тільки тим, що можуть спасти душу твою. (1,41)
73. Не всім відкривай думки свої, щоб не бути спокусою братові своєму. (3,34)
74. До всіх май приятельський голос, але не всіх май за порадників. (2,69)

бб) Ставлення до всіх

75. Намагайся жити так, щоб усі люди тебе благословляли. (1,57)
76. Пожурися з братом твоїм і щиро співчувай йому. (2, 29)
77. Якщо хтось із братів дуже просить тебе про поміч, - працюй з ним увесь день. (3,21)
78. Приятелів наперед випробовуй життям і не зі всіма зближуйся, не всім довіряйся, тому що світ повний лукавства. Вибери собі одного брата, що боїться Господа, і з ним дружи як брат із братом. А найліпше - прилинь до Бога, як син до батька, бо всі люди впали в лукавство, за винятком небагатьох. Уся земля повна суєти, зла і скорбот. (2,70)

²⁵ Самітники жили в пустині розсіяно. На спільну молитву збирались вони до церкви, яка була повірена одному або декільком. Якось Макарій Великий, повертаючись у скит після відвідин святого Антонія, на питання братів, що їм заповідає великий авва, сказав: «Не добре, - повідав святий Антоній, - що в нас нема приношення, тобто Літургії». Тоді поспішили збудувати церкву. Це маленький взірєць того, як влаштовував життя самітників святий Антоній.

²⁶ Самітники жили осібно, але все їхнє роздібнене селище було щось одне і мало одного главу, як, наприклад, обидвох Макаріїв, Аммона в скиті, келіях і в Нітрії.

вв) Ставлення старших до молодих

79. Якщо перестав ти грішити, то в імені Господнім повчай тих, що зневажають те святе ім'я. І коли вони мертві й відпали від живого Бога, - постарайся, аби покинули мертві діла свої, оживотворилися й удостоїлися слави. (2,56)

80. Напоумляй [і виправляй] своїх [духовних] дітей нещадно, бо тобі докорятимуть за них, якщо вони виявляться осудженими на Страшному суді. (1,51)

81. Картай нещадно, але зі страхом Божим. З усіма поведься однаково. Незважаючи на особу, направляй її словами істини. (3,4)

82. Якщо котрийсь брат прийде до тебе й відкриє думки свої, - нікому їх не переказуй, але молися за себе і за нього, щоб вас обох спас Господь. (3,1)

83. Не відкидай того, хто шукає віри Христової. (1,40)

84. Хто не приймає настанов твоїх, - тому їх не кажи. (2,68)

85. Нічого не пропонуй комусь за правило, поки сам того не сповниш на ділі. (2,62)

86. Найпотворніше - заповідати іншому робити те, чого сам не робиш; бо з чужих діл ми не будемо мати ніякої користі. (2,66)

гг) Поводження з хворими

87. Встаючи вранці кожного дня, піклуйся про хворих, які у вас є. (1, 2)

88. Відвідувай хворих і прислугувий їм. (1,55)

89. Усе зайве, що можеш, роздай хворим монастиря. (1,12)

90. Якщо авва доручить тобі прислугувувати хворим, - служи їм від усього серця, щоб отримав ти подвійну нагороду від Бога [за послух, виконаний з любов'ю]. (2,42)

гг) Поводження з прочанами

91. Якщо прийде до тебе котрийсь брат, хоч і невчасно, прийми його з радістю, щоб віддав він подяку Богові й на тебе не прогнівався. (1, 8)

92. Коли прийде до тебе якийсь брат, упокори себе в усьому перед ним, покажи йому гостинність ради Господа і бійся вознестись гордістю. (2,42)

93. Обличчя твоє завжди повинно бути сумовите; хіба коли до тебе придуть брати-прочани, тоді хай вигляд твій буде радісний. (1, 74)

к) Взаємне поведження

94. Будь скромним у всіх ділах твоїх. (1, 77)

95. У поведінці та взаєминах з іншими людьми дотримуйся правила бідного жебрака: не величайся, коли бесідуєш, ані коли співаєш гімн чи похвальну пісню Богові. І коли зійдешся з братами, - слова твої нехай будуть щирими. (2,78)

96. З підлітком і юнаком не заводь розмови, а тим паче - дружби; і до спільноти таких не приймай, аби не дати місця дияволові. (1, 4)

97. З підлітком зовсім не розмовляй, бо стане це тобі каменем спотикання. (1,16)

98. Не бери за руку брата, що стоїть біля тебе, і не торкайся щік його (чи старший він, чи молодший від тебе). (3,22)

99. З усіх сил віддаляйся од людей, позбавлених розуму і поради. (2, 64)

100. Якщо любиш спокійне життя, - не входь у коло тих, для кого вся турбота - про марноту, а якщо випадково потрапиш у їхнє товариство, будь таким, якби тебе там не було. (2,71)

л) Про спілкування з братами

101. Не підвищуй голосу (завжди мовчи в келії), хіба тільки для молитов, приписаних уставом. (1, 44; 2,35)

102. Уникай пустомовства (загнуздуй уста).

103. Не будь багатомовним, щоб не віддалився од тебе Дух Божий. (2,23)

104. Преславне діло - зберігати мовчання. Наслідуй Господа, Який мовчав, незважаючи на сан Ірода. (2,57)

105. Коли зійдешся з вірними, радше слухай і збагай, що кажуть інші, та з готовістю виконуй

спасительне. Це буде набагато краще, ніж говорити самому. (2, 54)

106. Коли прийдеш до когось, - нехай страх Божий буде в серці твоєму, і стережи уста свої, щоб у мирі повернутися до келії своєї. (2,36)

107. Мудрий муж добре знає, як себе поводити, тому й не поспішає говорити, але зважає, де треба щось сказати, а де - слухати; навпаки, чоловік, ніколи не караний, зовсім не зберігає довірених йому таємниць. (2,67)

108. Не балакай занадто з братами; якщо ж будеш їх про щось питати, - то коротко й смиренно. (2,39)

109. Слова твої хай будуть солодкістю в напоумлення. Пам'ятай, що від слів - і слава, і приниження. (2,32)

110. Не говори роздратовано, але хай слова твої будуть мудрі й розсудливі, так само, як і мовчання твоє. Наслідуй премудрих отців наших, котрих і мовчання, і слова завжди були повні мудрости та розуму. (2,27)

111. Уста твої хай завжди слідуєть за розумом, бо слова без розуму є остюками й голками колючими. (2,61)

112. Уникай брехні, бо вона оджене від тебе страх Божий. (3,22)

113. Уста твої повинні завжди говорити тільки правду. (2,51)

114. Темою розмов твоїх хай буде добродійство Всевишнього Бога; тим станеш гідним удостоїтися від Нього, ще більших ласк. (2,57)

115. Не питай про лихі діла, але тікай від них якнайдалі. (2, 31)

116. Не заводь пустих розмов і до тих, що їх плетуть, не наставляй вух, аби не зачерпнула душа твоя від них зла. (2,56)

117. Ненавидь пусті бесіди про все, що від світу цього. (2,14)

118. Завжди утримуйся від жартів та забавних розмов. (2,65)

119. Не кричи й не говори голосно та швидко, бо написано: *В багатомовності гріха не бракуватиме; хто стримує язик, той розумний* (Прип. 10:19). (2,46)

120. Не будь упертим і не наполягай на слові своєму, щоб не ввійшло в тебе зло. (1,62)

121. Не клянися зовсім - ні в безсумнівній, ні тим більше - в сумнівній справі. (1,27)

м) Поводження поза келією

122. Якщо потрібно тобі піти до міста, - не йди сам. (1,17)

123. Коли подорожуєш, читай (псалми напам'ять) і роздумуй. (1,33)

124. Подорожуючи з братами, віддаляйся від них, щоб трохи зберегти мовчання. (1,75)

125. Ідучи дорогою, не розглядайся направо й наліво, а уважно роздумуй над псалмами та молися Богові в умі. Де б тобі не довелося побувати, з жителями того місця не братайся. (1, 76)

126. У натовп світських людей не вмшуйся; але й фарисея не наслідуй, що чинив усе напоказ. (1, 9)

127. Жінці заборони наблизитися до себе й не дозволяй, щоб вона ввійшла до твого житла [кімнати], бо слідом за нею іде буря помислів. (1,10)

128. З жінкою не їж і з підлітком не заводь дружби ніколи. (3,18)

129. Коли доведеться тобі десь ночувати, - не накривайся однією накидкою з кимось іншим. (1,80)

130. Не лягай на одну лежанку з молодшим від себе. (1,5)

131. Удвох не спить на одній ряднині, хіба примусить крайня нужда. Хоч би це був батько або брат твій, допускай то з великим страхом. (3, 19)

132. У монастирських гостинницях не засиджуйся. (1,26)

б) Устрій внутрішнього життя

а) Головне-ревність

133. Ревно набувай чесноти, щоб, інакше, не вселилося в тебе недбальство. (2,15)

134. Бійся охолодження божественної любови. (2,11)

135. Не повертай назад від добрих діл, до яких ти приступив. (2,10)

136. Не звертай з дороги усамітнення твого. (2, 13)

137. Не покидай трудитися задля чеснот, щоб не стати лінивим та недбалим і не згрішити в останню годину, але люби Господа до самого кінця - і одержиш милість. (2,97)

138. Як руїни поза містом служать звалищем Для смердючих гидот, так душа того, хто ліново і Мляво усамітнено живе, стає вмістилищем усіх пристрастей і гріховних нечистот. (1,69)

б) Правило життя - воля Божя в заповідях

139. Якщо ти доручив себе Богу, - зберігай заповіді Його, а що тобі велиться, - роби старанно, нічого не опускаючи; бо інакше не простяться тобі попередні гріхи твої; а якщо твердо постановиш сповняти все, то будь певним, що колишні гріхи твої вже прощені. (3,17)

140. Думки твої постійно повинні бути зайняті божественними заповідями, які намагайся сповняти всіма силами, не покидаючи жодної, щоб душа твоя не стала вмістилищем усіх нечистот. (3,3)

141. Якщо приступаєш до якогось діла і не вбачаєш на це волі Божої, - нізачо його не чини. (2,58)

в) Мета - слава Божя

142. Усіляко дбай про те, щоб прославлявся (через тебе) *Отець* твій, *що на небі* (Мт. 5:16). (1,50)

г) Пам'ять - будитель і піддержувач ревности аа) Про обіт і перший запал

143. Заради тлінних речей не відступай від Бога, але пригадай, що обіцяв ти, коли палав у тобі запал твій - угодити Богові. (2,98)

144. Старайся не забувати значення габіту твого, що в нього ти зодягнувся на початку; пам'ятай і про сльози покаяння твого, які ти тоді проливав, - і спішно відхились від думок недобрих, що підступно підкрадаються, аби втягнути тебе і в явні негідні діла. (2,99)

145. Постійно та щиро кайся, ні на одну хвилину не піддавайся недбалству чи лінивству. (3,46)

бб) Про зразкових ревнителів

146. Не бери прикладу з того, хто гірший від тебе, але з того, хто ліпший від тебе. (2,3)

147. Хай будуть тобі зразком і прикладом ті, що полюбили Господа усім серцем своїм і постійно намагаються угодити Йому добрими ділами. Не соромся просити в них уроків життя, бо вони досконалі в чеснотах. (2,19)

148. Не наслідуй тих, що турбуються про мирське, бо ні в чому не матимеш поступу, але змагайся з тими, що ради Господа поневірялись [і поневіряються] в горах та пустинях (Євр. 11:38), - аби зійшла на тебе сила згори. (2,20)

вв) Про обіцяні блага

149. Якщо будеш сповняти все, що заповідано тобі, то здобудеш спадкоємство, *яке око не бачило, й вухо не чуло, яке і на думку людині на спало* (1 Кор. 2:9). (2, 16)

150. Поки ще є час - уживай світло пізнання на те, щоб удостоїтись бути серед праведних. (2,19)

гг) Про смерть і суд

151. Пам'ятай, що юність твоя перейшла, сили вичерпались, а немочі зросли. Наближається вже час твого відходу, коли даси звіт Богові про всі діла свої. Знай також, що там ні брат не викупить брата, ні батько не визволить сина. (2,75)

152. Завжди пам'ятай про відхід з тіла і не випускай з гадки вічного засуду; якщо будеш так чинити, то повіки не згрішиш. (2,81)

153. Думай про себе й кажи: «Я не перебуду в цьому світі більше сьогоднішнього дня», - і ніколи не згрішиш перед Богом. (1, 66)

154. Кожного дня думай собі, що це єдиний день залишився тобі в цьому світі - і захорониш себе від гріхів. (3,48)

155. Келію свою перетвори у темницю, зберігаючи в думці, що все вже для тебе скінчене й ось-ось вдарить час відходу твого з цього світу. (2,76)

156. Пильнуй себе, щоб не бути відкинутим у будучому віці. Горі недбалим, бо наблизився їхній кінець і нема їм помічника, ні надії на спасіння. (2,95)

г) Благодатна поміч Божа, власні зусилля та подвиги - творці поступу

аа) Поміч неба, зумовлена молитвою

157. Господь наш Ісус Христос хай допоможе нам усе робити для Його слави. (1, кінець)

158. Передусім засилай безнастанну молитву і завжди дякуй Богові за все, що діється з тобою. (1,1)

159. Намагайся безперестанку молитися зі сльозами на очах, щоб змилосердився над тобою Господь і стер з тебе провину, тобто *стару людину*. (1, 70)

160. Не переставай проливати молитовні сльози - і Бог змилосердиться над тобою і зцілить усі хвороби душі твоєї. (3,69)

161. Якщо хочеш догодити Богові, - віддай себе Господу Ісусу Христу, і Він врятує тебе й охоронить. (2,72)

бб) Власні подвиги й зусилля

162. Подвизайся у праці, убогості, паломництві, нестатках і мовчанні. Усе це зробить тебе смиренним, а смиренність принесе тобі відпущення гріхів. Смиренність - у тому, щоб чоловік уважав себе грішником і думав, що нічого доброго не чинить перед Богом; аби докладав зусиль до мовчання і себе вважав за ніщо; не був упертим, наполягаючи на слові своєму; щоб відкладав волю свою, обличчя опускав додолу, смерть мав перед очима, брехні та пустих балачок остерігався; настоятелеві не заперечував, терпеливо зносив зневагу і примушував себе благодушно нести всілякі труднощі й скорботи. Постарайся, брате, зберігати ці правила, щоб не було безплідним життя твоє. (1,17)

163. Позбавмо спокою наше тіло і мало цінуймо це життя, - щоб жити у Бозі, Котрий у день Суду запитає нас, чи страждали ми ради Нього, чи терпіли спрагу й наготу, чи стогнали з глибини нашого серця, чи випробовували самих себе, чи гідні ми Бога. Отож докладаймо зусиль для скрухи й журби над гріхами, щоб знайти Бога. Знехтуймо тілом, аби спасти душі наші. (3, 14)

164. Вибери собі працю, і вона разом з постом, молитвою і чужанням визволить тебе від усіх нечистот, тому що праця рук очищує серце, а з чистоти серця душа приносить плід. (3,29)

165. Люби милосердя, одягнись у віру. Не дозволяй серцю своєму задумувати лихе, але примушуй його відплачувати добром за зло, шукай милосердя та спокою і змагай до всіх прекрасних діл. (2, 33)

д) Настрої душі, що зумовлюють поступ

аа) Перебування в Бозі зі страхом та ревністю і відвернення од гріха й світу

166. Душа твоя хай лине до Господа повсякчас, тіло ж нехай залишається на землі - як статуя і бовван. (2,59)

167. Стій завжди у правоті перед обличчям Господнім. (3,8)

168. Страх Божий постійно повинен бути перед нашими очима, також і пам'ять про смерть та відраза до світу й усього мирського. (2,13)

169. Вмирай кожного дня, щоб жити; бо хто боїться Бога, той житиме повіки. (2,96)

170. Чувай безнастанно, щоб не впасти у лінивість і недбальство. (2,95)

171. Зненавидь усе мирське і віддали його від себе - інакше воно віддалить тебе від Бога. (3, 70)

172. Ненавидь усе, що шкодить душі твоїй. (2,6)

бб) Терпеливість

173. Усе роби з терпеливістю - і Бог допоможе тобі в усіх ділах твоїх і в усьому, що б не сталося з тобою. (2,21)

174. Не будь слабодухом. (3,71)

175. Будь добрим у всьому, що робиш по волі Божій. (2,21)

176. Не сумуй через помисли, що нападають на тебе у келії. Знай, що Господь задля твого труду [ради Нього] не забуде про тебе. Так ітимеш вперед і благодать Божа допоможе тобі. (2, 18)

177. Мужність є нічим іншим, як твердістю в істині та протидією ворогам; коли не відступиш перед ними, - вони відступлять і більше не покажуться. (2,85)

вв) Сокрушення і плач

178. День і ніч уболівай над гріхами своїми. (1, 36)

179. Запали свічник свій оливою сліз. (1,38)

180. Неустанно плач над гріхами своїми, немовби мав ти мерця у келії своїй²⁷. (1,49)

181. Обличчя твоє завжди мусить бути сумовите, щоб вселився у тебе страх Божий. (1, 74)

182. Не вважай себе за щось велике, але постійно ридай над гріхами своїми. (3,30)

гг) Смиренність

183. Люби смиренність, і вона покриє усі гріхи твої. (1,61; 3,36)

184. Будь смиреним по всі дні життя твого і докладай зусиль до усього прекрасного. (2, 30)

185. Того, хто слабший від тебе в чеснотах, вважай рівним собі; рівного собі в чеснотах шануй як такого, що значно перевищує тебе в досконалості. (2,17)

186. Не заздри тому, хто йде вгору, але радше всіх людей вважай вищими від себе, - щоби з тобою був Сам Бог. (2,9)

187. Не ходи з гордими, але з покірними. (2,25)

188. Будь у всьому смиреним - у поставі, в одежі, в сидінні, у стоянні, в ході, у ліжку, в келії та в усій поведінці. (2,77)

189. Якщо почнуть тебе хвалити за діла твої, -не радій і не насолоджуйся тим; утаюй добрі діла свої, скільки можеш; не дозволяй кому-небудь говорити про них і всіляко старайся уникати людських похвал. (2, 79)

190. Бійся стати відомим через якесь діло своє. (2,5)

191. Якщо хтось докорятиме тобі справедливо за якийсь гріх, - впокори себе й отримаєш вінець. (2,43)

192. Привчи уста свої говорити кожному: «Прости мені» - і прийде до тебе смиренність. (1,64)

193. Звикни, щоб уста твої завжди кожному братові говорили: «Прости мені». Якщо постійно благодатимеш: «Прости мені», - то скоро здобудеш смиренність. (3,42)

194. Будь готовим на всякий осуд говорити: «Прости мені», тому що така смиренність нищить усі підступи ворога. (1,72)

195. Знай, що смиренність є нічим іншим, як усіх людей вважати кращими від себе. Пам'ятай, що ти винен у багатьох гріхах; голову свою тримай похиленою додолу, а язик твій нехай завжди буде

140 *Св. Антоній Великий* готовий казати тому, хто образить тебе: «Прости мені, владико мій!» Постійною ж темою твого роздумування нехай буде смерть. (3,49)

196. Люби працю, підкоряйся усім, уста свої тримай замкненими - і досягнеш смиренности. Смиренність же принесе відпущення всіх гріхів твоїх. (3,72)

197. Передусім не вважай себе «чимось великим», бо лише так зродиться у тобі смиренність; смиренність же породить науку [досвідченість і здорове думання]; наука зродить віру, віра породить надію, надія зродить любов, любов породить покору, а покора - незмінну постійність [непохитність у доброму]. (2,1)

е) Подвиги боротьби з гріхом

аа) Боротьба з помислами

198. Далеко відганяй од себе злі помисли, віддаючи себе Богові. (3,33)

199. Не за кожним помислом своїм слідує. (3, 7)

200. Помисли і бажання свої не здійснюй. (3,51)

201. Не дозволяй умові своєму копірватися в колишніх гріхах, щоб вони не відновились у тобі. (1,60)

202. Не повертайся в умі своєму до гріхів, які ти колись вчинив, щоб вони знову не постали в тобі. Будь певний, що вони прощені тобі тоді, коли ти передав себе Богові в покуті, й нітрохи в цьому

²⁷ Інакше: «Як плаче той, у кого в хаті є померлий».

не сумнівайся. (3,40)

203. Про задоволення і втіхи, яким ти віддавався під час свого недбальства, не згадує, і розмов про них не заводь, кажучи: «Я це вчинив або те порушив», - бо це може стати тобі каменем спотикання. (3,43)

204. Про пристрасті, яким ти віддавався у світі, зовсім не згадує, аби не збудити похитливості, яка б знову викликала в тобі спокуси. (3, 46)

бб) Боротьба з різними поганими бажаннями

205. Апостол Йоан усі людські похоті звів до трьох головних, кажучи: *Все, що у світі, - пожадливість тіла, пожадливість очей і гордіня життя* (1 Йоан 2:16). Пожадливість тіла є насичення черева багатьма різноманітними стравами, за якими слідує тілесна розпуста. Пожадливість очей ідолом своїм має матеріяльні блага, володіючи якими око або звеличується, або вкладає в серце нечисті образи. Гордість - це мирська любов до гучної слави [висока думка про себе, самохвала і жадоба хвали від інших], котра засідає в головах наших через суєтне марнославство та будь-яку проминаючу марноту. (2,89)

206. Тікай від прив'язаності до майна і непослуху, але передусім - від об'їдання, щоб не заплутатися тобі в тенетах власних похотей, бо вони проганяють страх Божий з серця і сором з обличчя. Свого любителя передають низьким і безсоромним ділам та відчужують від Бога. (3,58)

207. Відкинь від себе гнівливість і зодягнися в лагідність, вирви геть розбещене око й заміни його на просте [дитяче, чисте]. (2,2)

208. Утікай від гніву і хорони себе від похоти, а також від усіляких гріховних пожадань. (2,88)

вв) Боротьба з насолодами

209. Людина, що любить насолоди [тільки приємного шукає], до жодного діла непридатна. (2,74)

210. Не будь любителем насолод, бо таких не вислуховує Господь. (2,74)

211. Тіло і втіхи його ненавидь, тому що вони повні зла. (3,52)

212. Плоть свою виснажи так, щоб вона була подібною до тієї, що лежить на ложі хвороби. (3,62)

гг) Боротьба з гнівом і його породженнями

213. Якщо нападе на тебе гнів, поспішно відганяй його подалі від себе - і будеш радіти по всі дні життя твого. (2,84)

214. Ніколи ні на кого не гнівайся і всім прощай. (3,31)

215. Якщо хтось несправедливо докорятиме тобі, - не гарячкуй. (3,53)

216. Будь мудрий, і уста тих, що погано говорять про тебе, загороджуй мовчанням. (2,86)

217. Не зважай на те, що хтось погано відзивається про тебе, бо це одна з хитростей ворогів наших, якою вони перешкоджають людині пізнати правду. (2,87)

218. Не будь скорий до гніву і не тримай зла на того, хто довів тебе до гніву. (3,55)

219. Якщо зазнаєш зневаги, не май неприязні до зневажника свого, але скажи: «Я гідний того, щоб усі брати гордували мною». (2,40)

220. Не нарікай і нікого не зневажай. (2,8)

221. Не віддячуй злом за зло, ні образою на образу, бо завданям тобі злом чи образою упокоряє тебе Сам Господь, коли бачить, що ти не упокоряєш себе. (2,45)

222. І молоді, і старі нехай моляться, щоб не підпасти їм під тиранію і гнів. (2,84)

223. Хто наставляє другу щокую тому, що його вдарив, той повний ласки у нарузі своїй. Господь наш Ісус Христос ніколи не покине такої людини, бо Він благий і спішить на поміч душам, які терплять ради Нього і шукають Його, дає їм силу і кріпость, поки вони не утвердяться в спокою [від пристрастей]. Отож радій, коли приходять скорботи і збентеження, бо за ними зріють солодкі плоди. (2,93)

224. Не бійся наруги від людей. (2,4)

гг) Боротьба з осудженням

225. Якщо побачиш, що котрийсь брат згрішив, не стався до нього з погордою, не відвертайся

од нього і не осуджуй його, бо інакше сам потрапиш до рук ворогів твоїх. (1,59)

226. Не чини нікому зла и нікого не осуджуй. (2,24)

227. Не підставляй вуха свого, щоб почути погане про інших, але люби всіх людей - і будеш жити. (2,44)

228. Не осуджуй нікого, бо в осуді - твоє падіння. (2,80)

229. Не докоряй братові своєму, хоч би порушив він усі заповіді, інакше й сам упадеш до рук ворогів своїх. (3,39)

230. Не осуджуй нікого зі смертних, щоби Бог не погордив молитвами твоїми. (3,64)

231. Нікому ніколи не зауважуй його недоліків. (1,23)

232. Нікому не докоряй за його немочі. (1,47)

дд) Боротьба з пихою і зарозумілістю

233. Коли твориш милостиню, не виставляй цього на показ. (1,34)

234. Якщо духовно подвизаєшся, не хвалися цим. (1,39)

235. Про добре діло, яке маєш намір вчинити, не кажи нікому наперед, але спершу зроби його. (1, 48)

236. Коли сповниш якісь діла чеснот, не мудруй високо про себе і не кажи: «Я те і те вчинив», бо якщо будеш так робити, - не будеш розумним. (2,65)

237. Не будь славолюбним і в серці своєму не хвалися, кажучи: «Я досягнув поступу в тому і тому». Помисли такі пашать пихою, і хто ними сповнений, той став житлом нечистих духів. (3,59)

ее) Боротьба з чоловікоугодництвом і лицемірством

238. Не відрікайся від волі Божої, щоб сповнити волю людей. (2,7)

239. Заповіді Божі не порушуй заради дружби людської. (3,24)

240. Не будь лицеміром або підлесником, тим більше брехуном. (2,26)

241. Не тільки перед людьми видавайся праведним, але сам перед собою будь розумний, лагідний, благодушний, терпеливий, ревний, чоловіколюбний. (2,28)

ее) Боротьба з гордістю

242. Не величайся ділами своїми. (1, 73)

243. Не звеличуйся у гордості і не хвалися. (2,46)

244. Гордість далеко прожени від себе; ближнього ж твого і всіх людей вважай ліпшими від себе. (3,53)

245. Нема більшого нещастя, як спричинити комусь скорботу і звеличуватися над іншими. (2,60)

246. Не вважай себе мудрим, бо гордістю вознесеться душа твоя - і впадеш до рук ворогів твоїх. (1,63)

247. Не вважай себе мудрим і всезнаючим [не кажи: «Сам знаю, сам вмію зробити»], бо пропаде труд твій і виявиться, що корабель твій даремно плив дотепер. (3,41)

Закінчення

248. Хто не буде сповняти усього приписаного, той спонукує Бога до гніву. Я, Антоній, кажу тобі істину. Отож прихили вухо твоє до слів моїх і заховай їх у серці своєму та знай, що цими заповідями я передаю тебе Творцеві. Якщо ти збережеш їх, -будеш радіти з усіма Ангелами, а всіх злих духів переможеш. Ходи, отже, у цих заповідях - і Бог буде з тобою, Ангели Господні носитимуть тебе; душа твоя наповниться благовонними пахощами Святих, а обличчя твоє засяє світлом блаженних, і ти станеш святилищем Богові, як і всі Святі, і зустрінеш, врешті, Господа з веселістю й радістю, і почуєш голос Його: *Гаразд, слуго добрий і вірний. У малому ти був вірний, поставлю тебе над великим, увійди в радість твого пана* (Мт. 25:21). (3,77)

249. Не порушуй жодної з цих настанов - і Господь наш Ісус Христос обдарує тебе спокоєм та звершить у світі діло, до якого ти приступив. Наші отці й ті, що їх наслідували, стали досконалими через це. (2,22)

250. Якщо до сказаного захочеш додати ще якісь добрі діла, - додай, безнастанно возсилаючи

благодарення Господу нашому Ісусу Христу. (3, 22)

251. Кожну ніч сльозами скроплюй ложе своє та упокорюй себе перед Христом Господом, щоб стер Він гріхи твої і знову відновив тебе, поміг творити добрі діла і дарував у спадкоємство вічне Царство Своє. Нехай єдиному Господу буде хвала, честь, слава і поклоніння з преблагим Отцем і Святим Духом нині, повсякчас і навіки-віків. Амінь! (2, 100)

4

Вислови

святого Антонія Великого і розповіді про них²⁸

1. Про відречення од світу

1. Хто хоче досягти поступу в монашестві, тому треба цілком відректися од світу, покинути справді всі блага житейські, відкинувши всяку пристрасність до речей. Цю істину наочно пояснив святий Антоній одному братові, котрий, зрікшись світу та роздавши бідним усе, що мав, залишив собі якусь децицю на випадок нужди. Старець, поглянувши на нього, відчув його внутрішній стан і мовив: «Якщо бажаєш бути монахом, іди до селища, купи м'яса, розріж його на тонкі шматки і, скинувши одяг, обвішай ними руки й плечі і тоді приходь сюди». Брат зробив усе так, як наказав йому старець. І ось собаки, птиці й шершні накинулись на нього та зранили все тіло його. Коли він знов прийшов до старця, той спитав його, чи зробив він, що було йому наказано; брат же, жалючись, показав рани свої. Тоді святий Антоній сказав йому: «Так буває з тим, хто, покидаючи світ, залишає собі хоча б щось із майна: демони покривають його ранами, і він, змучений, упаде в борні». (*Достопам'ятні розповіді*, 20; *Грецька патрологія*, т. 40, с. 1099)

2. Цієї теми стосується і наступне оповідання, записане Касіяном. Прийшов до святого Антонія чоловік, котрий вважав, що для побожного життя нема ніякої потреби покидати світ. Потвердив це так: «Більші заслуги збирає той, хто подвизається в місті або селищі, сповняючи все, щоб досягнути духовну досконалість». Святий Антоній спитав його: «Де і як ти живеш?». Той відповів: «Живу в хаті батьків, які забезпечують мене всім необхідним. Це звільняє мене від житейських турбот і старань, а я безупинно читаю і молюся, тож дух мій не турбується чимось стороннім». Святий Антоній питає його знову: «Скажи мені, сину мій, чи уболіваєш ти з рідними своїми в їхньому горі; чи радієш в їхніх радощах?» Той потвердив. Тоді старець мовить йому: «Знай, що і в будучому віці будеш поділяти участь з тими, з ким у цьому житті зазнаєш радости чи горя. І не тільки тим шкідливий для тебе вибраний спосіб життя, що через майже щоденну переміну життєвих обставин занурює ум твій у безперервні думки про земне; але й тим, що позбавляє тебе того плоду, який одержав би ти, коли б сам працею рук своїх заробляв хліб свій за прикладом апостола Павла, котрий і серед трудів проповідування *Євангелії* здобував потрібне для життя і собі, й тим, що були з ним, своїми руками. Про це він так пише до ефесян: *Ви самі знаєте, що моїм потребам і тих, які зі мною, служили оці руки* (Ді. 20:34). Робив він це для того, щоб нас повчити і дати нам приклад: *Ми ж безладдя поміж вами не коїли, ані не їли ні в кого дармо хліб, а вдень і вночі тяжко та гірко працювали, щоб не утруднювати з вас нікого. Не тому, що не маємо на це права, а тому, щоб дати вам себе за зразок, щоб ви нас наслідували* (2 Сол. 3:7-9). Ось чому й ми, маючи можливість користати з помочі рідних, вважаємо за краще утримувати себе самотужки в поті чола. Охоче вибрали б ми твоє, якби це було кориснішим. Крім того, знай: коли ти, будучи здоровим, живеш чужим коштом, то поїдаєш те, що мало б належати бідним і немічним».

2. Загальні відповіді на питання: що ж робити?

Хто покинув світ, той вступає в цілком нове життя, яке, звичайно, хоч і не зовсім незнайоме для нього, однак мимоволі викликає питання: що тепер робити і як потрібно жити? До святого Антонія не раз зверталися з таким питанням, і ось відповіді його:

²⁸ Ці вислови і розповіді переважно поміщені в *Достопам'ятних розповідях*, а також у *Добротолібії* та *Алфавітному Патерику*. Ще інші подає святий Касіян; декілька з них взято зі збірників батьківських повчань. Тут вони подані в порядку, подібному до попередніх правил. Починаються розповідями, що стосуються відречення од світу і початку подвижництва, потім йдуть усі інші вислови та розповіді - за порядком усамітненого життя.

3. Питав його про це авва Павло, і відповів йому святий Антоній: «Не уповай на праведність свою; широко кайся за колишні гріхи; приборкуй уста, серце і живіт». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1093; *Достопам. розп.* 6)

4. Ось що мовив про це авві Пімену: «Найславніше діло, на яке спроможен чоловік, - це сповідати гріхи свої перед Богом і старцями, осуджувати самого себе і боротися з кожною спокусою аж до останнього віддиху». (*Грецька патр.*, с. 1084; *Достопам. розп.* 4)

5. Інший хтось питав Антонія: «Що мені робити, аби угодити Богові?». Святий відповів: «Де б ти не був, завжди май Бога перед очима своїми; що б ти не робив, май на те свідчення в *Писанні*; не скоро відходи з того місця, де живеш. Зберігай ці три заповіді — і спасешся». (*Грецька патр.*, с. 1083; *Достопам. розп.* 3)

6. Ще одного учня повчав він: «Май огиду до живота свого, до потреб віку цього, до похоти злої та чести людської. Живи так, якби тебе в цьому світі не було, - і знайдеш спокій». (*Лат. патр.*, Т. 73, С. 1049)

7. Пише святий Атанасій, що авва Антоній так навчав братів, які приходили до нього: «Завжди майте страх перед очима своїми, пам'ятайте про Того, хто умертвляє і все оживляє. Зненавидьте світ і все, що в ньому; знелюбіть усіляке заспокоєння тілесне; відречіться життя цього, щоб жити для Бога; пам'ятайте про те, що обіцяли ви Богу, бо Він зажадає звіту від вас у день Суду. Будьте голодні та спрагли, не дбайте про одяг; чувайте, плачте, ридайте, зітхайте в серці своєму, перевіряйте себе, чи гідні ви Бога; нехтуйте тілом, аби спасти вам душі ваші». (*Достопам. розп.* 33 і в *Життєписі*)

8. Подібний детальний опис того, що треба робити монахові, наводить святий Касіян. «Здавна відоме чудове наставлення блаженного Антонія: Монах, прямуючи до вищої досконалості, не повинен обмежуватися наслідуванням одного з отців, який досягнув поступу, тому що в жодному з них не можна знайти всіх чеснот у досконалості. Бо один прикрашений видінням; інший - здоровою розсудливістю; ще інший - твердим непохитним терпінням; хтось відзначається смиренням, той - стриманістю, цей - благодатною простотою серця; той перевищує інших великодушністю, а цей - милосердям; той - чуванням, а цей - мовчанням чи працелюбністю. Тому монах, що бажає набути духовних стільників меду, повинен - подібно до мудрої бджоли - всяку чесноту переймати від того, хто найбільше запізнаний з нею, і складати її до посудини серця свого, не звертаючи уваги на те, чого нема у кого, але приглядатися до тієї чесноти, якою хто відзначається (і прагнути набути її собі)». (*Повчання*, с. V. 1.4)

3. Сила, що спонукує до подвигів і піддержує в них

Якщо б перерахувати все вказане, виявиться достатньо широке поле для подвигів. Виникає питання: яка сила спонукує і підтримує подвижника в його трудах? Тією силою є ревність про спасіння, що ради слави імени Божого готова на все. Коли є ця ревність, - у монаха всі подвиги в русі. Нема її - все зупинилось.

9. Одного разу брат, що не мав цієї ревності, прийшов до святого Антонія і просив його помолитися за нього. Великий старець відповів йому: «Ні я, ні Бог не змилується над тобою, якщо ти сам не будеш дбати про себе і молитися Богу». (*Достопам. розп.* 16)

10. Святий Антоній радив постійно пам'ятати про Бога та бути бадьорим, бо це велика чеснота, коли хтось ціле своє життя неослабно працює для Господа і до останнього віддиху стоїть на сторожі проти підступів спокусника. (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1083)

11. Авва Антоній заохочував братів не поступатися собі ні в чому, але завжди з терпеливістю оберігати той самий дух ревності, кажучи: «Монах, який декілька днів подвизається, а потім робить собі поступку, знову подвизається і знову занедбує, - усе одно, що нічого не робить, і ніколи не досягне він досконалості життя через брак витривалої ревності й терпіння». (*Лат. патр.*, т. 73, с. 1049)

12. Того, хто шукає полегшення, Антоній назвав людиною, що не розуміє свого вибору і своєї мети; непоступування монахів вбачав у лінивстві до трудів. Відтак казав: «Ми не осягаємо поступу не тому, що не знаємо свого вибору або не розуміємо, чого вимагає діло, до якого приступаємо, але тому, що бажаємо набути чесноти без труду. Тим-то, коли спаде на нас спокуса в одному місці, переходимо на інше, гадаючи, що є десь місце, де б не було диявола. Та хто пізнав, що таке боротьба, той не дає собі послаблення, але постійно воює з Божою поміччю». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1093)

13. Чудове на цю тему слово Антонія до тих, що одного не хочуть робити, а іншого - не можуть. Прийшли якось брати до святого Антонія і кажуть йому: «Настанови нас, як спастися». Старець відповів їм: «Ви чули *Писання*? Цього досить для вас». Але вони сказали: «Ми і від тебе, отче, бажаємо щось почути». Тоді старець мовив їм: «У Євангелії написано: *Хто вдарить тебе в праву щоку, настав йому і ліву* (Мт. 5:39). Брати кажуть йому: «Ми не можемо цього допустити». Старець тоді порадив: «Якщо ви не можете підставити другу щоку, то бодай зносите удари в одну». - «І цього не можемо», - відповіли ті. «Якщо і цього не можете, - промовив старець, - тоді хоча б не віддавайте ударом на удар». Браття відповіли йому: «І цього не можемо». Тоді святий Антоній сказав учневі своєму: «Дай їм попоїсти: вони хворі. - Якщо ви цього не можете, а того не бажаєте, то чим я вам зараджу? Треба молитися (вам самим або іншим за вас), щоби пробудився у вас дух ревности - моральна енергія». (*Достопам. розп. 19*)

4. Керівники ревности

Ревність буває іноді сліпою і може бути незгідною з метою нашого життя. Тому її потрібно спрямовувати в потрібне русло. Хто це може робити -управляти ревністю? За святим Антонієм це: наша розсудливість і порада досвідчених.

а) Наша розсудливість

14. Зійшлися раз отці до святого Антонія, щоб пізнати, котра чеснота є найдосконалішою з усіх та охороняла б монаха від усіх напастей ворожих. Кожний авва висловив своє. Один похвалив піст і чужання, тому що вони упорядковують помисли, витончують ум і наближають людину до Бога. Інший більше хвалив убозтво і погорду земними речами, бо через це ум стає спокійнішим, чистішим і вільнішим від мирських турбот, а, значить, ближчим до Бога; хтось надавав перевагу над усіма чеснотами милосердю, оскільки Господь скаже милосердним: *Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготоване вам від сотворення світу* (Мт. 25:34); дехто твердив щось інше. Але святий Антоній сказав: «Усі чесноти, що їх ви згадували, спасенні та вкрай потрібні тим, які шукають Бога і всіляко бажають наблизитися до Нього. Проте знаємо, як багато було таких, що виснажили тіла свої надмірним постом, чужанням; віддалилися у пустиню, де старанно і ревно працювали, любили убозтво, зовсім не дбали про житейське, не залишали собі навіть необхідного на один день, але все, що мали, роздавали бідним, - і все ж після усього того вони, бувало, схилилися до зла й падали і, втративши плід усіх тих чеснот, ставали вартими засудження. Причина цього - в тому, що не мали вони *чесноти розсудливості* та доброго розуму. Бо розсудливість є чеснотою, яка вчить і скеровує людину йти рівною дорогою, не відхиляючись на роздоріжжі. Якщо ми підемо царським шляхом, то ніколи не зведуть нас зрадники наші: ні праворуч - до надмірної стриманості, ні ліворуч -до недбальства, зарозумілосте й лінивства. Розсудливість є оком душі, її світильником, як око є світильником тіла. Отож, якщо око те буде світле, то й ціле тіло (наших діянь) буде світле; якщо ж око це буде темне, то й усе тіло буде темне, - сказав Господь у святім *Євангелії* (Мт. 6:22-23). Розсудливістю людина переглядає бажання, слова й діла свої та відступає від усіх тих, що віддаляють її від Бога. Розсудливістю вона розбиває усі спрямовані проти неї підступи ворога, чітко розрізняючи, що - добре, а що — зле». (*Грецька патр., т. 40, с. 1096; Достопам. розп. 8*)

15. На те ж саме вказує і такий вислів: «Коваль, узявши шмат заліза, наперед думає, що йому з нього зробити: косу, меч чи сокиру? Так і ми: спочатку мусимо розважити, до якої чесноти нам приступити, щоб не трудитися марно». (*Достопам. розп. 35*)

Найзручніше, звичайно, керуватися своєю розсудливістю (якщо б її завжди на все і в усіх вистачало). Оскільки ж не так воно є, то найвірнішим та найбезпечнішим керівництвом є порада досвідчених.

б) Порада досвідчених

16. Щодо цього св. Антоній мовить: «Я знаю монахів, які після багатьох трудів упали й піддалися безумству, бо понадіялись на діла свої і знехтували заповідь Того, Котрий сказав: *Спитай у батька, й він звістує тобі* (Втор. 32:7). (*Достопам. розп. 37*)

17. Святе Писання каже: *Де немає розумного управління, народ занепадає* (Прип. 11:14),

заповідаючи нічого не робити без поради. Навіть не дозволяє без поради пити духовного пиття, яке веселить серце людини, навчаючи: *Без поради нічого не чини*, і: «З порадою пий вино». Людина, яка щось робить без поради, схожа на сад без огорожі, до якого хто захоче - входить і розкрадає скарби його. (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1098)

18. Святий Антоній вважав настільки спасительним ділом питати інших, що навіть сам - учитель всіх - радився зі своїм учнем, якому довіряв, і як той сказав - так і чинив. Коли авва Антоній одержав від імператора Константина письмове запрошення прибути до Царгороду, то звернувся до Павла Препростого з питанням: «Чи йти мені?». І коли той сказав: «Якщо підеш, - будеш Антонієм, якщо не підеш, - будеш аввою Антонієм» (чим не схвалювалась така подорож), - то спокійно лишився на місці. (*Достопам. розп.* 32)

19. Так і всім іншим радив робити, кажучи: «Монах повинен питати старців про кожний крок, що робить у келії своїй, і про кожну краплю води, яку випиває. Я знаю деяких монахів, які упали тому, що думали без поради старців угодити Богові». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1082; *Достопам. розп.* 38)

20. Святий Антоній не радив покладатися на свій розум. Чи не тому похвалив він авву Йосифа, який на одне питання з *Письма* сказав: «Не знаю», - чим, окрім смирення, висловив і недовіру своєму розуму? А було це так:

Прийшли до святого Антонія старці, а з ними був і авва Йосиф. Антоній, бажаючи випробувати їх, запропонував їм вислів із *Писання* й почав питати кожного, починаючи від наймолодшого, що означає цей вислів. Кожний говорив, як розумів, але старець кожному відповідав: «Ні, не так зрозумів ти». Після всіх питає авву Йосифа: «А ти що скажеш про цей вислів?» «Не знаю», - відповів Йосиф. Антоній мовив: «Авва Йосиф потрапив на путь, коли сказав: «Не знаю». (*Достопам. розп.* 17)

21. Проте святий Антоній не радив довіряти іншим беззастережно. Треба наперед переконатися у правильності міркування та досвідченості старця, а тоді вже вірити його слову й незаперечно сповняти його поради. Ознакою, за якою можна це розпізнати, є узгодженість слова старця зі словом *Божим*. Треба зважати, казав Антоній, на те, що наказується. Якщо хтось вкаже тобі щось таке, що згідне із заповідями нашого Господа, - прийми це зі смиренням та намагайся зберігати, щоби сповнилося і на тобі слово Апостола: *Коріться один одному у Христовім острасі* (Гал. 5:13; Еф. 5:21). Навпаки, якщо хтось накаже тобі щось протилежне божественним заповідям, то скажи тому, хто дає наставлення: *Чи воно справедливо перед Богом вас більше слухати, ніж Бога?* (Ді. 4:19). *Годиться слухати більше Бога, ніж людей* (Ді. 5:29). Будемо також пам'ятати про слово Господа: *Мої вівці знають Мій голос і не підуть за чужим, бо не знають голосу чужих* (Йоан 10:5). Подібно і блаженний Павло переконує: *Та коли б чи ми самі, чи Ангели з неба проповідували вам іншу (Євангелію), більше за те, ніж ми вам проповідували були, нехай буде анатема!* (Гал. 1:8). (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1083)

Привід до обмеження, ймовірно, дали аріяни, які потягали до себе інших під виглядом побожності, а потім напоювали їх отрутою своєї хибної науки. А, може, послужило причиною і те, що деякі недосвідчені брались керувати іншими. Тоді Антоній мав звичай казати: «Давні отці віддалялись у пустиню і там, багатьма трудами вилікувавши душі свої, зрозуміли, як треба лікувати інших. Тому, повернувшись, ставали лікарями - рятівниками людей. Ми ж перше, ніж оздоровимось самі, беремо на себе турботу про інших; ось чому вертається до нас попередня неміч і останні турботи стають для нас гірші від перших. Тому й стосується нас слово: *Лікарю, вилікуй себе самого наперед* (Лк. 4:23). (*Лат. патр.*, т. 73, с. 1053)

5. Чим будувати ревність?

У людині ніщо не є постійним. Так і ревність, то полум'яніє, то згасає, і тоді треба її розігрівати, щоб зовсім не погасла. Чим і як? *По-перше*: пам'яттю про смерть. Святий Антоній постійно твердив всім закарбувати в умі й серці, що цей день, який ми проживаємо, є останній.

22. *По-друге*: роздумами про те, що буде після смерті. Щоб утвердити в душах учнів своїх цю думку, він розповідав їм, що йому самому було відкрите, - як описує про це Атанасій Великий у життєписі святого Антонія:

Одного разу, перед споживанням їжі, близько 9-го Часу, вставши помолитися, святий Антоній відчув, що ум його в захваті та, що найдивніше, - побачив сам себе нібито ззовні себе: як хтось

підносив його в повітрі, де якісь похмурі й страшні обличчя пробували перепинити йому шлях до сходження. Провідники Антонія опирались їм, але ті вимагали звіту, чи не підпав він коли-небудь в чомусь їхній владі. Коли ж хотіли вести обрахунок від самого народження святого Антонія, то провідники його заперечили, кажучи: «Що було від народження, те згладив Господь, коли він склав монаший обіт; ведіть обрахунок з того часу, як став він монахом і дав обіт Богу». Але оскаржувачі ні в чому не могли викрити його, тому відступили, і шлях до сходження Антонієві став вільним. Після цього Святий відчув, що знову повертається до свого попереднього стану. Та він уже забув про їжу і решту того дня й ночі провів у зітханнях та молитвах, дивуючись, як багато є ворогів, з якими треба боротися людині, і з якими труднощами мусить вона проходити до небес. Тоді прийшли йому на пам'ять слова апостола Павла *про владу князя повітря* (Еф. 2:2). Бо ворог має в повітрі владу боротися з тими, що через нього проходять, стараючись перепинити їм шлях. Тому найбільше і радив Апостол *надягнути повну зброю Божу, щоб за лихої години могли дати опір і, перемагаючи все, міцно встоятися* (Еф. 6:13), і *щоб супротивник осоромився, неспроможний нічого злого проти нас сказати* (Тит. 2:8).

23. Якось святий Антоній бесідував з братами про стан душі та місце її перебування по смерті. А вночі поклик почув згори: «Встань, вийди і подивися». Антоній послухав, бо знав, Хто йому наказує. Поглянувши вгору, побачив страшного й потворного велетня, що торкався головою хмар. А з землі підіймалися якісь пернаті. Одним із них велетень перепиняв путь, а інші, минаючи його, вільно підносилися вгору. На останніх скреготів той зубами, а першим радів. Невидимий голос сказав: «Антонію, зрозумій бачене». Тоді відкрився йому ум, і він пізнав, що це є перехід душ від землі до неба. Цей велетень - наш споконвічний ворог, який затримує недбалих і підмовлених ним, забороняючи їм іти далі, а ревних, що його не слухають, - не може затримати, і вони проходять понад нього. Таке видіння святий Антоній сприйняв як напоумлення собі, відтоді ще більше подвизаючись та опираючись усьому ворожому. Також будив ревність до чистоти життя в інших людях, оповідаючи їм про це видіння.

Авва Кроній казав, що раз святий Антоній говорив про це видіння перед великим зібранням. Притому, доповнив, що святий Антоній перед тим видінням цілий рік молився, аби було йому відкрито, що чекає душі праведних і грішних після смерті. У велетня руки були простягнені аж до неба, а під ним лежало величезне озеро, як море, до якого падали птиці, котрих він ударяв рукою (*Лавсайк, розд. 24*). З латинського *Патерика* відомо, що пернаті тільки тоді зазнавали удару велетня і падали в озеро, коли не мали сили піднятися понад його руки; а котрі злітали вище від його рук і голови, на тих він тільки скреготів зубами. Вони ж злітали на небо, де їх приймали Ангели. (*Лат. патр., т. 73, с. 1044*)

24. Яким збудливим страхом сповнялися душі, почувши про це! Але ось і відрadne видіння, що зроджує ревність *упованням* на світлий стан, описане святим Атанасієм. Це видіння про святого Аммона, учні, приятеля та співбесідника святого Антонія.

Сидів якось святий Антоній на горі, поглянув на небо й бачить, як хтось вогненною смугою підноситься в повітрі до неба, а з висот сходить йому назустріч сонм радісних ангельських хорів. Дивуючись з того, Святий почав молитися, щоб Господь зволив відкрити йому, що це означає. І почув голос: «Це душа Аммона, нітрійського монаха, який до старости прожив у строгому подвижництві». Аммон бував у святого Антонія, а святий Антоній - у нього. Відстань від Нітрійських гір до гори святого Антонія - тринадцять днів ходьби (шістсот п'ятдесят верст). Коли брати, які були при святому Антонієві, спитали, що його так вразило, він відповів: помер Аммон. Коли через місяць прийшли брати з Нітрії, то всі дізналися, що Аммон помер того самого дня і години, коли старець бачив, як душа його підносилась на небо.

25. Не менше прожене лінивство та збудить енергію видіння, про яке оповідав сам Антоній. «Молив я Бога, - свідчить він, - аби показав мені покров, який захищає монаха. І бачив я ченця, оточеного вогненними лампадами, і сила Ангелів хоронила його, як зіницю ока, захищаючи мечами своїми. Тоді зітхнув я і сказав: «Ось що дано монахові!». Але незважаючи на це, диявол все ж перемагає його, і він падає. І зійшов до мене голос від Господа милосердного: «Нікого не може подолати диявол: він не має більше ніякої сили, відколи Я у людському тілі прийшов і розтрошив владу його. Але людина сама падає, коли віддається недбальству і потурає похотям та пристрастям своїм». Я спитав, чи кожному монахові дається такий покров? І мені було показано безліч монахів

під таким захистом. Тоді я заволав: «Блаженний рід людський, а особливо воїнство монаше, що має Господа, такого милосердного і чоловіколюбного!». Будемо ж дбати про спасіння своє і, прогнавши всяке недбальство, старанно трудитися, щоб удостоїтись нам Царства Небесного благодаттю Господа нашого Ісуса Христа». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1083)

26. Іншим разом святий Антоній відкрив учням своїм, як від браку ревности ослабне монашество і померкне слава його. Деякі Антонієві учні, бачачи незліченну кількість монахів у пустині, прикрашених славними чеснотами, що з ревним запалом дбали про поступ у святому усамітненому житті, питали свого авву: «Отче! Чи довго триватиме жар ревности і любов до усамітнення, убогства, покори, стриманости й усіх інших чеснот, котрим нині так старанно віддаються усі ці монахи?». Чоловік Божий із зітханням та сльозами відповів:

- Прийде час, улюблені діти мої, коли монахи покинуть пустині та підуть до багатих міст, де замість печер і тісних келій збудують горді будинки, які могли б рівнятися з палатами царів; замість убогства зросте любов до багатства; смиренність заміниться гордістю; чимало буде чванитися знанням, але - голим, чужим для добрих діл, які б відповідали знанню; любов охолоне; замість стриманості помножиться обжерство, і дуже багато монахів буде турбуватися про розкішні страви не менше від самих мирян, од яких вони нічим іншим не будуть відрізнятися, хіба одежею і каптуром, і, незважаючи на те, що житимуть серед світу, будуть називати себе усамітненими (монах означає самітник). Притому, вони будуть величатися, кажучи: «Я Павлів, я Аполосів» (1 Кор. 1:12), так, ніби вся сила їхнього монашества - у достоїнстві попередників їхніх; почнуть вихвалитися отцями своїми, як юдеї - отцем своїм Авраамом. Але будуть водночас і набагато ліпші та досконаліші від нас; бо побожніший той, хто міг переступити, а не переступив, - зло вчинити, а не вчинив (Сир. 31:10), аніж той, якого спонукувала до добра сила ревнителів. Тому Ной, Авраам і Лот, що побожно й ревно жили серед злих людей, справедливо так багато прославляються в Писанні. (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1095)

27. Цим та іншим пригадуванням (про смерть і те, що чекає нас після смерті) розбуджується *страх Божий*, що є третім збудником ревности. Як відомо, святий Антоній закликав до страху Божого так: «Завжди майте страх Божий, бійтеся Того, хто умертвляє і оживляє» (*див.* п. 7). В іншому короткому вислові він вказує на страх Божий як на джерело гідности й готовости до всіх чеснот: «Страх Божий є початком усіх чеснот і початком премудрости. Як світло розганяє темін будь-якого дому й освітлює його, так і страх Божий, увійшовши до людського серця, проганяє тьму і розпалює в ньому ревність до всіх чеснот». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1084)

28. Святий Антоній усіляко перестерігав від втрати страху Божого. «Не виходь, - казав він, - із келії, а то втрадиш страх Господній. Як риба, витягнута з води, гине, так завмирає і страх Божий в серці монаха, якщо він виходить з келії та блукає зовні». (*Там же*)

29. Усі ці підтримки ревности зовнішні, хоча постають всередині. Треба здобути внутрішніх будителів ревности, аби ревність сама була із серця, як джерело води. Цьому сприяють: 1) *відчуття насолоди* життя в Бозі. Доки не зродиться це відчуття, доти ревність наша безплідна. Коли один брат спитав святого Антонія: «Чому душа не постійно шукає вищих благ, що їх Бог у Писанні пообіцяв їй, але ухиляється до минаючого, тлінного й нечистого?», - Святий відповів: «Хто не скуштував насолоди небесних благ, той ще не прилинув до Бога цілим серцем своїм, тому й повертається до тлінного. Щоб досягнути таку досконалість, треба працювати для Бога в смиренності до святої волі Його, так, аби могли сказати з Пророком: *Немов тварина був перед Тобою - я працював для Тебе, як під'яремна тварина*» (Пс. 73:22). (*Лат. патр.*, т. 73, с. 1056)

30. Звідси випливає: 2) *любов до Бога* - ще сильніший збудник ревности. Святий Антоній знав, що любов - сильніша від страху, тож мовив: «Я вже не боюся Бога, але - люблю Його» (не страхом спонукуюсь, але любов'ю), бо *вогонь любови проганяє страх* (1 Йоан 4:18). (*Достопам. розп.* 32)

31. Також інших переконував, аби понад усе плекали в собі любов до Бога як незламну і непоборну силу. Тож коли раз спитали його брати: «Чим можна угодити Богові?», - Антоній відповів: «Найугодніше діло Богу - діло любови. Його сповняє той, хто безнастанно хвалить Бога в чистих помислах своїх, пам'ятаючи про Бога, обіцяні блага і все, що Він для нас учинив. З пам'яті про все це і постає повна любов, як наказано: *Любитимеш Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією силою твоєю* (Втор. 6:5); *Як лань прагне до водних потоків, так душа моя прагне до Тебе, Боже* (Пс. 42:2). Ось діло, яким догодимо Богові, щоб сповнились і на нас слова Апостола: *Хто нас відлучить від Христової любови? Горе чи утиск, чи переслідування, чи голод, чи нагота, чи*

небезпека, чи меч? Ніщо ж» (Рим. 8:35,38). (*Грецька патр.*, т. 40. с. 1094)

32. Від цієї любови (або разом із нею) приходиться: 3) *радість* доброго діяння і перебування в Бозі, що теж стає збудником ревности. Якось спитали Антонія: «Що таке радість у Господі?». Святий відповів: «Сповнити яку-небудь заповідь з радістю, на славу Божу - ось що таке радість у Господі. Бо коли зберігаємо Його заповіді, нам треба радіти; навпаки, коли їх порушуємо, - треба нам журитися. Тому намагаймося зберігати заповіді з радістю серця, щоб взаємно тішитися у Господі; тільки всіляко, притому, потрібно побоюватися, щоб, радіючи, не загордіти, але всю свою надію покласти на Господа». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1095. Подібне в св. Василя Великого: *Короткі правила*, пит. 193)

6. Подвиги і добродіяння

Скерована і спонукувана ревність перетворюється на духовні й тілесні подвиги та на всяке добродіяння.

33. Наскільки треба *виснажити тіло своє*, святий Антоній вказав у загальному наставленні про подвиги (*див. п. 7*) і в переліку причин посилення похоти (*див. п. 18*), у якому радиться надмірному харчуванню тіла протиставити виснаження його постом (*Достопам. розп. 22*). Святий Антоній заповідав поводитися з тілом дуже строго і осуджував будь-яке потурання йому. Тому неприхильно ставився до тих, що ходили до лазні. «Отці наші, - казав він, - навіть облич своїх ніколи не вмивали, - а ми ходимо до світської лазні». (*Алфавіт. патерик*, с. 4)

34. Після втихомиріння тіла великого значення надавав Святий *загнuzданню язика*. Цей подвиг прирівнював до паломництва, кажучи: «Наше паломництво в тому, щоб тримати на замку свої уста». (*Там же*, с. 4 об.)

35. Люди, які говорять усе, що їм спадає на думку, схожі на двір без воріт, до якого входить хто захоче, підходить до стійла і відв'язує осла. Ця думка хоч не висловлена святим Антонієм, але при ньому й ним, напевно, схвалена. (*Достопам. розп. 18*)

36. Ще більшого значення надавав Святий *сидінню в келії*: «Як риба без води гине, так і монах, перебуваючи тривалий час поза келією або зі світськими людьми, тратить любов до мовчання. Тому, як риба рветься до моря, так і монахам треба поспішати до келії, аби, залишаючись поза нею, не забути про внутрішнє чування». (*Достопам. розп. 10*)

37. Святий Антоній радив монахам поводитися в келії так строго, щоб вона для них була ніби піч вавилонська, спляючи в них усе нечисте. (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1086)

38. Допускав він, однак, і деякі послаблення в подвигах, як видно це з його відповіді мисливцю. Кажуть, що один звіролов, ловлячи диких звірів у пустині, побачив, як авва Антоній жартував з братами, - і згіршився. Старець, бажаючи показати йому, що треба часом давати братії послаблення, сказав: «Поклади стрілу на лук свій і натягни його». Звіролов так і зробив. Старець удруге: «Ще на-тягни». Той натягнув. Знов каже: «Ще натягни». Мисливець почав відпиратися: «Лук переломиться». Тоді старець мовив йому: «Так і в ділі Божім: якщо понад міру напружувати сили братів, то вони скоро вичерпаються. Тому потрібно часом давати хоч деякі послаблення». Мисливець, почувши це, розчулився і пішов від старця з напоумленням. А брати, утвердившись у цій науці, повернулись на місце своє. (*Достопам. розп. 13*)

Більше, зрештою, збереглося таких висловів та оповідань, якими заохочуються душевні подвиги або схильності серця, що мають вплив на поступ. Такими є:

39. *Терпіння*. Воно настільки потрібне, що коли його нема, то сам подвижник нічого не вартий. Хвалили якось брата одного монаха. Коли той прийшов, святий Антоній захотів випробувати його, чи знесе він оскарження, і, побачивши, що не зносить, сказав йому: «Ти подібний до села, що спереду видається гарним, а ззаду розграбоване розбійниками». (*Достопам. розп. 15*)

40. Терпіння мусить бути, щоб перемагати ним спокуси. І святий Антоній навчав: «Без спокусу ніхто не може ввійти до Царства Небесного. Не будучи спокушуваним, ніхто б і не врятувався». (*Достопам. розп. 5*)

41. *Молитва*. Святий Антоній учив на власному прикладі, як довго треба молитися. «Блаженний старець, - свідчили учні його, - часом так заглиблювався у молитву, що простоював у надхненні цілу ніч. Коли вранішнє сонце переривало його полум'яну молитву ума, ми чули, як запитував: «Чому перешкоджаєш мені, сонце? Ти неначе для того і сходиш, щоб відвертати мене від

божественного світла». (*Лат. патр.*, т. 73, с. 848)

42. *Сльози*. Коли брат спитав Антонія: «Що мені робити з гріхами моїми?», - Святий відповів: «Хто хоче визволитись від гріхів, - плачем і зітханням визволиться, і хто хоче настроїтися на чесноти, - ревним плачем настроїться. Сам псалмоспів є плачем. Згадай приклад Єзекії, юдейського царя, котрий, - як написано у пророка Ісаї (*гл.* 38), - за плач не тільки одержав зцілення хвороби, але й сподобився продовження життя на п'ятнадцять років, як і того, що вороже військо в сто вісімдесят п'ять тисяч, яке напало на нього, сила Божа вразила на смерть - завдяки сльозам, що він їх пролив. Апостолові Петрові за щирий плач простився гріх відречення від Христа. Марія, зрошуючи сльозами ноги Спасителя, сподобилася за те почути, що *де тільки буде проповідуватись Євангелія по всьому світі, оповідатиметься і про те, що вона зробила, їй на спомин*» (Мт. 26:13). (*Лат. патр.* 73, с. 1055)

43. Святий Антоній не знаходив місця для сміху в житті монаха. Тож коли учні спитали його, чи можна їм коли-небудь сміятися, - відповів: «Наш Господь осуджує тих, що сміються, навчаючи: *Горе вам, що смієтеся нині, бо будете ридати й сумувати*» (Лк. 6:25). Отож вірному монахові не треба сміятися; йому потрібно радше плакати над тими, що зневажають ім'я Боже, переступають закон Його і все життя своє проводять, потопаяючи в гріхах. Будемо ридати й сумувати, безнастанно благаючи Господа, щоб Він не дозволив їм зачерствіти у гріхах і щоб смерть не застала їх перед покаєнням. (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1096. Подібне у св. Василія Великого: *Короткі правила*, пит. 31)

44. *Смиренність* притягає покров вишній і хоронить від усіх падінь. «Бачив я, - каже святий Антоній, - одного разу всі сіті ворога, розкинуті по землі, і, зітхаючи, спитав: «Хто ж уникне їх?». І почув голос, що промовив до мене: «Смиренномудрість». (*Достопам. розп.* 7)

45. Святий Антоній навчав: «Якщо хочемо вершити добрі діла, треба чимдуж упокоритися перед Господом, аби Він, бачачи неміч нашу, покривав нас і хоронив правицею Своєю; бо якщо піднесемось гордістю, - Господь відійме від нас покров Свій і ми загинемо». (*Грецька патр.*, т. 40, с. 1090)

46. Іншого разу казав він: «Як гордість і звеличення ума скинули диявола з небесної високости в безодню, так смиренність і лагідність підносять людину із землі на небо». (*Там же*, с. 1081)

47. Отже, щоб подвиг (наприклад: мовчання) не призвів до гордості, святий Антоній радив надавати йому самозневажаючий зміст: «Якщо хтось, - казав він, - бере на себе подвиг мовчання, хай не вважає, що робить щось важливе, але нехай думає в серці своєму, що мовчить, бо не гідний говорити». (*Лат. патр.*, т. 73, с. 1051)

48. Повчав також святий Антоній, що Сам Господь приховує від нас добро наше, аби утримати нас у смиренних почуттях. Він казав так: «Якщо мельник не зав'яже очі худобі, яка обертає колами, то діла не буде. У неї запаморочиться голова і вона впаде, не змігши працювати. - Так Боже Провидіння і від нас приховує добрі діла наші, аби, прославляючи себе за них, не загорділи і не втратили плоду всіх трудів своїх. Це буває тоді, коли опановують нас нечисті помисли, за які треба осуджувати самих себе і думки свої. А в такому стані думка про доброту нашу нівечиться; і відтак наше маленьке добро прикривається і не видно його з-під тих нечистих думок». (*Перифраз, там же*, с. 1037)

49. Наскільки згубна зарозумілість, переконливо повчає падіння молодого подвижника після вчиненого ним чуда. Поблизу місця, де той молодик подвизався, йшли старці до святого Антонія і дуже втомилися. Він же покликав диких ослів і наказав їм довести тих старців до святого Антонія. Коли старці розповіли про це святому Антонію, той мовив: «Монах цей, як мені здається, є кораблем, повним вантажу, але не знаю, чи дійде він до пристані». І дійсно, вознісшись у помислі своєму, той подвижник упав. Прозрівши це, святий Антоній сказав учням: «Упав той молодий подвижник. Ідть - подивіться». Вони пішли і знайшли його на веретищі, де він оплакував свій гріх. (*Достопам. розп.* 94)

50. Наскільки згубна зарозумілість, настільки спасенне самодокорання. Це видно з прикладу шевця, про якого Антоній мав видіння згори. Святий молився у келії своїй і почув голос: «Антонію! Ти ще не дійшов досконалости такого-то шевця в Александрії». Святий Антоній пішов туди, знайшов того чоловіка і просив його відкрити, що є особливого в його житті. Той сказав: «Я не пам'ятаю, щоб коли-небудь робив щось добре; тільки, вставши ранком із ліжка, перед тим, як сяду за роботу, мовлю: «Усі в цьому місті, від малого до великого, ввійдуть до Царства Божого за добрі діла свої; один я буду засуджений за гріхи свої на вічні муки». Те саме щиро і сердечно повторюю ввечері,

перед тим, як ляжу спати». Почувши це, святий Антоній подумав собі, що справді не дійшов ще до такої міри досконалости. (*Лат. патр.*, т. 73, с. 785)

51. Тому згодом він часто повторював наставлення: «нам треба завжди в усьому самим собі докоряти й самих себе винуватити, і чинити це щиро; бо хто сам собі докоряє, того виправдовує і прославляє Бог». (*Там же*)

52. *Взаємна послуга і поміч*. Браття спитали святого Антонія: «Якщо хтось скаже: я нічого не потребую від братів і сам нічого не буду їм давати, - для мене вистачає мого. Чи добре це?» Святий Антоній відповів: «Діти мої! Хто є таким, той - жорстокий серцем і з лев'ячою душею. Він відчужений від спільноти всіх добрих людей». (*Грецька патр.*, т. 40, С. 1095)

53. Спитали Антонія: «Як треба служити братам?» Він відповів: «Хай служать їм, як слуги своїм господарям і як Господь послужив Петрові, обмивши ноги йому, будучи його Творцем (Йоан 13:6). Цим Господь показав: ті, котрі відкидають вчинену їм послугу, не є бездоганні, а тим більше гідні осудження ті, які вважають принизливим - послужити братам. Якщо перші не будуть мати частки з Христом, як сказав Господь Петрові, то що вже говорити про останніх?». (*Там же*)

54. Ще казав Антоній: «Від ближнього - життя і смерть. Якщо ми придбаємо брата для неба, то придбаємо Бога; а якщо спокушаємо брата, то грішимо проти Христа». (*Достопам. розп.* 9)

55. *Жаль і співчуття до тих, що піддаються спокусам*. В обителі авви Іллі один брат згрішив. Його вигнали звідти, й він пішов на Гору до авви Антонія. Святий дав йому притулок у себе якийсь час, а згодом відіслав до обителі, з котрої той вийшов. Але брати знову його вигнали. Він удруге прийшов до авви Антонія і сказав йому: «Не захотіли прийняти мене браття, отче!». Тоді старець послав його з такими словами: «Буря захопила корабель на морі: він втратив свій вантаж і ледве сам урятувався, а ви хочете потопити й те, що вціліло коло берега». Брати, почувши, що брата послав до них авва Антоній, відразу прийняли його. (*Достопам. розп.* 21)

56. В одній обителі звинуватили брата у перелюбі. Оскаржений прийшов до авви Антонія, а разом з ним і браття з обителі. Вони виявляли йому гріх його, а брат захищався, кажучи, що він нічого такого не робив. Там був і авва Пафнутій Кефал. Він розказав їм таку притчу: «На березі ріки бачив я чоловіка, який ув'яз по коліна в багно. Деякі прийшли дати йому поміч і занурили його по саму шию». Авва Антоній мовив після того: «Істинно, цей чоловік може лікувати і спасати душі!» Браття, зворушені словами старців, поклонилися братові та, за радою отців, прийняли його знову до себе. (*Достопам. розп.* 29)

57. Чудова думка святого Антонія про справжню братню любов. Він мовив: «Людина ніколи не може бути насправді доброю, - хоч як би вона того бажала, - аж поки не вселиться у неї Бог; бо ніхто не є добрий, тільки один Бог». (*Лат. патр.*, т. 73, с. 785)

7. Остання мета всього і вершина досконалости

58. Боговселення, або життя в Бозі є останньою метою усіх подвижницьких трудів і вершиною досконалости. Сам Бог сказав це святому Антонію: «Є в місті подібний до тебе умінням лікар, який надмір свій віддає нужденним і щоденно співає з Ангелами Трисвяте», тобто при досконалій любові до ближнього, живе в Бозі і перед Богом ходить. (*Достопам. розп.* 24)

8. Досконалість святого Антонія і слава на небі

59. Казали про авву Антонія, що він був ясновидцем, але, уникаючи людського поголоску, не хотів про це розголошувати. Йому були відкриті тогочасні й будучі події світу. (*Достопам. розп.* 30)

60. Один старець просив у Бога, щоб йому побачити отців у славі; і узрів їх усіх, крім авви Антонія. Тоді спитав: «Де ж авва Антоній?». Той відповів: « Антоній там де Бог!». (*Достопам. розп.* 28)

5

Пояснення

одним старцем декотрих висловів святого Антонія Великого після його смерти

1. *Питання монахів*. Як розуміти слово святого авви Антонія до учня його Павла, коли той,

покинувши світ, просився жити при ньому: «Якщо хочеш бути монахом, вступи до монастиря, де багато братів, які можуть підтримати тебе в годину слабости».

Відповідь старця. З цього повчаємось, що потрібно приймати до монастиря і немічних, і хворих і сліпих, і розслаблених; любити їх, якщо вони з радістю і щиро здобувають чесноти, хоча через немочі свої і не можуть вже працювати. Тому великого докору гідні ті настоятелі, які не приймають до монастиря немічних старців добрих звичаїв, зате радо - міцних юнаків для різних прислуг по монастирю, хоч вони безсоромні й страху Божого не мають. Таких настоятелів блаженний тлумач суворо викриває у книзі *Про досконалість управління*²⁹ (обителей), кажучи: «Вони дозволяють учням своїм бути недбалими у добродієчності, зате всіляко спонукують їх до справ тілесних і мирських. Замість того, щоб дати можливість тим, що прийняли монашество, вправлятися у чеснотах, вони не дають їм ні відпочинку, ні спокою від світських справ, безперервно змушуючи їх до них; ще й докоряють, лають, висміюють та осуджують, якщо вони не особливо вправні в них, хоч би й були дуже дбайливі та ретельні у справах духовних. Навпаки, великими похвалами звеличують тих, які весь труд і вміння віддають мирським справам, хоч і дуже ліниві до здобуття чеснот. А працюватість ця у них не від чесноти послуху, а від того, що вони люблять займатися світським. Але що понад усе гірше, - чи ліниві вони, чи старанні, - їх вважають за слуг. Авва Пімен сказав: «Якщо із трьох кіновітів³⁰ один досконало перебуває у безмовності, другий - хворий, але дякує Богові, а третій охоче сповняє послух, - то всі вони перебувають в однаковому подвизі». Цими словами той Святий показав, що в монастирі, де зібрано багато кіновітів, потрібні не тільки міцні тілом юнаки, що сповняли б різноманітний послух, але й немічні брати, які віддають себе постійній безмовності, інакше марний увесь труд їхній».

2. *Питання.* Чому авва Антоній сказав Павлові, учневі своєму: «Йди, сиди в усамітненні!» Чи для того, щоб розпізнавати спокуси демонів?

Відповідь. Бо бажав йому досконалости!. Досконалість монаха полягає в здатності його панувати над собою усім духом своїм. Але така духовна влада постає разом із чистотою серця; чистота серця настає, коли серцем керує ум, а умом править безперервна молитва. Боротьба із демонами буває через помисли і примари, які в усамітненні й безмовності виринають з більшою силою³¹.

3. *Питання.* Що означає вислів авви Антонія: «Як гине риба, витягнута з води, так гине і монах, що довго гається поза своєю келією»?

Відповідь. Життя душі - це безперервні роздуми про Бога. Вони гідні зватися життям душі, бо охоплюють і з'єднують у собі ум і серце людини. Якщо ж монах буде вештатися по містах, то побачене й почуте позбавить його духовного життя, і він вмирає духовно, оскільки відходить від Бога і забуває про Нього, занедбує у серці своєму любов до Христа, яку здобув багатьма трудами, коли мовчав у келії. Крім того, у ньому слабне бажання скорбот та прикростей: такий монах віддається заспокоєнню тіла і втіхам. Забруднюється чистота його серця через бентежні порухи уяви, що входять і виходять через чуття зору, слуху, дотику, смаку і нюху та через слово; це ж усе приводить його до розпусти та інших пристрастей, що є справжньою смертю, погибеллю для монаха. Отож добре сказав блаженний Антоній: «Як гине риба, витягнута на сушу, так гине монах, який, покинувши келію, проводить час у містах та селищах».

4. *Питання:* Авва Антоній казав: «Хто живе в усамітненні, той вільний від потрійної боротьби, тобто боротьби язика, зору і слуху; в нього залишається тільки боротьба серця». Поясни нам, просимо тебе, ці слова блаженного.

Відповідь: Не тому він так сказав, що боротьба у безмовності та усамітненні є легшою від боротьби, якій підлягають брати в спільноті. Проте ті, що живуть в усамітненні, є вільними від боротьби стосовно почуттів, якими брати в спільноті бувають охоплені більше, аніж самітники - боріннями серця, що їх викликають у них демони. Отці наші задля того відходили у безмовність, аби

²⁹ Імовірно, тлумач висловів або правил взагалі. Ця книга не дійшла до нас.

³⁰ *Кіновіт* - монах-самітник, що присвятив своє життя духовному єднанню з Богом у молитві та діяннях.

³¹ Сила відповіді. Усамітнення є нагодою до постійної борні з найтоншими помислами, що їх засівають демони. Ця борня молитовно ведеться умом в Бозі сущому й уважному серці, що ним керує Господь. Безперервність цього духовного подвигу та різноманітність досвідів борні навчає духовного самоподолання і витворює навик до цього. Тут - уся духовна досконалість монаха і кожного християнина.

зір, язик і слух не підсилювали боротьби. Бо як легко падають брати, що, живучи в спільноті, вештаються поза монастирем (у них до сердечної борні приєднується боротьба з боку тілесних почуттів), так само легко падають монахи, що живуть у безмовності, якщо, крім сердечної боротьби, долучиться в них боротьба тілесна. Це доволі переконливо засвідчили ті брати (самітники), до котрих приходили у якійсь справі жінки; тоді в них до сердечної боротьби приєднувались видіння тіла і краси обличчя: вони одразу ж були переможені посиленою боротьбою серця - і падали. Справді, у тих, що живуть в усамітненні, борня з боку душевних почуттів сильніша і невблаганніша, ніж борня тілесна. Це можна зрозуміти й зі слів блаженного Евагрія, який каже, що з тими монахами, котрі живуть на самоті, демони власноруч ведуть боротьбу без усякого посередництва; а проти тих, котрі живуть в обителях, вони під'юджують розпусних монахів, жорстокіших, докучливіших і підступніших від котрих нема нікого.

5. *Питання.* Що означає такий вислів авви Антонія: «Келія монаха - це піч вавилонська, місце трьох юнаків, серед яких був Син Божий; куц вогнений, з котрого Бог промовляв до Мойсея?»

Відповідь. Як вогонь має дві властивості, з яких одна - палючий жар, а друга - благодатне світло, так і терпеливе перебування монаха в келії, з одного боку, гнобить його гнітючою знемогою та боротьбою безмовности, а, з другого, - втішає поступом і заспокоює, коли той, обминаючи пристрасті, стає досконалим у чистоті й удостоюється світлих видінь. Значення того, що святий Антоній сказав про трьох юнаків, котрі бачили Сина Божого, є таке. Як Ананія, Азарія і Мисаїл, будучи вкинутими у Вавилоні до вогненної печі, не були спалені, і навіть обпалені, бо Ангел Божий за велику віру їхню зняв із них кайдани і визволив їх із вогню, так і брати, котрі живуть в усамітненні, повинні беззастережно покладатися на Господа Бога. Напочатку борня з пристрастями (яку здійсмають на них демони) буває дуже важкою. Однак їх ніколи не залишає благодатна поміч Господа нашого, Сина Божого, щоб, перемігши пристрасті й ворогів, удостоїлися вони благодати досконалої любови та світлої слави Божої.

6. *Питання.* Що означає вислів авви Антонія: «Не треба відплачувати злом за зло; і, якщо монах не досягнув ще цього ступеня, нехай зберігає мовчання і безмовність». Як можна досягти негнівливости за посередництвом безмовности?

Відповідь. Якщо немічний брат, образивши брата свого язиком і сповнившись до нього ненависти в серці, не виходитиме з келії та стримається від розмов з людьми, гамуючи злі помисли, постійно молячись і читаючи *Писання*, то відвідає його благодать миру, просвітиться серце його і дух його, вільний від пристрастей, возрадується в Бозі. Монах той, поглянувши на Хрест Господній, спалахне любов'ю до Нього і, поцілувавши Його, стане міркувати про те, що Бог, згідно з *Писанням*, так возлюбив світ, що і Сина Свого Єдинородного видав на смерть за нього (Йоан 3:16); бо ж, звісно, любов Свою до нас виявив Бог тим, що *Христос умер за нас, коли ми ще були грішниками*. Якщо ж Бог не пощадив власного Сина Свого, але видав Його за нас на смерть (і притому - на таку ганебну хресну смерть), як же разом із Ним не подарує нам усього (Рим. 8:32) або ж у чомусь іншому відмовить нам? Велика милість і любов Христа спонукує нас не тільки роздумати, що нам ніяк не можна жити для своїх бажань, а для Того, хто за нас умер (2 Кор. 5:14-15), але й дивитись (як на початок і взірєць у терпіннях) на Ісуса, Котрий прийняв за нас хресну смерть і, витерпівши таку ганьбу, знову возсів праворуч Бога во вишніх. Отож, якщо постраждаємо з Ним - з Ним і прославимось (Рим. 8:17), і якщо з Ним перетерпимо - з Ним і зацарюємо (2 Тим. 2:12). Тому апостол Павло молить нас: *Будемо вдивлятися, браття, на Хрест нашого Господа* (Євр. 12:2). Глянь, скільки Ісус перетерпів за грішників, що були ворогами душ своїх! Не сумуйте ж і не розслаблюйтесь в душі своїй через те, що вам доводиться терпіти обмеження, образи, ганьбу і смерть, які й належаться вам за любов до Нього. Випрошуйте у молитвах ваших прощення тим, що викликають у вас невдоволення, подібно, як Господь молився за розпинателів своїх: *Отче, відпусти їм* (Лк. 23:34), і як блаженний Стефан просив прощення у нашого Господа для тих, що побивали його камінням, кажучи: *Господи, не постав їм цього за гріх!* (Ді. 7:60).

Якщо монах, сидячи усамітнено в келії своїй, буде так міркувати, то укріпиться духом, подолає в Господі усі пристрасті й не тільки не буде когось ображати або гніватись на когось чи злом відплачувати комусь за зло, але радітиме великою радістю і матиме за честь, якщо випаде терпіти йому наругу й образу. Ось до такої моральної стійкості доходить монах у келії своїй через безмовність, будучи уважним до себе і терпеливо сповняючи Христові заповіді: піст, молитву,

роздумування про Бога та інші чесноти, які мають місце у безмовності. Отож дуже добре сказав блаженний авва Антоній: «Якщо монах не може стримати язика свого від образ, нарікання і багатослівності та несила йому утримати серце своє від таких падінь, - нехай по змозі докладає зусиль до мовчання».

7. *Питання.* Прийшли раз якісь брати до святого Антонія і просять його: «Настанови нас, як спастися». Старець відрік їм: «Ви чули *Писання? Цього* досить для вас». Але вони далі просили: «Ми і від тебе, отче, бажаємо щось почути». Тоді старець сказав їм: «У Євангелії написано: *Хто вдарить тебе в праву щоку, настав йому і ліву* (Мт. 5:39). Вони ж на те: «Ми не можемо так робити». Старець радить: «Якщо ви не можете підставити другу щоку, то бодай зносіть удари в одну». - «І цього не можемо», - відповіли ті. «Якщо і цього не можете, - мовив старець, - тоді хоч не віддавайте ударом на удар». Браття сказали: «І цього не можемо». Тоді святий Антоній сказав учневі своєму: «Дай їм попоїсти, бо вони хворі. Якщо ви цього не можете, а іншого не бажаєте, то чим я вам зараджу? Вам потрібна молитва». Що означають ці слова святого старця?

Відповідь. Святий показав цим, що таких братів нічого не навчиш, лиш можна нагодувати їх і відпустити. Але оскільки старець в кінці промовив: «Вам потрібна молитва», то можна гадати, що під їжею він розумів молитви старців: «Якщо ви не можете ні цього, ні того, то за вас необхідно молитися». Як для хворих потрібна осібна страва через слабкість їхнього шлунку, так і тим немічним, що не здатні сповнити і малої частини заповідей нашого Господа, потрібне зцілення, лікування душ, особливо - молитви отців, котрі могли б їм це випросити.

8. *Питання.* Святий авва Антоній засвідчив: «Бачив я раз усі сіті диявола, розкидані по землі, і з зітханням воскликнув: «Горе родові людському, хто ж може їх уникнути?» І почув голос, що промовляв до мене: «Від них спасає смиренномудрість, бо сіті лукавого не обплутають смиренного». Як бачив Святий ці сіті - чуттєво чи мисленно? І чий був той голос, що сказав йому: «Смиренномудрість спасає від сітей лукавого?»

Відповідь. Авва Макарій Великий (Єгипетський), учень святого Антонія, також бачив у дальній скитській пустині всі ворожі підступи, до того ж - саме тоді, коли бачив їх авва Антоній, тільки - інакше. Святий Макарій бачив бісів у вигляді двох чоловіків, з котрих перший був одягнений у дірваний одяг з латками різних кольорів; другий - у лахміття, поверх котрих була накинута якась тонка сітка, обвішана дзбанками. До них підходив ще якийсь третій, що був покритий крилами, ніби покровом. Власне цих - тілесними очима - бачив авва Макарій; а святий авва Антоній споглядав оком ума (як бачать видіння) усі ті сітки диявола, розставлені на монахів, котрими той намагається їх обплутати, зловити чи перешкодити їм щасливо простувати шляхом чеснот, як написано: *Вони задумали мене з ніг збити* (Пс. 140:5). Отож Антоній побачив, що диявольські сіті розставлені на землі так, як звіролови наставляють свої. Здивувався і вжахнувся з безлічі тенет і сітей, до котрих якщо б і звір якийсь потрапив, - не зміг би визволитись через розмаїття численних силець і пут. Так авві Антонію були показані всі тілесні й душевні пристрасті, якими біси воюють проти монахів. І бачив він святих Ангелів, котрі вказували йому сіть кожної пристрасті, а саме: сіть черевоугодництва, або об'їдання, сіть грошолобства, сіть розпусти, сіть марнолюбства, сіть гордості та інших пристрастей. Окрім того, вони показали йому всі мудрування та хитрощі ворога: як влаштовує він свої сіті й засідки, аби перешкоджати браттям, обплутувати і зупиняти їх на правому шляху Божої любови. Коли ж Антоній зітхнув з жаху і воскликнув: «Горе нам, монахам! Як нам визволитись з сітей цих і не заплутатися в них?», - Ангели відкрили йому: «З усіх сітей спасає смиренномудрість; а хто її посідає, - той ніколи не заплутується в них і не падає». Але вони не сказали, що лише смиренномудрістю перемагаються пристрасті й демони. Потрібні й інші діла та подвиги до смиренномудрости. Сама смиренність не принесе ніякої користи, як і діла без покори нічого не вартують: вони без неї те саме, що м'ясо, посолене землею замість солі, що легко псується і пропадає. Отож тілесні труди, внутрішній подвиг ума, безмовність і постійна молитва з досконалою смиренністю перемагають усі пристрасті та демонів. Монах, що володіє цим скарбом, - невловимий для бісів, про що Ангели і сказали авві Антонію.

9. *Питання.* Авва Антоній сказав: «Якщо намагаємося подвизатися у доброму, треба нам якнайдужче упокорятися перед Господом, щоб Він, бачачи неміч нашу, покривав нас правицею Своєю й оберігав, бо якщо вознесемось гордістю, Він позбавить нас покрову Свого - і ми загинемо». Яке значення цього вислову блаженного?

Відповідь. Упокорятись ми повинні завжди: як у час скрути, скорбот і борінь, так і в час миру й спокою. Повсякчас потребуємо смиренности. Під час боротьби вона подає нам поміч і додає сил нести тягарі терпінь; а в час миру і спокою захищає від гордості й утримує від падінь. Також через наше зледачіння і забуття про Бога повинні ми впокорятися; тут сама неміч наша мала б вести нас до смирення і відігнати геть будь-яку гордість. Бог не хоче, щоб ми завжди перебували в небезпеках і тривозі, але яко благ і Чоловіколюбець захищає нас і кладе край пристрастям та люті демонів. Якщо ж ми під час боротьби і подвигу смиренні, а в спокої та безпеці забуваємо про Бога і звеличуємося гордістю, то Господь, без сумніву, позбавить нас покрову Свого, і ми загинемо на власній своїй руїні з розпачу. Тому нема такого часу, коли нам непотрібна була б смиренність, бо завжди і всюди потребуємо її.

10. *Питання.* Один із старців просив у Бога, щоби побачити йому отців (у славі); і узрів їх усіх, окрім авви Антонія. Він спитав тоді того, хто йому показував: «Де ж авва Антоній?». Той відповів: «Антоній там, де Бог!» Як міг бачити той старець отців і чому не побачив серед них авви Антонія?

Відповідь. Ум старця міг бути захоплений раєм, де він бачив отців, або ж самі отці прийшли до нього, чи Ангел показав йому їх у видінні. Авви Антонія він не бачив з двох причин: для виявлення величі слави святого авви і для того, щоб упокорити старця того, аби не звеличився він гордістю, що бачив усіх отців. Бо, сповняючи прохання його, Бог тим видінням зобов'язував і старця наслідувати тих отців, а що не вдостоївся він бачити святого Антонія, - тим виявлялось, що не має він стільки сил, щоб наслідувати його; тож була йому дана спонука вгамувати гордість і впокоритися.

11. *Питання.* Прийшов раз авва Аммон-дівственник до авви Антонія і питає його: «Бачу, що я маю більше діл, ніж ти; чому ж твоє ім'я більше славиться між людьми, як моє?». Святий Антоній відповів йому: «Це тому, що я люблю Бога більше, ніж ти». З яким наміренням це було сказано?

Відповідь. Ні авва Аммон не хвалився своїми ділами, ні авва Антоній - своєю любов'ю; але намірення їхніх слів було таке: Оскільки ці Святі були першими засновниками монашого чину і наставниками пустинників, то вони бажали взаємно ствердити і всім монахам показати, що внутрішній устрій ума перевищує тілесні подвиги. Ум скеровує і захоплює душу монаха до найдосконалішої любови Бога, яка удостоює його видінь та одкровенень слави Божої. Тілесні подвиги звільняють монаха від тілесних пристрастей, утверджують у чеснотах, дають йому силу відігнати похоті, а тілу забезпечують чистоту. Подвиг ума озброює душу проти демонів і помислів, що їх вони засівають, і забезпечує чистоту серця. Від любови серце стає сильним і гідним того, щоб ним правив Дух. Не кожен, хто досягає поступу в чеснотах і любить Господа, славиться між людьми; бо ось і авва Павло, начало пустинників і первородний з монахів (котрого святий Антоній називав деколи пророком Іллею, іноді Йоаном Христителем, деколи апостолом Павлом), за життя нітрохи не був знаний між людьми. Але, як я вже сказав, ті обидва отці хотіли взаємно запевнити і нас навчити, який чин подвижництва вищий - тілесний чи духовний; останній полягає у внутрішній прихованій боротьбі ума, в безперервних молитвах і роздумах про Бога, котрі підносять ум монаха в досконалий духовний устрій, що виявляється у духовній молитві, в подивлянні Бога, спогляданні слави Господа нашого Ісуса Христа, Якому хвала навіки-віків. Амінь.

12. *Питання.* Святий авва Антоній казав, що Бог не допускає дияволі сильно боротися з людським родом, бо немічний він. Як це розуміти?

Відповідь. Бог шкодує цей рід, не допускає, аби його надто гнобив диявол, а нам завжди бракує любови до Бога і ревности до добрих діл. Отож диявол слабше нападає на нас - через слабкість нашу і зледачіння.

13. *Питання.* Авва Антоній казав так: «Якщо мельник не зав'яже очей худобі, яка обертає колами, то у неї запаморочиться голова і вона впаде, не змігши працювати. Так і ми з Божого провидіння маємо прикриття, щоб нам не бачити добрих діл наших, аби, прославляючи себе за них, не загордіти і не втратити плоду всіх трудів. Тому деколи захоплюють нас нечисті помисли, щоб ми упокорювали самих себе. Ці нечисті помисли і є прикриттям того невеликого добра, яке чинимо; тож людина, що упокорює себе, не тратить своєї нагороди». - Поясни нам, що є повчального в цьому вислові?

Відповідь. Не всі Святі удостоюються видінь; вони не бачать навіть добра, яке чинять, і приготованих їм обітниць, хоча й сповнені праведними ділами та чеснотами. Це не тому, що Бог не радіє з їхніх чеснот і не втішається їхніми добрими ділами. Неможливо, щоб Всеблагий зменшив

дещо від нагороди, приготованої добрим! Але робить Він це для того, аби цнотливі люди не звеличилися гордістю і не втратили через це своїх чеснот, не позбулись приготованих їм благ і не стали чужими для благодати Божої. Такі люди багаті на діла і докладають зусиль до чеснот, тож Бог хоронить їх. Допускає, однак, щоб демони інколи насміхалися з них: всівали їм нечисті помисли, наводили страх чи наносили рани, - щоб знали вони неміч свою і завжди були обережні й чуйні, бо доки вони в цьому світі, життя їхнє - мінливе й зрадливе. Але як згадка про добро, приготоване їм за добрі діла, підтримує у них ревність до постійного добродіяння, так усвідомлення своєї немочі відганяє від них гордість, упокорює і вселяє страх, щоб не втратили вони доброчесности своєї і одержали подвійну радість від Господа нашого Ісуса Христа - у безконечному Царстві Небесному.

14. *Питання.* Коли авва Єлленій із Сирії прийшов до святого Антонія, той, побачивши його, привітав: «Ласкаво просимо, зорянице, що сходиш уранці». Авва Єлленій відповів йому: «Вітаю і тебе, світлий стовпе, що прикрашаєш вселенну». - Хто той Єлленій? І чому блаженний так назвав його?

Відповідь. Єлленій жив у часи авви Антонія і рівнявся йому досконалістю та ділами. Імператор Константан Переможець високо цинив його, кажучи: «Дякую Господу Ісусу Христу, що в мої дні сяють три божественні світила - блаженний авва Антоній, авва Єлленій і авва Євхин». Сказав він так тому, що вони перевищували чеснотами всіх інших монахів, котрі жили і були знані в той час. Святий Антоній назвав Єлленія зоряницею тому, що, як рання зоря величиною і світлістю затьмарює усі інші зорі, так авва Єлленій світлом благодати перевищував інших монахів свого часу. А Єлленій, зі свого боку, бажаючи показати авві Антонію, що свідомий висоти його досконалости і величі світла благодати, даної йому, назвав його світлим стовпом, що прикрасив вселенну.

15. *Питання.* Авва Антоній сказав: «Ми не досягаємо поступу не тому, що не знаємо свого вибору або не розуміємо, чого вимагає діло, до якого приступаємо, але тому, що бажаємо набути чесноти без труду. Тож коли спокушає нас щось на нашому місці, переходимо до іншого, гадаючи, що є десь місце, де нема диявола. Але хто пізнав, що означає боротьба, той не розслаблюється, лише постійно воює з Божою поміччю; бо ж Господь наш сказав: *Божеє Царство всередині вас*» (Лк. 17:21). - На що вказує святий Антоній цими словами?

Відповідь. Значення його слів таке. Переходячи з одного місця на друге, монахи сподіваються знайти куток, де нема лукавого; але, уздрівши спокуси і там, куди перейшли, знову віддаляються в інше місце. Та хто знає, що таке боротьба, той бореться з Божою поміччю там, де живе, і не шукає іншого місця. Значення сказаного Господом нашим: *Божеє Царство всередині вас* є таке: Ми, монахи, що відійшли від світу, взяли хрест свій згідно з заповіддю нашого Спасителя і Його наслідуюмо, повинні перебувати на одному місці й, турбуючись тільки про спасіння душ своїх, зносити всіляку борню, яка випаде нам. Задля любови до Бога і сповнення волі Його, що полягає у зберіганні заповідей, треба нам (де б ми не були) терпеливо зносити всі боріння й спокуси від пристрастей, демонів чи людей. Але недосвідчені у боротьбі й незвиклі до будь-яких тягарів поспішають на інші місця, сподіваючись знайти там спокій від боротьби і захист від помислів, переселяючись з одного місця на друге чи мандруючи з однієї країни до іншої. Тому залишаймося на своїх місцях і, якщо спаде на нас спокуса, - постом, молитвою, колінопrikлонінням, биттям себе в груди перед Хрестом Господа нашого зі сльозами і скрушеним серцем просімо собі в Бога помочі та спасіння. Бо ж Він завжди біля нас і в нас, як написано: *Близький Господь до тих, у кого розбите серце; прибитих духом Він спасає* (Пс. 34:19), і Сам Господь сказав: *Божеє Царство всередині вас* (Лк. 17:21), тобто Бог у нас перебуває. Бо Царство Боже - це Христос, Який живе в нас. Апостол Павло також навчає: *Хіба не знаєте, що ви - храм Божий і що Дух Божий у вас перебуває?* (1 Кор. 3:16). І не тільки Господь живе в нас, але й ми в Ньому перебуваємо, як Він Сам сказав: *У Мені перебувайте, - а Я у вас!* (Йоан 15:4). Отже, якщо ми в Бозі перебуваємо і одночасно є оселею Його, то не покидаймо нашого Господа в час бід, спокус і борінь, - переселяючись деінде, не шукаймо собі помочі та захисту в інших країнах чи краях, але залишаймося на своїх місцях, благаючи Господа, Який у нас перебуває, аби допоміг нам і визволив нас. Доручімо помисли свої отцям нашим і просім молитов їхніх - собі на поміч. Терплячи на своїх місцях, прибігаймо завжди під покров нашого Спасителя, і Він, без сумніву, виведе нас переможцями з усіх наших борінь.

ДУХОВНА СПАДЩИНА СВЯТИХ ОТЦІВ Том 1 СВЯТИЙ АНТОНІЙ ВЕЛИКИЙ.....	1
ПЕРЕДМОВА	1
ВСТУПНЕ СЛОВО.....	4
СВЯТИЙ АНТОНІЙ ВЕЛИКИЙ.....	4
Декілька слів про життя і твори	4
1. Настанови святого отця нашого Антонія Великого про життя в Христі, вибрані з його «Слова» в «Життєписі» святого Атанасія, та з двадцяти «Послань» і двадцяти «Промов».....	8
2. Повчання про добру мораль і святе життя у 170-ти розділах	25
3 Устав життя на самоті.....	37
а) Зовнішній хід і порядок такого життя.....	37
б) Устрій внутрішнього життя	42
Закінчення	47
4 Вислови святого Антонія Великого і розповіді про них.....	48
1. Про відречення од світу.....	48
2. Загальні відповіді на питання: що ж робити?	48
3. Сила, що спонукує до подвигів і піддержує в них	49
4. Керівники ревности	50
5. Чим будувати ревність?.....	51
6. Подвиги і добродіяння.....	54
7. Остання мета всього і вершина досконалости.....	56
8. Досконалість святого Антонія і слава на небі	56
5 Пояснення одним старцем декотрих висловів святого Антонія Великого після його смерті	56